

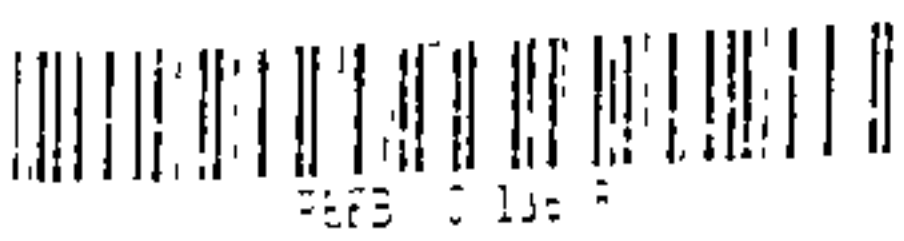
१९६४

म. ग्रं. सं. ठाणें
विषय परिना
सं. क्र. १२५८

सांचें

आर्या

वारा

REFB 0 138 38

REFBK-0013838

हेन डेरन

अनु: विजय वंडलकर

बतः १३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

१३०३०

लिंकन यांचे

अखेरचे दिवस

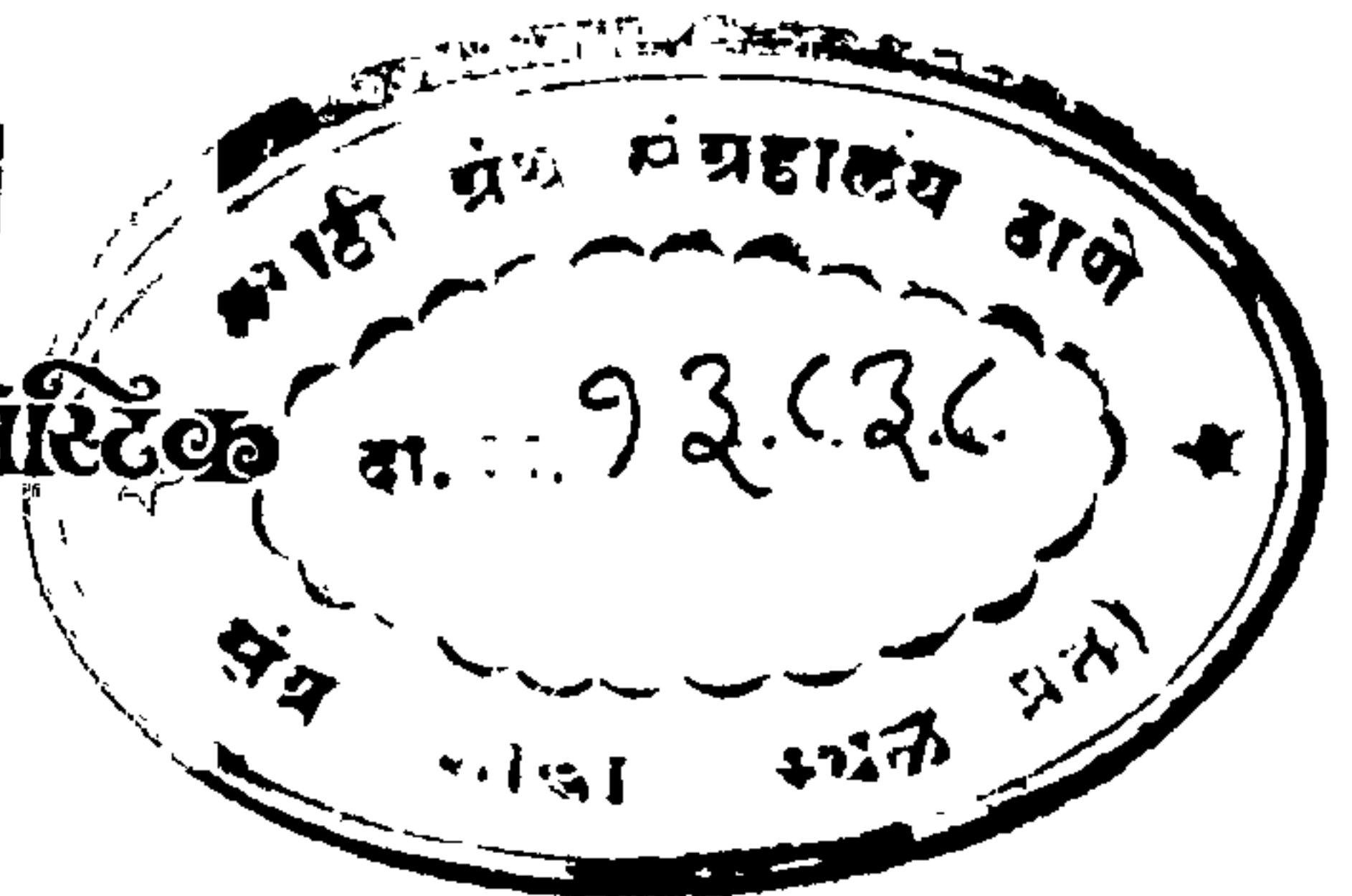
REFBK-0013838

लेखक : मार्क व्हॅन डोरेन

अनुवादक : विजय तेंडुलकर

जिस्टिक

Copyright, 1959, by Mark Van Doren

Marathi Translation of 'LAST DAYS OF LINCOLN'

By Mark Van Doren

Published by Hill and Wang, New York

प्रकाशक : केशव विष्णु कोठावळे, मॅजेस्टिक बुक स्टॉल
गिरगांव नाका, मुंबई ४

मुद्रक : चिं. स. लाटकर, कल्पना मुद्रणालय, 'शिव-पार्वती'
४६१।४ सदाशिव, पुणे २

प्रथमावृत्ति : १९६४, मुखपृष्ठ : बाल ठाकूर

मूल्य दोन रुपये

व्यक्ति

(प्रवेशानुक्रमें)

चार्ल्स ए. डॅना, असिस्टंट सेक्रेटरी ऑफ वॉर
दोघे अनामिक
मेरी टॉड लिंकन, प्रेसिडेंटची पत्नी
जोशुआ स्पीड, अब्राहाम लिंकन यांचा सर्वांत जुना मित्र
मिस् क्लारा हॅरिस, मिसेस लिंकन यांची पाहुणी
चार्ल्स सग्नर, मॅसाच्युसेट्सचा सीनेटर
जस्टिस डेव्हिड डेव्हिस, सुप्रीम कोर्टाचा न्यायमूर्ति
जॉन हे, प्रेसिडेंटचा सेक्रेटरी
विल्यम स्टोडार्ड, प्रेसिडेंटचा असिस्टंट सेक्रेटरी
एझरा, व्हाइट हाउसमधील नीग्रो नोकर
अब्राहाम लिंकन, अमेरिकेच्या संघराज्याचे प्रेसिडेंट
एक स्त्री, संघराज्याच्या तिघां सैनिकांची माता
बॅंजामिन फ्रँकलिन वेड, ओहिओचा सीनेटर
अॅडमिरल डेव्हिड डी. पोर्टर, अमेरिकन नौदलाचा दर्यासारंग
कार्पोरल
दोन प्रायव्हेट्स
जनरल यू. एस. ग्रॅंट, संघराज्याच्या सैन्याचे सरसेनानी
मिसेस ग्रॅंट
नीग्रोज, रिचमंडचे

रॉबर्ट, जेफर्सन डेव्हिस यांचा जुना नीग्रो बटलर

घोडदलाचा लेफ्टनंट

डफ् ग्रीन, दक्षिणेतला पत्रकार आणि देशभक्त

जनरल ग्रॉडफ्रे वेटझेल्, रिचमंडमधील संघराज्य-सेनाप्रमुख

जस्टिस जॉन ए. कॅम्बेल, दक्षिणेच्या राज्याचा असिस्टंट सेक्रेटरी ऑफ वॉर

एडविन एम. स्टॅण्टन, सेक्रेटरी ऑफ वॉर

अचारिआ चाण्डलर, मिशिगनचा सीनेटर

एक डॉक्टर

स्थळें : वॉशिंग्टन

सिटी पॉइंट, व्हर्जिनिया

रिचमंड, व्हर्जिनिया

वॉशिंग्टन

काळ : मार्च आणि एप्रिल, १८६५

[१५ एप्रिल १८६५ ची सकाळ. सात वाजून कांहीं मिनिटे होताहेत. वॉशिंग्टनमधील फोर्डस थिएटरसमोरचें विल्यम पीटरसन यांचें घर.

थोड्याशा खुर्च्या. एक उघडी खिडकी; हिच्यावाटे खळबळत्या गर्दीचा गलका सतत ऐकू येतो. एका कोपऱ्यांत एक टेबल; त्यावर तेलचा एक दिवा. या टेबलाशीं चार्ल्स ए. डॅना लिहित वा कागदपत्रें हाताळीत बसलेला.

दालनांत माणसांची गर्दी. यांतले बहुसंख्य पुरुष. गट्यागटांनीं हे उभे आहेत. डावीकडील एका उघड्या दाराकडे त्यांच्या नजरा लागलेल्या आहेत. त्या दारावाटे कोणी येतें त्यासरशीं या सर्वांतली कुजबुज बंद पडते. परंतु एरवांही सर्वांवर पुतळ्यांची जडावली कळा. कोणी बोलतो तेव्हां फारसें कोणी लक्ष देत नाहीं. जणूं तो काय म्हणतो तें ऐकूच येत नाहीं. दालनापलीकडून कसल्यातरी वर्दीची अपेक्षा करीत सारे सुन्न होऊन उभे आहेत. या स्तब्धतेत रस्त्यावरचा ओरडा, आरोळ्या मधून मधून ऐकू येतात. या दालनांत न समजूं शकणाऱ्या कारणांनीं ओरडा कधीं उसळतो तर केव्हां ओसरतो. बाहेर पावलांचे लगबगीचे आवाजहि उमटतात.

दालनांत मधून मधून दोघे अनामिक (अनामिक १ आणि अनामिक २) एकमेकांना उद्देशून बोलतात. परंतु खरें म्हणजे ते भारल्याप्रमाणें स्वतःपुरतेच बोलतात. त्यांचें बोलणें एकमेकांना किंवा जमलेल्यांना ऐकू जात नाहीं. एकमेकांनीं एकमेकांना क्वचित् दाद दिली तरी हें नेहमींच्या

पद्धतीचें संभाषण नव्हे. या पद्धतीनें हा प्रवेश सुरुं होतो. बोलणारावर प्रत्येक वेळीं झगझगीत प्रकाशझोत.

दालनांत दोन स्त्रिया आहेत. एका खुर्चीत शोकाकुल बसली आहे ती मिसेस लिनकन. तिच्यालगत जोशुआ स्पीड उभा आहे. आणि दुसरी स्त्री मिस क्लारा हॅरिस.

बाहेरच्या रस्त्यावरचा गळका वाढतो. हुंदके, सवाल, शिव्याशाप. “ गेले ते ? ” “ प्रेसिडेंट गेले ? ” “ नव्हे नव्हे, देवदयेनें आहेत ते अजून. ” मग गळका ओसरतो.]

अनामिक १ :

ही गर्दी कधींच हटणार नाही. नऊ घटका सरल्या—घटका कसल्या ? युगंच—आणि अजून हिचं एकसुरी, आर्त रुदन चालूच आहे. जणू कुणी एकच एक देह अस्थिपंजर पड्डला आहे या अंधान्या सडकेच्या मृत्युशय्येवर आणि स्फुंदतो आहे, मुसमुसतो आहे.

अनामिक २ :

आणि तरी या देहाला अखेर नाही, सुटका नाही. पण त्या देहाला—त्याला मात्र ती आतां लौकरच मिळेल. ऐका ! डॉक्टरांचे शब्द ! येताहेत ना ऐकू तुम्हांला ? पुटपुटते, चुटपुटते शब्द. अखेर आली तर नसेल ?

अनामिक ३ :

छे. एरवीं ती जागची उठली असती.

(मेरी लिनकन एका खुर्चीत नाकासमोर पहात बसली आहे.)

मिस हारिस :

डिअर मिसेस लिनकन—

(त्या वयस्क स्त्रीची शाल नीटनेटकी करते.)

मेरी लिनकन :

थांब !

(हंसण्याचा प्रयत्न करते.)

माफ करा हं. कांहींतरीच वागतें आहे मी—पण तिकडे पहा—सारे किती अगदीं शांत वाटताहेत....

स्पोड :

(वांकून तिला) उतावीळ होऊन कसं चालेल? धीर धरायला हवा—धरायलाच हवा. त्या सर्वांनीं तो धरला आहे—मि. लिंकननीं देखील धरला आहे!

मेरी लिंकन :

त्यांना खूप धीर धरतां येई—सदा धीरानंच वागायचे ते. जणूं आंत काळजांत कुठं तरी अपार, अथांग निश्चळपणा भरून राहिलेला होता—नको! वाटतंय कीं बांध फुटून गळ्यावाटे सारं धो धो बाहेर पडेल आणि मग—नको! तेवढं नको व्हायला!

(तोंडांत रुमालाचा बोळा कोंबते. समनर दारावाटे येतो. येतांना निसटते डोळे टिपतो. आणि मेरी लिंकनकडे येतो.)

समनर :

वाईसाहेब, मि. स्टॅण्टननीं आपल्याला कळवायला सांगितलं आहे कीं,
(मेरी बसल्या जागीं ताठरते. पण समनर घाईनें बोलतच रहातो.)
त्या खोलींत तुम्हांला रहायला त्यांनीं हरकत घेतली याचं त्यांना वाईट वाटतं आणि त्यांच्या तुटकपणावद्दल क्षमेची याचना केली आहे त्यांनीं.

मेरी लिंकन :

संवय झाली आहे मला—त्यांची आणि त्यांच्या क्षमायाचनांची. असूं दे. पण मिस्टर समनर, डॉक्टर काय म्हणताहेत ?

समनर :

माझ्या तरी कानीं कांहीं येऊं शकलं नाहीं.

(तोंड फिरवून दारावाटे पहात रहातो.)

पण ते पहा—ते सगळे बोलणं थांबवून आपापल्या जागीं जाऊन उभे राहिले.

मेरी लिंकन :

श्वासोच्छ्वास किती जड चाललाय बरं त्यांचा !....

(सम्मर मेरीपलीकडे, खोलीच्या मध्यावर जातो. तिथें, मंद प्रकाशांतल्या एका घोळक्यांतून जज्ज डेव्हिस त्याच्याकडे येतो. हे दोघे एकत्र येतात हें स्पीडच्या लक्षांत येतें. तो त्या दोघांकडे उत्सुकतेने कान लावतो. पण प्रथम गर्दीचा चढता, उतरता आवाज ती खोली भरून टाकतो आणि मग दोघे अनामिक इसम आपला संवाद पुढें सुरू करतात.)

अनामिक ३ :

तें नाटकगृह—तिथं ते बहुतेकांच्या नकळत येऊन बसायचे, खुर्चीत झुलायचे, खळखळून हंसायचे—पुन्हा तिथं कधींच दिवा लागणार नाहीं.

अनामिक २ :

द्वार आणि द्वार कोळिष्टकांनीं बुजून जाईल. पुन्हा तिथं पडदा वर नाहीं जायचा कीं नाहीं तो खालीं येणार.

अनामिक १ :

दरम्यान तो मारेकरी भोकाट धांवत सुटला आहे—कुठें ? त्याच्या कानांत घुमत आहे जमावाच्या आरोळ्यांचं उग्रभीषण संगीत—आत्माराम थंडगार होत असेल, सुखावत असेल, हर्षभरित होत असेल त्याचा. त्यांतल्या प्रत्येक कर्कश सुरानं.

अनामिक २ :

किंवा कांपरं भरत असेल—होत असेल थरकांप—कुणी सांगावं ?

अनामिक १ :

छे छे, त्याचा विकृत जीव आनंदोत्सवच असेल करीत, इतक्या लौकर त्याला पश्चात्ताप व्हायचा नाहीं.

अनामिक २ :

तर मग तो असला पाहिजे फत्तर बर्फाचा; नाहींतर सुंभ.

(प्रकाश आतां सम्मर आणि डेव्हिसवर सरकतो. त्यांचं संभाषण चालू आहे; आपल्याला मात्र तें आतां ऐकूं येऊं लागतं.)

डेव्हिस :

कांहीं अधिक वार्ता कळली का त्या माथेफिरुची ?

सम्नर :

(मान हालवतो.) तुम्हांला माथेफिरु वाटतो तो नट ?

डेव्हिस :

तर काय ! पागलपणाचा कळसच तर केला त्यानं.

सम्नर :

तुम्हीसुद्धां पागलपणा म्हणतां त्या कृत्याला—तुम्हीसुद्धां ? न्यायाची चाड असलेले न्यायमूर्ति ! परंतु तें कृत्य हेतुपूर्वक केलेलं होतं—तो मारेकरी जाणीवपूर्वक तें सारं करण्याला उद्युक्त झालेला होता. दक्षिणेंतल्या कुणाची सुपारी त्यानं घेतली होती तें आम्ही शोधून काढूं, यथावकाश तें दिसेलच. परंतु त्यांच्या कारस्थानाचं सार्थक झालंसं वाटलं असेल त्यांना. शोकात्मिकेंत हातखंडा असलेल्या एका बूथनं ती गोळी झाडावी—जाहीरपणें, योजनापूर्वक—इतकी योजनापूर्वक कीं माणसांनीं भरलेल्या पुण्या नाट्यगृहानं तें कृत्य पहावं, त्याचा कोपरा न् कोपरा त्या आवाजानं निनादावा, दुमदुमावा—असा योग विरळाच ! आमच्यांतल्या मोठ्यांत मोठ्या असा मीवर अशा प्रकारें पराभवाचा बदला व्यावा त्यांनीं—खलवृत्तीची कमाल म्हटली पाहिजे ती !

डेव्हिस :

असा होता म्हणतां तो नट ?

सम्नर :

होय. म्हणून तर त्या कृत्याच्या दुप्पट रक्तरंजित असा सूड आम्हीं घेतला पाहिजे असं म्हणतों मी.

डेव्हिस :

ते वांचणार नाहींत तर ?

सम्नर :

आशा वाटत नाहीं, कुणालाच. अखेर आतां केवळ कांहीं मिनिटांवरच आली आहे.

डेव्हिस :

मी म्हणतो समजा तुमचीच किंवा आमच्यांतल्या आणखी कुणा कर्तबगार असामीची अशी हत्या घडती तर त्यांनी त्याचा विचार कसा केला असता तेहि लक्षांत घ्यायला हवं आपण. त्यांना ते माथेफिरूपणाहून अधिक अर्थ असलेलं कृत्य—फक्त शांतता एवढा एकच इलाज असलेलं कृत्य—होतं असं लौकर पटलं नसतं.

सम्नर :

शांतता ! शांततेची कांहींच हमी नाही. ते होते तेव्हांसुद्धां ती नव्हती. ते होते, रात्रीचं तें नाटक पहात होते, त्यांतल्या इंग्लिश विदूषकाच्या लीलांनीं म्हणे मनमोकळे हांसत होते, तेव्हांसुद्धां ती नव्हतीच. मी मानत होतो त्यांना, जीव होता माझा त्यांच्यावर फार, तरीहि एवढं खरं कीं जिंकलं होतं त्याहून पुष्कळ ते देऊन टाकीत होते. आणि हें लक्षांत घ्या कीं त्याच वेळेला या मारेकऱ्यांपैकीं दुसऱ्यानं सेवर्डना त्यांच्या बिछान्यांत घायाळ केलं.

डेव्हिस :

पण सेवर्ड वांचतील.

सम्नर :

म्हणून काय झालं ? फसत असतील आडाखे या कटाचे. परंतु तरीहि हें उघड दिसतं आहे कीं या कटाच्या बुडाशीं आहे खुनी प्रवृत्ति—या विशिष्ट गलिच्छ बाबतींत तर खून साऱ्या राष्ट्राचा.

(रस्त्यावरचा गोंगाट वाढतो. शब्द मात्र समजूं शकत नाहींत. बोलणारे दोघे थोडा वेळ थांबतात, ऐकतात आणि पुन्हा बोलू लागतात.)

डेव्हिस :

आणि तरी आपण त्याचा विचार समजुतीनंच केला पाहिज. मला वाटतं त्यांनींहि तो तसाच केला असता; तेव्हांदेखील, तो माथेफिरूपणा नसता, सीमेचा तरीहि पूर्णतया अर्थहीन माथेफिरूपणा नसता, तरीहि त्यांनीं त्याचा विचार समजुतीनंच केला असता.

सम्नर :

कां वारंवार उगाळतां तें विधान ?

डेव्हिस :

तुम्हीच तर तें उगाळायला लावतां आहां, सीनेटर. त्यांनीं देऊन टाकलं म्हणतां. मला सांगा, शुद्धबुद्ध असलेल्या कोणत्या दक्षिणात्यानं आपल्यांतून असला माणूस—कोणत्याहि बऱ्यावाईट परिस्थितींत मित्र म्हणून ज्यावर त्याला जास्तींत जास्त विसंबतां यावं असा माणूस—असा एकुलता एक माणूस—नाहीसा केला असता ? सेवर्डचं व्या—तेदेखील कांहीं तसे सूडानं पेटलेले गृहस्थ नव्हेत. याउलट तुम्ही, वेड, चांडलर, स्टीव्हन्स, ज्युलियन, असल्या त्यांनीं मारण्यायोग्य माणसांकडे त्यांनीं कां वरं डोळेझांक करावी ? विचारूं नये पण विचारतोच, कां वगळावं त्यांनीं तुम्हांला ?

सम्नर :

हें पहा, नरराक्षसांच्या मनोव्यापारांचा कांहीं तज्ज्ञ नव्हे मी. त्यांना काय, समोर सांपडले त्यांच्यावर घांव घातले त्यांनीं, निशाणबाजी केली. समजा कीं ग्रँट तिथं असते—आयत्या वेळीं मनसुबा बदलून ते त्यांच्या बायकोमुलांना भेटण्याला गेलेच नसते— तर तेहि तसेच, त्याच बॉक्समध्ये, तोच विनोदी प्रसंग पहातांना, खास प्राणाला मुकले असते.

डेव्हिस :

ग्रँट त्यांना सांपडते तर ! नकोच ती कल्पना. आपल्या नीच बेतांत ते लोक वागले तसेच औदार्यांतहि वागले—बिनडोकपणानं ! हेंच खरं.

सम्नर :

म्हटलं ना, नराधमांबद्दल अधिकारानं बोलण्याइतका व्यासंग नाही त्या-बाबतींत माझा. मला एवढंच कळतं कीं जें कांहीं त्यांनीं केलं तें तुम्ही मानतां त्यापेक्षां फार भयंकर होतं.

डेव्हिस :

खरोखर जें घडलं त्याचा भयंकरपणा अपरिमितच म्हटला पाहिजे. म्हणजे तुम्हांला मी थंड रक्ताचा वाटत असेन तर भलतीच चूक करताहांत तुम्ही.

एकदां, इलिनॉइसमध्ये, एका बाईबरोबर पाहिलं होतं मीं त्यांना—लिनकनना. तिच्या मुलाचा बचाव केला होता त्यांनीं. बाई अगदीं गरिबींतली होती; तिनं कृतज्ञतेनं खरं तर त्यांच्या पायीं लोळणच घेतली असती, पण तिला ते हंसवीत होते. दोघांकडे एकटक पहात होतो मी; आणि वाटल होतं कीं हीं दोघं मिळून केवळ एकच एक बाई आहे; इतकी तद्रूपता, इतकी तन्मयता होती त्यांच्यांत. म्हणजे मनगटांत, पोटाच्यांत तशी वज्राची ताकद असूनहि लोण्याहून मऊ होऊं शकत ते. पाहिलंत ना तुम्ही, त्यांना विवस्त्र करून पलंगावर झोपवलं तेव्हां पलंगभर पडलेली त्यांची कुडी कशी आजानुबाहू वाटत होती ! अशा या महामानवाची जीवनगाथा, विल्कस बूथनं संपवली.

(दाराशीं गलबला.)

तें पहा—असं तर नसेल—

(पण फक्त स्टॅण्टन कोपण्याकडे बूट वाजवीत जातो. तिथें डॅना कागद पेन्सिल घेऊन बसला आहे.)

समनर :

ऊंहूं. कांहीं नाहीं. स्टॅण्टनला करण्याजोगं कांहींतरी नवं आठवलं, इतकंच. या घटकेला आपण सगळे त्याच्या आधीन आहोंत. याच काय, यानंतरच्या प्रत्येक घटकेला.

(स्पीड वांकून मेरी लिनकनला कांहींतरी कुजबुजून सांगतो. प्रथम तिला तें ऐकूं येत नसावं. मग ऐकूं येतं. आणि अकस्मात् ती चीत्कारते—)

मेरी लिनकन :

जोशुआ, काळजांत आठवणी जाग्या केल्यास तुम्हीं—

स्पीड :

त्रास होतोय त्यांचा ? नाहीं, नाहीं. आठवणी करण्याचीच वेळ आहे ही, मेरी.

मेरी लिनकन :

कसल्या कसल्या ? जोशुआ, हजारांच्या गर्दींतल्या कुठल्या कुठल्या म्हणून करूं मी ?

स्पीड :

म्हणजे—

मेरी लिंकन :

त्यांच्यासाठीं केलं त्याच्या, कीं त्यांना नको तें केलं त्याच्या ?

स्पीड :

अर्थातच, केलं त्याच्या. चांगल्या. आणखी कुठल्या ?

मेरी लिंकन :

तुम्हांला तरी सारं माहीत आहे, जोशुआ. तुम्हांला तरी आहे माहीत. तुम्ही पाह्यलंय, ऐकलंय.

स्पीड :

मेरी, माझ्याप्रमाणंच सिंगफील्डमधल्या त्या तरुण माणसाची आठवण कर—

मेरी लिंकन :

(चेहरा झांकून घेते.) नको, नको—जोशुआ ! नको—फार मधुर आहेत रे त्या—काळीज फुटेलशी भीति वाटते ! बांध पुन्हा खचायला बघतात !

स्पीड :

पुन्हा तेवढे लौकर सांधले जातील ते—फुटलेलं काळीज पुन्हा जुळेल. डॉक्टर नाहीं मी; आहे केवळ मित्र—त्यांचा खूप जुना मित्र—चुकत असेन कदाचित् मी—

मेरी लिंकन :

नुसता जुनाच नव्हे—जुना आणि जिवलग मित्र. होय ना जोशुआ ?

स्पीड :

हो. मी तरी असंच मानतो. एरवीं गेले कांहीं आठवडे, नसती ढवळाढवळ केली मी इथं असंच म्हणावं लागेल. क्षणभर बुबुळांच्या पहाण्यापलीकडे जाऊं दिलं नाहीं मीं त्यांना. जणूं पुढल्या अदृष्टाचीच चाहूल होती मला.

मेरी लिंकन :

किंवा होती ती त्यांना. त्यांना कल्पना होती, जोशुआ, त्यांना ती होती.

स्पीड :

(तिच्याकडे अंतर्मुख होऊन पहात) नव्हे, मेरी, मी सांगतो, त्यांच्या कल्पनेच्या कल्पनेत देखील नसेल तें सारं—त्यांचं मन व्यापलं होतं केवळ एकाच गोष्टीनं—भविष्यकाळानं. माझा नव्हे, तुझा नव्हे, केवळ एकाच गोष्टीचा विचार होता त्या मनांत, मेरी—कांठोकाठ भरून राहिला होता—येऊं घातलेल्या काळाचा. भविष्याचा. ते संद हंसत, दीर्घ सुस्कारे टाकीत, त्या त्या वेळीं हेंच प्रतीत होई मला—हेंच कीं त्यांना दिसताहेत, व्यग्र करताहेत, व्यापून राहिल्या आहेत पुढल्या भविष्यांतल्या आपत्ती, अडचणी. आणि तरी भविष्यकाळ त्यांना भेवडावीत नव्हता. उलट उमेद देत होता, धीर देत होता. त्यांच्या दृष्टींतून तो चांगलाच होता. त्यांना तसा आपल्याला. त्यांच्या शत्रू म्हणवणाऱ्यांना देखील. छे छे, मेरी, केवढा पागलपणा हें कृत्य म्हणजे ! जिवाशिवाची दिलजमाई होण्याची आशाच नष्ट केली अधमांनीं. त्यांचीं मनं आणि यांचा मनोदय—गांठच पडली नाहीं दोहोंची. आतां कधींच नाहीं पडणार ती. त्यांचा मनोदय ठाऊक होता मला—माझ्याकडं स्पष्ट शब्दांत वोलून दाखवला होता तो त्यांनीं. पण त्यांचीं मनं—थोडा धीर धरते ते सारे, तर ! म्हणजे त्या माथेफिरू बूथला धाडण्यांत आलं असं नाहीं माझं म्हणणं. तो आला स्वतःच्या इच्छेनं—आणि स्वतःच्याच इच्छेनं गेला. केवळ एक स्वप्न ! एक भास—कडाडत्या विजेची केवळ एक चिराळली चुणूक ! गेले कांहीं दिवस माझ्या जागीं हा बूथ असता तर किती बरं झालं असतं, मेरी ? अपार विश्वासाची आणि जिव्हाळ्याची मी घेत होतो ती प्रचिती त्यानं घेतली असती—तें सारं त्यानं पाहिलं असतं, ऐकलं असतं—अनुभवलं असतं—आणि शेवटीं शब्द व्यर्थ तर ठरणार नाहीत ही त्यांना वाटत राहिलेली भीति—ती त्याला समजली असती, तर....अखेर तेंच तर झालं—आमच्याच लोकांनीं काय बूज ठेवली त्या शब्दांची ?

मेरी लिकन :

(एकदम वर पाहून) शब्द ? व्यर्थ ठरले ? नाहीं नाहीं. त्यांचे शब्द कधीं नाहीं व्यर्थ ठरले. शब्दप्रभु होते ते.

स्पीड :

होय. गुन्हा घडला आमच्या हातून—त्यांच्या भरंवशाच्या माणसांहातून. व्हाइट हाउसच्या हिरवळीवरची हकीकत. त्या सूर्वांना हवी होती राळ उडवणारी लेक्चरबाजी—आणि यांनी केली केवळ कायद्याची चर्चा. त्यांचे त्या वेळचे ते शेवटचे शब्द होते संथ, मृदु; जणू शांतीचं अधिराज्य प्रस्थापित झालंच होतं; त्यांचा सहाय्यक राष्ट्राध्यक्षच बनली होती ती जणू—

मेरी लिंकन :

बूज ठेवली नाहीं म्हणतां तुम्ही—त्या शब्दांची—

स्पीड :

होय. लोकांना ऐकवले नाहीत ते शब्द; रुचले नाहीत. डोकीं घरीं ठेवून आले होते सारे.

मेरी लिंकन :

(तो काय म्हणतो तें आतां तिच्यापर्यंत पोचेंनासेंच झालें आहे;) त्यांचा भार थोडा तरी हलका करणं शक्य असतांना केला नसेल ज्यांनीं—त्यांना क्षमा करील का तो सर्वसाक्षी ? मीं—मीं त्यांच्यासाठीं हवं होतं किती तरी अधिक करायला—आणि—आहेच तुम्हांला माहीत—तुम्हीं सारं पाहिलं आहे, ऐकलं आहे—

स्पीड :

मला ऐकू येतो आहे केवळ गलबला—

(बाहेरचा गलका वाढतो आणि दाटतो.)

तेवढा—तेवढा एकच आवाज उरला आहे माझ्या लेखीं; जसे ते बोलत असतांना केवळ त्यांचे शब्दच खरे आणि बाकी सारा भास—आभास उरत असे माझ्यापुरता—तसा. हजार मैल तुडवून मी आलों केवळ ते त्यांचे शब्द ऐकावेत म्हणून; “ जोशुआ, नुसती कल्पना कर ! अमेरिकेचीं संयुक्त राज्यं ! ” आणि मग ती कालची काळरात्र. आणि आतांची ही घटका. संयुक्त राज्यांना जणू एकच उद्गार उरला आहे आतां, एकच दबला उमाळा. मला माहीत आहे, कां ते. मलाच तें चांगलं माहीत आहे, कारण त्या दिवशीं मी होतो इथं.

मेरी लिकन :

कुठल्या दिवशीं ?

स्पीड :

ग्रँटला भेटण्यासाठीं ते दक्षिणेकडे निघाले होते, आठवतं ? कांहीं केल्या मला ते आपल्याबरोबर नेईनात; आणि तरी मी हद्दानं, स्वतंत्रपणें गेलोंच. माझ्याशिवाय त्यांचं चालतच नव्हतं, मेरी. ते सारे दिवस मी त्यांच्या सहवासांत राहिलों, त्यांच्या शब्दान् शब्दाकडे अवधान ठेवलं. अजूनहि वाटतं कीं ते शब्द येताहेत ऐकूं....येतील....

(दोन्ही हातांनीं तोंड झांकून घेतो.

रंगमंच अंधारतो.

आणि सर्व पात्रें दिसेनाशीं होतात.)

[पडदा.]

अंक
क्रमांक

४००४३
१२५८

स्थलगत,
परिशि
दि: २८/१२/६५

२

[व्हाइट हाउसमधील प्रेसिडेंटची कचेरी. दिवस : २३ मार्च १८६५. प्रेसिडेंटचा सेक्रेटरी जॉन हे आणि त्याच्या हाताखालचा असिस्टंट टेबलावर पत्रे मांडीत आहेत. पिकल्या केंसांचा नीग्रो एझरा, खुर्च्याखालचा केर काढतो, लोंबते दिवे पुसून घेतो.]

हे :

आपण खरं म्हणजे त्यांना आतां जास्त त्रास द्यायला नको, विल्यम. ' टायकून ' अगदीं थकून भागून गेला आहे.

स्टोडार्ड :

टायकून ? हें आणखी काय नवीन ?

हे :

हां,—तें मी त्यांना दिलेलं जुनं नांव—म्हणजे त्यांच्या समक्ष नव्हे. त्या वेळीं जपानचेच विचार आमच्या मनांत घोळत होते. टायकून म्हणजे जपानी भाषेत सीझर; आलं ना लक्षांत ?

स्टोडार्ड :

आठ मार्चचं तें मात्र विसरूं नका.

हे :

(कॅलेंडर पाहून) तो दिवस तर गेला केव्हांच निघून. आतां आणखी वर्षभर तरी त्यांना धोका नाही.

स्टोर्डार्ड :

असं वाटतं तुम्हांला ?

हे :

निश्चित; विशेषतः लॅमॉन सध्यां त्यांच्याबरोबर असेपर्यंत तरी खास. त्याचा धर्म हाच—मित्राचं रक्षण. डॅनव्हिल, इलिनाॅइसमध्ये दोघं म्हणे मागं भागीदार होते. पण आतां तर लॅमॉन या जिल्ह्याचा पोलिसप्रमुख नियुक्त झाला आहे; त्यामुळे राजाचं रक्षण हें आपलं पवित्र कर्तव्य मानतो तो. आणि त्यांना राजा मानतो. त्याची आपली तशी समजूत. कधीं कधीं हास्यास्पदहि होतं तें. गेल्या निवडणुकीच्या रात्रीं तूं त्याला बघायला हवं होतंस. वास्तविक कुणी त्याला सांगितलं होतं असं मुळींच नव्हतं; बरं तसं म्हटलं तर आवश्यकतासुद्धां नव्हती कांहीं; पण राष्ट्राध्यक्ष आंत झोंपले असावेत अशी ज्या खोलीबद्दल आमची समजूत, तिच्या पुढेंच, बंद दाराबाहेर हा पट्ट्या पडून राहिला; थेट अगदीं सूर्योदय होईपर्यंत—कमरेच्या दोन जंबियांच्या मुठी चांचपीत; तीन पिस्तुलांचे घोडे आवळीत; आणि त्याच्यापाशीं एक मोठी बंदूकदेखील होती म्हणे, वखत ओढवलाच तर असावी म्हणून ! आम्ही बोलावणं धाडलंच आहे त्याला.

(दरवाजाच्या दिशेनें निर्देश करून)

सांगतो काय, हजार नांवं दिलीं असतील लोकांनीं त्यांना—सगळीं अपरोक्ष. 'बॅकवुड्सचा ज्युपितर' हें असलंच आणखी एक.

स्टोर्डार्ड :

चांगलींच नांवं होतीं कीं हीं—म्हणजे 'बॅबून', 'गोरिला' असल्या नांवांपेक्षां—

हे :

हो, सगळीं त्यांनींच जन्माला घातलीं असं म्हणायला हवं. दुसरं काय ? उदाहरणार्थ, हें (पंजाच्या मागल्या वाजूनै एक अक्षर दर्शवितो.) 'झोटिंग'. तसंच 'जुलूमशहा' 'हुकूमशहा' हींहि नित्याचींच. ते जाताहेत हें आपल्याला तर पसंत आहे. ग्रॅटनीं म्हटलं तेंच खरं. विश्रांतीची आवश्यकताच आहे त्यांना.

स्टोडार्ड :

पण तिच्यामागचा हेतु काय—म्हणजे विश्रांति हा सोडला तर ?

हे :

रुजू ! आलेच ते. एझरा, तू बाहेर जा पाहू.

(एझरा दाराशीं उभा रहाण्यासाठी गडवडीनें जातो; दार तेवढ्यांत उघडूं लागते. लिंकन आणि त्यांचा एक हात धरून जोशुआ स्पीड असे दोघे प्रवेश करतात. यानंतर सतत जोशुआ लिंकन यांच्या बरोवरीनें वावरतो.)

लिंकन :

काय हें जॉन, अं ? अरे मला धड भेटूंहि न देता त्याला असा बाहेर का जायला सांगतोयस ? एझरा, गुड मॉर्निंग.

एझरा :

मॉर्निंग, मि. प्रेसिडेन्सी.

(प्रणाम करून बाहेर जातो. जातांना दार ओढून घेतो.)

लिंकन :

(मेजाकडे जातांना वरचेंच पत्र उचलतात, तें वाचतात आणि वाचून खालीं टाकतात.)

एकलंस जोशुआ ? तो काय म्हणाला एकलंस ना ? मला ' युअर एक्सलन्सी ' म्हटलेलं आवडत नाही हें समजलय त्याला. अलीकडे कांहीं परराष्ट्रीय वकील काय ते त्या संवोधनाचा वापर करतात—पण नुसतं ' मि. प्रेसिडेंट ' त्याच्या मते अगदींच साधं वाटतं. ठाऊक नाही बेथ्याला की मला तैही नाही आवडत ! गुड मॉर्निंग जॉन. गुड मॉर्निंग स्टोडार्ड. निकोले या भागांत काय काय करतोय त्याची आजतागायत माहिती करून घेतलीय ना आतां तुम्हीं ? सागरी सफर मानवेल त्यालासं वाटतं.

स्टोडार्ड :

मानवते आहे ती, सर. त्यांचं पत्र आलय आपल्याला. त्यांचीं कामं—

त्याबाबतीत तर मी स्वतःच जातीनं राहिलोंय त्यांच्या बरोबर—पाह्यलाय त्यांचा उरक—

लिनकन :

(मान हलवीत) हो तर. तुम्ही दोघहि

(आविर्भावानं हेलाहि समाविष्ट करून)

ओळखत असालच याला—अं ? हा माझा लंगोटी मित्र, जोशुआ स्पीड. लुइसव्हिलहून आलाय नुक्ताच.

(ते दोघे स्पीडला अभिवादन करतात. स्पीड उत्तरादाखल स्मित करतो.)

म्हणजे प्रत्यक्ष भेट प्रथमच घडत असली तुमची, तरी ऐकून कल्पना आहेच तुम्हांला पुष्कळशी अं ? मीच बोललोंय कितीकदां. बरं का जोशुआ, सांगून टाकतो तुला, तुझ्याबद्दल हंमेशा बोलत असतो बघ मी. अर्थात् तें बहुशः चांगलंच असतं. आणि क्वचित् तसं नसलं तरी हीं भलीं माणसं तुला पत्ता लागूं देणार नाहीत त्याचा. हो ! अरे आपण सिंगफील्डला एकत्र होतो ना, तेव्हां यांचा नुक्ता कुठें जन्म झाला असेल, नसेल. न्यू सालेमहून नुक्ता आलों होतो नाही मी ? तूं तात्काळ आपलं मानलंस मला. आपल्यापैकी बहुतेक जण केनटकीचे. तूं तिकडे परत गेलास तेव्हां हा जॉन—हा असेल बघ जेसतेम तीन कीं चार वर्षांचा. बाकी, आतां इथं आपण आहोंत हे सारेच—जण एकदां केव्हांतरी इलिनॉइसला रहात होतो, नाही ? आणि आपल्यापैकीं एकजण अजून तिथंच असतो. जॉन, आतां सकाळीं कुणाची भेट ठरलीय का ?

हे :

मला वाटतं, नाही, सर. पण निश्चित सांगूं शकत नाही मी; कारण जवरीनंच कुणी तुमची भेट घेतली तर—म्हणजे तसे प्रसंग घडलेत यामागं; म्हणून....

लिनकन :

घडलेत खरे. पण ही गनिमी मंडळी दुपारपर्यंत तरी त्यांचे छुपे हल्ले

तहकूव ठेवतील असं मानूं या आपण. ऊं ? दुपारनंतर तुला त्यांच्याशीं मुकावला करणं कठीण नाही जाणार.

हे :

जवळ जवळ तसंच, सर. (स्मित करतो.) सर, आपला निरोप घेऊं मग आम्ही ?

लिनकन :

हूं. (स्पीडकडे मस्तक झुकवून) निश्चितपणानं. (सेक्रेटरीज जाऊं लागतात तशीं) आणि खरंच; हें बघ जॉन, तेवढा पोटोमॅकचा अंदाज व्या. वाटल्यास चेसापेक आणि जेम्सचासुद्धां. मिसेस लिनकन आणि मी—आम्ही सागरीप्रवासाला तसे सरावलेले नव्हंत. जोशुआ, तुला सांगणारच आहे मी या प्रकरणीं.

(सेक्रेटरीज जातात.)

स्पीड :

तुम्ही जायला निघणार आहां ?

(लिनकन होकारार्थीं मान हलवतात; त्यांना कांहीं बोलावयाचें आहे असें वाटतें, पण ते बोलत नाहीत.)

दुपारपर्यंत तरी निघण्याचा वेत नसेल तुमचा. (कचरतो.) आम्ही कोणत्या नांवानं संबोधणं आवडेल तुम्हांला ? फॅनी विचारीत होती; पण मला तरी कुठं माहीत होतं ? मला कांहीं ठरवतांच येत नाही. ' लिनकन ' म्हणून हांकारीत होतो—पण त्याला झालीं खूप वर्ष. तेव्हां सगळं निराळंच होतं—

लिनकन :

तुला ' स्पीड ' म्हणत असे, नाही मी ? आतां ' जोशुआ ' म्हटलं तर चालेल ना तुला ?

स्पीड :

छे छे; पण—

लिकन :

जाऊं दे रे. नसती चर्चा हवी कशाला. तुला वरं वाटणार असेल तर तुझ्यापुरता मी जुना लिकनच राहीन. पण आधीं हें सांग, फॅनी कशी आहे ? केन्टकीची काय वार्ता ?

स्पीड :

फॅनीनं प्रेमपूर्वक नमस्कार सांगितला आहे तुम्हांला.

लिकन :

आणि केन्टकीनं ? तिचा नमस्कार अर्धाच असेल, आहे माहीत मला. दुभंगलेलं घर कोसळत असं म्हणतात. तरीहि हें घर उभं आहेच कीं. मी एकदां काय म्हणालों होतों बघ—सध्यांच्या या आपल्या घरांतलं सर्वांगसुंदर दालन म्हणालों होतों. केन्टकीला उद्देशून म्हणालों होतों नाहीं हें मी ? अंदाज अगदींच फसला माझा. भविष्यानं दगा दिला, जोशुआ.

स्पीड :

तें राज्य दीर्घकाळच्या युद्धानं थकून भागून गेलंय, लिकन, निःस्त्राण झालंय. किती काळ चालली आहे ही लढाई. म्हणजे कुणी कुणी म्हणतात तसं, तुम्ही हें थांबवूं शकाल असं नाहीं म्हणत मी. पण वाटतं मनाला; कीं—

लिकन :

मलाहि वाटतं—मलाहि वाटतं कीं झोंपावं गाढ—सकाळची वेळ आहे जोशुआ, आणि या देहाला क्षणभराची विश्रांति नाहीं रे. (हातांना आळोखा देतात आणि खालीं पहात) हे हात, पाय—या देहाचीं हीं टोकं—कुणास ठाऊक कधीं उबेंत विसावणार आहेत कीं नाहींत. (आराम-खुर्चींत बसून मेजावर पाय ठेवतात.) सध्यां तर चेतनाहीन दगड बनले आहेत बघ त्यांचे. (पाय दर्शवून) स्प्रिंगफील्डला दुकानाच्या छपरीवर झोंपत होतों आपण, आठवतं तुला ? अंथरुण बोचायचं, खुपायचं, रग लागायची अंगाला, ठणकायचं अंग. पण आजच्या मानानं किती सुखाची होती रे ती शय्या ! आज शरपंजरावर विश्रांति आमची; आमच्या, तुमच्या, सगळ्या देशाच्या चिंतांचे, मतामतांचे सूल सलताहेत रात्रंदिवस.

स्पीड :

शरपंजरीं तरी विश्रांति घेतां कुठें तुम्ही ? विश्रांति घेतलेले, जराभर झोंपलेले कधीं दिसलातच नाहीं तुम्ही. मला—तेव्हांपासून.

लिकन :

गप्पांत, वादविवादांत रात्री संपायच्या आपल्या. आठवतो तो काळ, ते दिवस; त्या रात्री. पण रोज नवा दिवस उजाडायचा तेव्हां; मनं तवानीं असायचीं. आणि आज ! शीण कुठ कुठ आहे तेंदेखील नेमकं ठाऊक नाहीं मला—किंवा खरं म्हणजे ठाऊक आहे—शीण सर्वभर आहे. जिकडे तिकडे शीणच आहे. अंग ओठंगलंय त्यानं. मंत्रीमंडळाची गेली बैठक कुठ भरवावी लागली होती, ठाऊक आहे तुला ? माझ्या झोंपण्याच्या खोलींत ! मी स्वतः होतों विछान्यांत हजर ! आणि तसा मोठासा बसलेला होतों असंहि नाहीं म्हणतां येणार—बाकी आमचे आरमार-मंत्रि तसं पडून पाहतांना फार भारदस्त आणि वजनदार असामी वाटत होते, तुला सांगतों ! त्यांची ती शुभ्र पांढरी दाढी—माझ्या दाढीच्या दुप्पट लांबीची आणि माझ्या दाढीइतक्याच रुंदीची बरं—समुद्राच्या लाटांसारखी वरखालीं हिंदकळत काय होती, लहरत काय होती. म्हणजे तसा मी आजारी वगैरे नव्हतों बरं; काय समजलास ? होता फक्त शीण—(फिकें स्मित करतात.) शीण होता थोडा.

स्पीड :

माझ्याहि डोक्यांत कधीं कधीं येतो हाच विचार. तुमच्याबद्दल बोलतांना फॅनीला मी म्हणतों—

लिकन :

बस्स, जोशुआ. नको तो विषय—नको ! माझी मलाच शरम वाटते. अरे ही म्हाताऱ्या बायांची संवय—ही—सदाची चिरचिर, किरकिर, रडगाणीं. छे छे. मी तुला, तूं आलास हें किती चांगलं झालं, फॅनीनं तुला येऊं दिलं हें तिनं किती बरं केलं हें सांगितलंच नाहीं. मेरीला भेटलास ?

स्पीड :

नाहीं. चौकशी केली मी त्यांची, पण त्या होत्या सामानाच्या बांधाबांधींत

गुंतलेल्या. दोघंही निघणार वाटतं तुम्ही ? त्यांनाहि विश्रांतीची गरज आहेच.

लिकन :

अरे माझ्याहून जास्त. म्हणजे काय आहे कीं मुळांत विश्रांति तर व्यायची नसते तिला आणि त्यांतून प्रयत्न करावा तिनं तर ती घेताच येत नाहीं. (थांबून स्पीडकडे, तो कांहीं वोलेल म्हणून पहातात. स्पीड किंचित्काळ स्तब्ध रहातो. मग बोलतो.)

स्पीड :

त्यांनाहि तुमच्याइतकंच कष्टाचं झालं असणार इथं रहाणं. तुम्ही म्हणत असां कीं त्या जिद्दी आहेत; महत्त्वाकांक्षी आहेत. पण—

लिकन :

ती होतीच; केवळ स्वतःच्याच नव्हे तर माझ्याहि बावतींत महत्त्वाकांक्षी होती; जिद्दी होती. पण तेव्हां मलाहि होती जिद्द; तुला विसरून नाहीं चालणार हें. इतकंच कीं आम्ही इथंवर पोचूं हें माझ्याआधीं तिनं मनांत घेतलं. मात्र या युद्धानं आम्हांला किती शहाणपण शिकावं लागणार आहे— किंवा असलेलं किती गमवावं लागणार आहे—याची कल्पनाच कुणाला येऊं शकली नाहीं. मनच्या मनींही आलं नसेल कुणाच्या, असलं कांहीं. विलीची अखेर—अद्याप शब्द जरासे अडतात गळ्यापाशीं—वोलूं म्हटलं तर.... (थांबतात बोलायचे. स्पीडहि स्तब्ध रहातो.) एक मुलगा सिंगफील्डला गमावला; दुसरा इथं. चारांतले दोन असे गेले, जोशुआ. बाकी आहे तुला हें सारंच माहीत. आणि मेरीचे भाऊ, चुलत-मावस भाऊ विरुद्ध बाजून लढले आमच्या. हेंहि नवं नाहीं तुला. पण तुला हें नक्की नसेल माहीत कीं त्याबद्दल मेरीला फितूर मानण्यांत आलं—तसं वदल्या कांहीं जिभा—प्रत्यक्ष !

स्पीड :

हं ! केवळ वॉशिंग्टनमध्येच असला उलट्या काळजाचा प्रकार होऊं शकतो !

लिकन :

वॉशिंग्टनमध्येच ? जोशुआ, आणखी वाटेल तिथं तो होतो. इथं होतो. इथंच तिला वार्ता कळल्या—त्यांतल्या तिघांच्या मरणाच्या. आणि शोकहि करवला नाही तिच्यानें पुरता—तिच्या स्वभावांतच नाही तें.

स्पीड :

होय. त्यांना खरोखर फार त्रास झाला असेल.

लिकन :

तिच्यासारखीला तें सारंच फार खडतर; तीं दूषणं, ती कुचेष्टा—सारं अस्थानी. कसं निराकरण व्हायचं त्याचं ? करायचं म्हटलं तें, तर फक्त कांहीं मार्गांनीच होऊं शकेल—पण मला अवगत नाहीत ते मार्ग, माहित असले तरी मंजूर नाहीत, आहे ठाऊक तुला ! लोकगंगेची इच्छा म्हटल्यावर त्या इच्छेनुरूपच वागलं पाहिजे. लोकांच्या राज्याच्या स्थापनेसाठीं आपण भारी किंमत देतो आहो, जोशुआ, पण ती तशी फार नाही. शिवाय मॅसाच्युसेट्स्ची ती बाई—चार मार्चचं पत्र लिहिणारी—मी पुन्हां राष्ट्राध्यक्ष होणार या आनंदानं तिच्या भागांत लोकांनीं छुप्या घंटा वाजवल्या हें कळवणारी—तीहि आहेच ना या लोकगंगेतली एक. तिनं पुढं म्हटलं होतं—काय बरं म्हटलं होतं ?—मिस्टर प्रेसिडेंट, तुम्ही तो घणघणाट ऐकायला हवा होता. ऐकतोय मी तो आजहि—त्या पहा—तसल्या आवाजांच्या अध्येमध्ये (दरवाजा दर्शवितात). आतां मिनिटभरांत इथं कोण येणार आहे, आहे ठाऊक तुला ?

स्पीड :

कुणीतरी ' सीनेटर ' येणार म्हटल्याचं आटवतं मला.

लिकन :

सीनेटर ! तसा धोकेबाज शब्द—अर्थात् धोका सर्वस्वी माणसावर अवलंबून ! पण आतां यायचा आहे बेन वेड. थांब तूं इथंच.

स्पीड :

मला वाटतं, मी इथं नसणंच—

लिकन :

कांहीं नाहीं बरं होणार. तुझ्या आवडीनिवडी, तुझीं मतं ठाऊक आहेत मला. अत्यंत नैसर्गिक आहेत तीं. पण तूर्त तीं जरा बाजूला ठेव, जोशुआ. कसंही कर पण बाजूला ठेव—

(दरवाजा उघडतो आणि दोघेहिजण स्तिमित होतात. सुमारें पंचेचाळिशीची एक स्त्री—पोषाखांत अस्ताव्यस्त, पिकूं लागलेले केंस विस्कटलेली—वेडपुढें धांवत येते. हे तिला आवरण्याचा प्रयत्न करतो. लिकन धीमेच जागचे उठतात. स्पीड दालनाच्या एका कोपऱ्यांत जाऊन बसतो. वेडला स्पष्टपणें कसली तरी घाई लागली आहे असें त्याच्या अवतारांतून उमटतें.)

स्त्री :

सर ! सांगण्यांत आलं, मिळणार नाहीं भेट. पण मी नाहीं ऐकलं, आलें थेट इथं भेटिला. (गुडव्यांवर बसून करुणा भाकते.) मिस्टर प्रेसिडेंट, माझ्यावर दया करा हो दया करा. मला जास्त कांहीं नको—एक छोटीशी कृपा हवी—तेवढीच करा—

लिकन :

बाई, उठा. कोण म्हणालं आपल्याला भेट मिळणार नाहीं म्हणून ?

स्त्री :

कोण म्हणजे—मिसेस लिकन.

(लिकन विस्मयानें दाराकडे पहातात. दार उघडेंच आहे.)

मी उठणार नाहीं आपला होकार मिळेपर्यंत—

लिकन :

तर मग माझ्याकडून कांहीं नाहीं होणार.

स्त्री :

नका हो—असं नका म्हणूं !—

लिकन :

छे छे. कांहीं एक होणं शक्य नाहीं—नाहीं म्हणजे नाहीं—आधीं तुम्ही

उभ्या व्हा. आणि झालांत तरी, कांहीं होईल अशी हमी मी देत नाहीं. मी कांहीं कर्तुमकर्तुम् नव्हे. (ती उठून उभी रहाते.) अस्सं ! आतां निदान, तुम्ही काय म्हणतां तें मला नीट ऐकूं तरी येईल ! तसं तितकं खालचं ऐकूं येणं कठीण ! (तो स्मित करतो. वेड जागच्या जागीं चडफडतो. स्त्री वेडसर हंसते.)

स्त्री :

मी खरी हंसत नाहीं, मि. प्रेसिडेंट. मी हंसत नाहीं, मी रडतेंय. माझा उरलासुरला एकुलता एक पोर—तोसुद्धां माझ्यापासून खूप लांब राह्यलाय. माझा तिसरा मुलगा तो. सर्वांत थोरला—शिकामौर्गाला मारला गेला. थॉमसबरोबर त्या काळ-टेकडीवर तो लढला. तें सारं कसंबंसं गिळतें तों विल्डरनेसच्या वणव्यांत दुसऱ्याचा बळी पडला. रात्रभर भुईवर पडून वेदनेनं आकंदत होता तो, किंचाळत होता, पण कुणी नाहीं मदतीला गेलं त्याच्या कुणी नाहीं तोंडांत पाण्याचे चार थेंब घातले त्याच्या. शेवटीं म्हणे कुणी ओळखलंसुद्धां नाहीं त्याला. ओळखीसाठीं होती एकच खूण त्याच्याकडे—फोटो—माझा नि त्याच्या वडलांचा. आणि आतां हा जमी—माझ्या पोटाचा तिसरा गोळा—तिथं फ्रेडरिकसबर्गला रुग्णशय्येवर पडलाय—इतका अशक्त झालाय कीं त्याला हलवणं शक्य नाहीं. कुणी सांगावं, तोसुद्धां पहिल्या दोहोंच्या वाटेनं—सर, मला तिथं नाहीं का जातां येणार ? तिथं जाईन, त्याला हवं नको पाहीन, न्या म्हणाले कीं तशी घेऊन येईन घरीं. एवढं नाहीं का करूं देणार ते मला ?

लिकन :

बाई, आपल्या म्हणण्याचा अर्थ असा तर नव्हे कीं आपण त्याला सैन्यांतून घरीं काढून आणणार ? त्याला सैन्यांतून कायमची रजा मिळावी असं का वाटतं तुम्हांला ? ग्रँटच्या सैन्यांतल्या त्या सैनिकानं घरीं बसावं असा तर नव्हे तुमच्या म्हणण्याचा अर्थ ?

स्त्री :

खाटिक मेला ! कसाब !

लिनकन :

हां, हां, बाई ! जनरल ग्रँट माझे स्नेही आहेत. आणि तसं म्हटलं तर ते तुमचेहि आहेतच.

स्त्री :

माझे कुणीहि नव्हंत ते—कुणीहि नव्हंत ! (एकदम लिनकनकडे वघते. तिला जें दिसतें त्यानें जणूं ती सुन्न झाली आहे.) तुम्हीसुद्धां कुणी नव्हंत माझे ! दोघांही कसाब, राक्षस आहांत तुम्ही ! हो हो, तुम्हीसुद्धां ! एवढे दिवस झाले तरी कां येऊं नये त्या मांगाला युद्ध जिंकतां ? कां नये येऊं—आजपावेतों तरी कां येऊं नये ? आणि तुम्ही सर, तुम्ही तरी शांतता आणण्याकरितां काय केलंत ? बोट तरी उचललंत ? कारण आहे माहीत मला — सर्वांना आहे केव्हांच ठाऊक—दोघांनाहि तुम्हांला सुटली आहे मोठेपणाची हांव—म्हणून तुम्हांला युद्ध हवं ! माझाहि विश्वास बसतोय आतां त्यावर.

(ती वळून धांवत सुटते आणि मेरी लिनकनच्या मिठींत जाऊन अडकते. उघड्या दारावाटे मेरी नुकतीच आली आहे. क्षणभर वेड आणि स्पीड यांची तिला दखलच नाही.)

मेरी लिनकन :

बघ ! काय साधलंस बरं भेटून ? म्हटलं नव्हतं मीं तुला, उपयोग व्हायचा नाही म्हणून ? तुला नाही, त्यांनाहि नाही. (त्या स्त्रीच्या डोक्यावरून लिनकनकडे पहाते.) मलाहि नाही. फक्त त्रास ! अग तुझ्यापेक्षां जास्त गमावलंय मीं—मोठं मोल दिलंय—कुणी दिलं नसेल असं. (सूर बदलून मृदुपणें) बरं आतां उगी बरं. शांत हो. बोलायचं तें बोललीस; थोडं तरी हलकं वाटलं असेलच तुला. उगी हो. (स्पीडकडे आतां लक्ष जातें. स्पीड बाहू पसरून तिच्याकडे येऊं लागतो.) जोशुआ, जोशुआ ! म्हणजे आलेत म्हणायचे तुम्ही ! (हाताच्या आविर्भावानें त्याला थांबवून) फॅनीबद्दल, सर्वांबद्दल पुष्कळ विचारायचंय मला—पण आत्तां नको—काय समजलांत ? आत्तां नको ! (पाहता पाहतांच कपाळावर एकदम हात धरते.) अगो बाई ! पण आम्ही तर चाललों प्रवासाला. जोशुआ, तें कांहीं नाही, तुम्ही पण

आमच्याबरोबर आलंच पाहिजे. (लिंकन मान हलवतात ती हिला दिसत नाही.) हं, चल बरं वाई— (त्या स्त्रीभोंवतीं हात लपेटून तिला घेऊन जाते बाहेर. लिंकन एकीकडे एकाग्रतेनें हें पाहात तिच्या मागोमाग जातात.)

वेड :

काय महामूर्ख वाई ! (स्पीडकडे लक्ष जातें.) कांहीं एक लक्ष देऊं नये त्यांनीं तिच्याकडे ! डेमॉक्रेट कुठली ! शांततेच्या गोष्टी करते ! हुं ! बाकी तुम्हांला, मला वाटतं, ओळखतों मी. मी ओहियोचा वेड.

स्पीड :

मी केन्टकीचा जोशुआ स्पीड.

वेड :

अच्छा ! असं आहे तर. म्हणजे मंत्रीमंडळांतल्या जेम्स स्पीडचे तुम्ही बंधू.

स्पीड :

अध्यक्षांचा जुना मित्र. बस्स ! इतकंच. त्यापलीकडे कांहीं नाही मी, कांहीं नकोय मला. माझं तसं कांहींच काम नाही.

वेड :

पण माझं आहे ना. ते परत येतील तर हवंय मला. ते आतां तिकडे कुठं तरी त्या वाईला थोडं तरी बरं वाटावं म्हणून प्रयत्नांची पराकाष्ठा करीत असतील. सार्वजनिक हितासाठीं खर्च व्हायचा त्या वेळाचा हा असा शुद्ध अपव्यय; दुसरं काय ? जुनाच तर किस्सा—मिसेस लिंकनबद्दल आपण ऐकतों त्यापैकींच.

स्पीड :

(एकदम सावधचित्त होऊन) कसला किस्सा ?

वेड :

आणखी कसला. मिसेस लिंकनना वेड लागलंय हा. नसलं लागलं तर लागायला उशीर नाही हा. प्रेसिडेंटनीं वेळींच त्यांना सावरलं तरच धडगत आहे, हा.

स्पीड :

(धक्का बसून) केवळ वॉशिंग्टनमध्येच असली गप्प उठू शकते.

वेड :

(तसाच) तुमच्याकडे तिकडे गुलामांची पद्धत होती ? सीमेवरच्या राज्यांना अजून असं वाटतं कीं युद्ध संघराज्याबद्दल होतं ? म्हणजे अगदीं मॅक-क्रेलनच्या युद्धासारखं, मोर्चे बांधून ? आपल्यापैकीं कांहींनीं सूत्रं हातीं घेतलीं तेव्हां युद्धाचं स्वरूपच पार बदललं होतं. केन्टकीच्या लोकांना याची कल्पना आहे कीं नाहीं ?

स्पीड :

कशाची म्हणतां ? मी तर त्यांना मघां सांगत होतों कीं आमच्या दृष्टीनं ही लढाई जुनीच आहे. तीसुद्धां दोहों पक्षीं.

वेड :

दोन पक्ष कशाचे ? कशाच्या दोन बाजू ? आतां एकच बाजू—एकच दिशा—एकदांचा शेवट गांठा ! तड लावा ! आणि शेवट काय होणार तें आम्हांला कळून चुकलय.

स्पीड :

खरं म्हणजे तो काय होणार हें तुम्हांला कळून चुकलय; किंवा तसा तुमचा समज आहे.

वेड :

समज कसला, आम्हांला फक्त कृति समजतेय. आतां एकदां काय ती तड लागेपर्यंत फक्त कृतीच ! (लिनकन परततात.) मि. प्रेसिडेंट फारच लौकर आले म्हणायचे !

लिनकन :

(वेड जणू नाहींच अशा तऱ्हेनें स्पीडला) ती आतां स्टॅण्डनकडे निघालीय. एक कार्ड सही करून दिलंय तिच्याकडे—काय करावं हें समजेनासं होतं तेव्हां मी सहाय्य करून वांटतों त्यापैकींच. अलीकडे बरेचदां असं होतं. जोशुआ, मी शिव्या-शाप म्हणतों त्याची चुणूक तुला आतां चांगलीच दिसून आली. मेरीपेक्षां मला याची संवय जास्त झालीय. तुला त्याचा फार त्रास नाहीं ना झाला ? झाला असेल तर एक इषारा देतों तुला. मी म्हणतों तसा तूं

माझ्याबरोबर जास्त दिवस राहिलास तर अशा वेळा वारंवार येणारच.

(स्पीड एक हात उंचावतो आणि संथपणें तो खालीं करतो.)

ती सैन्याच्या फळीपार झाली—आणि बहुधा तिला तें शक्य होणार नाहीं—तर तिचा तो मुलगा तिला भेटण्याआंतच त्याचं नांव पटावरून कमी झालेलं असेल. कांहीं झालं तरी तिला तो भेटावा असं वाटतं. सीनेटर, गुड मॉर्निंग ! मी प्रवासाला निघतोय हें सांगितलं नाहीं वाटतं तुम्हांला ?

वेड :

कुणी ? तुमच्या सेक्रेटरीज्नीं ? मला आधींच ठाऊक होतं तें. सिटी पॉइंटला ग्रॅटना भेटायला जाताय तुम्ही.

लिनकन :

(स्पीडला) पाहिलंस जोशुआ ? सीनेटरमंडळीपासून कांहीं रहस्य नसतं रहात आमचं. तुलासुद्धां नव्हतं यांनीं आतां म्हटलं तें माहीत, होय ना ? इतकं कशाला, मी तुला पत्र लिहून ' ये ' म्हटलं तेव्हां मलासुद्धां कल्पना नव्हती मुळींच. आणि आतां तर दुपारीं टॅड आणि मेरीबरोबर मी प्रवासाला निघणार. जोशुआ, माफ कर गड्या. मी परतलों म्हणजे सुधारून घेऊं सगळंच. अं ? आख्खी सकाळ तर आहे कीं आपल्याला. म्हणजे अर्थात्—

वेड :

समजलं, युअर एक्सलन्सी, मला झटपट उरकायला हवं. तर, सम्र आणि मी—म्हणजे सम्रनं तुम्हांला प्रणाम कळवले आहेत—(लिनकन कसेबसे वांकतात.) परंतु आम्ही चिंतेत आहोंत. आम्हीच नव्हेत तर चांडलर आणि विंटर डेव्हिस देखील.

लिनकन :

समजलं. एकाच तेंच सर्वांचं. तुम्ही मंडळी सामुदायिक चिंता करतां. पण आतां असं झालंय तरी काय ? मी तर येता आठवडाभर तरी तुमच्या मार्गांतून दूर असणार आहे—खरं म्हणजे तुम्ही उत्सव करायला हवा.

वेड :

तुम्ही ग्रॅटच्या भेटीला चालला आहां. तर मग, तुमची परवानगी असल्यास मी असं विचारुं इच्छितों कीं—

लिनकन :

परवानगी अवश्य आहे. कां नाहीं ? ग्रॅटनीं मला तार करून सुचवलं कीं मला थोडी विश्रांति मिळणं अत्यंत आवश्यक आहे.

वेड :

विश्रांति ? विश्रांति तर कधींच घेत नाहीं तुम्ही—मला आहे ना माहीत. छे. तुम्ही म्हणतां तेवढंच तें नाहीं, आमची बालंबाल खात्री आहे त्याबद्दल. आमचा होरा सांगतो की लीनं शस्त्रं खालीं ठेवलीं तर काय करायचं तें ग्रॅटना समजत नाहीं. आणि तें त्यांना तुमच्याकडून हवं आहे.

लिनकन :

आणि मीं तें तुमच्याकडून समजावून व्यायचं. असंच ना, सनिटर ?

वेड :

आमचं म्हणणं इतकंच कीं एखाद्याच चुकीनं सारा मामला बिघडूं शकेल. झुकत्या मापालादेखील मर्यादा ही राहिलीच पाहिजे. तुम्हांला आहेत ठाऊक आमच्या भावना; ग्रॅटनाहि त्यांची कल्पना आहे. सारे एकत्र येतील तेव्हां जागरूकतेनं वागायला हवं ग्रॅटनीं. पोरसवदा भाबडेपणानं निभणार नाहीं.

लिनकन :

खाटिक आणि पोर. ग्रॅटना या दोन्ही भूमिका पेलतील ? तुम्ही, सीनेटर, भावनांबद्दल सांगतां. तुम्हांला त्या असतील असं वाटलं नव्हतं मला. मला तरी लवमात्र नाहीत. तुम्हांला जाणीव आहे ना याची ? मला भावना असल्याच तर तो माझा व्यक्तिगत प्रश्न आहे; त्या भावना मीं देशावर चुकूनदेखील लादलेल्या नाहीत. परंतु माझीं मतं, माझे विचार काय आहेत तें सांग्या देशाला ठाऊक आहे. वेळोवेळीं जास्तीत जास्त योग्य पद्धतीनं मीं ते देशाच्या कार्नी घातले आहेत; आणि त्यानंही जास्तीत जास्त लक्षपूर्वक ते ऐकून घेतले आहेत.

वेड :

(कुत्सितपणें) “ बुइथ मॅलिस टोवर्ड नन, बुइथ चॅरिटी फॉर ऑल. ”

लिकन :

शब्दशः वरोवर — थँक यू. काय हो, पण ती भावना होती का ?

वेड :

नाहींतर काय ! लोकांना तसंच वाटतं. कांहीं—कांहींना तर रडू फुटतं.

लिकन :

माझ्या दृष्टीनं तो होता रोकडा व्यवहार; अजूनहि तो मला तसाच वाटतो. प्रत्यक्षांत उतरवण्याला फार कठीण आहे तो. दिसेलच तुम्हांला.

वेड :

न उतरवणं जास्तच कठीण. घोडचूक ठरेल हें कळल्यावरहि.

लिकन :

मी लहान होतो तेव्हां इंडियानांतल्या जॅट्रीव्हिलमधल्या त्या म्हाताऱ्या आजीनं क्रॉफर्डच्या त्या मुलीला सांगितलं होतं तें आठवतं मला. म्हणजे मी तिथें होतो हें त्या दोघींना नव्हतं माहीत. जोन्सच्या दुकानाबाहेर मी असा उभा होतो आणि दोघी बाहेर आल्या. कदाचित् मला पोराला काय कळणार असं वाटलं असेल म्हातारीला. ती त्या मुलीला म्हणाली होती, “ न करणं कठीण अशी गोष्ट एकच हो, बाबे. ती म्हणजे पहिली चूक. ” निष्पाप असतं मन—वाटतं कीं नुसती मैत्री ठेवली तर काय बिघडलं ? —मग वाटतं की दिली जरा मोकळीक — थोडीशीच—तर त्यानं काय असं मोटं—आलं कीं नाहीं लक्षांत—

वेड :

मि. लिकन ! कधीं तरी तुम्ही गंभीरपणें विचार करूं शकतां का ?

लिकन :

आज सकाळपासून मी आहे इतका गंभीर मी कधींच नव्हतो. (मनापासून स्मित करतात.)

वेड :

खरं आहे. कधींच नव्हतात तुम्ही इतकेदेखील गंभीर—आमचं दुदैव, दुसरं काय !

लिकन :

सीनेटर, तुमचं हें ऐकतांना मला आठवण होते ती—

वेड :

युअर एक्सलन्सी, पुरे. विषयांतरं आतां बस्स झालीं.

लिकन :

पण मला आठवण होते ती—म्हणजे माझाहि अगदीं नाइलाज आहे त्याला—ती तुमच्याच एका सहकाऱ्याची. नांव नाही सांगत त्याचं; पण एक दिवशीं, स्वारी जरा रंगांतच असतांना, भेटणाऱ्या प्रत्येक माणसावर बोट रोखून, दानिएल वेबस्टरला शोभेशा रुंद आवाजांत त्याला विचारीत होती, “ व्हाय शुड द स्पिरिट ऑफ मॉर्टल बि प्राउड ? मर्त्य माणसाच्या आत्म्यानं गर्व काय म्हणून मिरवावा ? ” आधीं सूचना वगैरे न देतां गृहस्थ इथें आला आणि कुचेष्टेनंच त्यानं तो प्रश्न मला टाकला. ती कविता मला प्रिय आहे हें ठाऊक असावं त्याला. तर, काय झालं कीं सेवर्ड जवळच होता; त्यानंच परस्पर काय तें उत्तर दिलं. त्याला आहे ती हातोटी. तुमच्या त्या, (दाखवीत) याच खुर्चीत कोसळलेल्या सहकाऱ्याकडं पहात सेवर्ड जरासा उद्वेगानंच बोलला, “ मला तरी कांहींच कारण दिसत नाही. ”

वेड :

(बाहेर जायला निघत) जातों मी ! तुम्ही ऐकून घेणार नाही याची कल्पना खरं म्हणजे असायला हवी होती मला.

लिकन :

(आवाज चढतो) पण मीं घेतलं आहे ऐकून—आज आणि रोज, परमेश्वरालाच ठाऊक केव्हांपासून तें. सिंगफील्ड सोडलं तेव्हांपासून. बुलरनच्या लढाईपासून. परमेश्वराच्या इच्छेनं काँडक्ट ऑफ वॉर कमिटी अस्तित्वांत यावी असं ठरलं आणि तुम्ही तिचे अध्यक्ष झालांत तेव्हांपासून. (वेड अधोमुख होतो, मूक रहातो.) तुम्हीं अनेक घोडचुका करून—प्रत्येक टाकाऊ सेनापतीला चढवून आणि फौजेंतल्या चांगल्या माणसांचा पाणउतारा आणि होलपट करूनहि (वेड मस्तक हलवून विरोध दर्शवितो.)

तुमच्याशिवाय मला युद्ध जिंकता येणार नाहीं हें मला कळलं—फार उशीरां कळलं मला तें—तेव्हांपासून ऐकूनच तर घेत आलों तुमचं. तुम्ही म्हणजे तुम्ही सारे—मग तुम्ही सीनेटमध्ये असा नाहीतर आणखी कुठें असा. इतरांप्रमाणं जॅकोबिन्स नाही म्हणत मी तुम्हांला; मी म्हणतो रॅडिकल्स. म्हणजे एक यंत्र—जिवंत वृक्ष, शहरं, माणसं मुळापासून—जिथं आहे सारं चैतन्य त्या मुळापासून—उन्मळून पाडणारं यंत्र. भविष्य-काळाची पालवी नष्ट करणारं यंत्र. तुमच्या मदतीविना, ताकदीविना—आणि तुमच्या माथेफिरूपणाविना—ज्या माथेफिरूपणामुळेंच अखेरीं हा एक अखंड, निर्दय, उत्पाती लढा ठरला—या साऱ्याविना मी प्रजासत्ताकाची पुनः स्थापना करूं शकत नव्हतो. तसं घडूं नये असं घोषित आलों होतो मी तोंवर. आशा वाटत होती कीं राज्य—

वेड :

मि. प्रेसिडेंट, सबूरीनं व्हा ! ही काँग्रेस तुम्हांला कदापि सध्यांच्या राज्यांची पुनर्रचना करूं देणार नाहीं.

लिनकन :

ती मला करायची आहे असं मीहि म्हणालेलों नाहीं. त्यांचं त्यांनींच तें मनावर व्यावं हीच माझी खरी इच्छा आहे. तुमचं पुनर्रचनेविषयींचं विधेयक त्या हेतूनंच मीं गुलदस्तांत जमा केलं. तुम्ही आणि तुमच्या त्या विंटर डेव्हिजनं तुमच्या जाहीरनाम्यांत—वाचलेला नाहीं अद्याप मी तो—पण अधिकारलालसेचा आरोप केलांत माझ्यावर; लुइजिआना—आर्कन्सास—टेनेसी या राज्यसरकारांना, गेल्या निवडणुकांत या चिमूटभर राज्यांचीं मतं हवीं होतीं मला म्हणून मीं उत्तेजन दिलं, जोपासलं असं म्हटलंत त्यांत तुम्ही. पण त्या राज्यांतल्या जनतेनं भविष्यांत स्वतःच्या पायांवर उभं राहून आपला कारभार आपण हांकावा या इच्छेनं त्या कोवळ्या राज्यांना जोपासलं मीं. असं कधीं घडूं नये असंच असेल म्हणणं कुणाचं, तर मग एवढं मोठं युद्ध आम्ही लढलों तें व्यर्थच म्हटलं पाहिजे. आणि आम्ही केवळ नांवाचेच रिपब्लिकन्स आहोंत असं आमच्याविषयीं म्हणणारेहि रास्तच बोलतात असं मग मानलं पाहिजे. तुम्हांला नि तुमच्या त्या दोस्तांना, फांशीचे सामुदायिक

समारंभ हवे असावेत बहुधा. दक्षिणेचा ताबा घेऊन ती वेचिराख करावी असं म्हणणं असेल तुमचं. तुम्हांला तिथं मुळीं राज्यंच झालेलीं नकोत, लष्करी अंमलाखालचे परतंत्र सुभे हवे आहेत तिथें तुम्हांला. तुमच्या हातीं सारं आलं तर तडकाफडकी मताचा हक्क रद्दवातल ठरवाल तुम्ही. दक्षिणे-तल्या प्रत्येक सुबुद्ध गौरवर्ण माणसाला अधिकारपदाला नालायक ठरवाल. तुम्ही; मग तो पश्चात्तापदग्ध असो कीं नसो. गुलामगिरी आतां संपुष्टांत आली आहे; तेव्हां बेघर नीग्रोजचा प्रश्न सोडवला पाहिजे. पण त्याबाबत दाक्षिणात्यांवर विलकुल विश्वास टाकणार नाहीं तुम्ही.

वेड :

(तिखट सुरांत) तुम्ही टाकाल तो, मि. लिकन ?

लिकन :

(संथपणें) जोंवर कुणावर आणि कशावर तो टाकतां येतोय तोंवर निश्चित टाकीन, मि. सीनेटर. वय होतंय, एकेक दिवस जातोय, तशी या 'जोंवर'ची व्याप्ति मर्यादित होत चालली, कबूल, परंतु तरीहि निश्चित टाकीन. आम्ही फक्त तत्त्वं लादूं; यादवीनं खरं म्हणजे हें केलंच आहे. गुलामगिरीबाबतच्या दुरुस्त ठरावानं हेंच घडलं. तत्त्वांची प्रत्यक्ष तामिली, त्यांचा अवलंब तिथल्या लोकांकडूनच व्हायला हवा. शांतता हवी अशी आपली खरीखुरी इच्छा असेल तर दोन्ही गोष्टी आपणच करण्याचा अट्टाहास धरून चालणार नाहीं.

वेड :

'आपण' म्हटलंत आपण. पण आपण काय लागेल तें करूं शकूं.

लिकन :

छे छे. नाहीं करूं शकणार. कुठल्याहि स्वयंशासनांत खीळ घालूं लागलों तर, सीनेटर, फार दिवस तें निभणार नाहीं. आणि तरीहि तेंच करण्याचा अट्टाहास केला तर आमच्याच अधिकाराची कवर आम्ही बांधतो आहों असा अर्थ होईल त्याचा. पण तूर्त तरी (जणूं समेवर येत) जिचा अधिकार अजून आपल्याला मानला पाहिजे अशी काँग्रेस अस्तित्वांत आहे. अंतर्भूत होऊं मागणाऱ्या राज्यांच्या प्रतिनिधींना मान्यता देणं न देणं तिच्या हातीं

म्हणूनच मि. वेड, मी माझी पावलं फार जपून टाकणार आहे. तुमचं माथं फिरवून माझं निभणार नाही. निदान फार फिरवून नाहीच निभणार. माझी तशी इच्छाहि नाही म्हणा, कारण—तुम्हांला खरं वाटणार नाही हें—पण तुमचं जाणीतं मत मला हवंसं वाटतं.

वेड :

(कडवटपणें) आम्हांला देशहिताविरुद्ध वाटणारी एकहि गोष्ट तुम्हांला करून चालणारच नाही.

लिकन :

(पुनश्च तिखटपणें) देशहिताविरुद्ध कीं सत्तेसाठीं तुम्हांला आवश्यक वाटणारी ? जोशुआ, मजा आहे नाही ? माझा केवढा मोठा अधिकार असल्याची बोलवा; कुणाकुणाला तर धडकी भरते त्यानं; आणि तरी—बघ ! माझ्या जागीं काँग्रेसच राष्ट्राध्यक्ष होऊं पहातेय ! आणि यशहि मिळतंयसं दिसतं तिला ! मी म्हटलं तर राग मको मानूस, पण याला जबाबदार आहे केन्टकी. केन्टकी आणि सीमेवरचीं इतर राज्यं. असा एक काळ होता, जेव्हां अखेरची आणि फार मोठी आशा होती त्यांच्यावर खिळून. त्यांच्या संमतीसरशीं सारे गुलाम अक्षरशः विकत घेऊं शकलों असतों आम्ही—म्हणजे—‘ आम्ही ’ म्हणजे, मिस्टर सीनेटर, काँग्रेस. (उरलेलं भाषण वेडला उद्देशूनच बोलतो.) यादवीसाठीं द्यावा लागला त्याहून कितीतरी कमी मोबदल्यांत, आणि बहुधा कमी रक्त सांडून गुलामांचा प्रश्न सोडवूं शकलों असतों आम्ही. मघांचच्या त्या बाईंचे मुलगे, माझ्या पत्नीचे भाऊ मग इरेला पडले नसते. कमी मोबदला द्यावा लागला असता, कमी रक्तपात घडला असता, इतकंच नव्हे तर कधींहि दूर होणं असंभवनीय असं आजचं हाडवैर—तेंदेखील कमी निर्माण झालं असतं मग. पण नाही ! यादवी व्हायलाच हवी होती. ती चालू रहायलाच हवी होती. सक्तीची मुक्तता देणार होतों ना आम्ही तिनं दक्षिणेंतल्या दडपल्या जनतेला ! यादवीनं काय काय साधलं ? कडवट भावना; पार मुळापर्यंत रुजली ती. माझ्या उद्घाटनाच्या भाषणांतलं वाक्य ऐकवलंत तुम्हीं आतां मला; त्या भाषणांत म्हटल्याप्रमाणं, दोहीं पक्षीं घडलेलीं पापं पहातां, ती तशी रुजणं अपरिहार्य असेल.

वेड :

दोहीं पक्षीं ! ऐकण्याचा वीट आला हे शब्द. मृदुपणानं वागाल तर पस्तावाल. सिटी पॉइंटला तुम्ही काय करतां त्यावर तुमचं सगळं भवितव्य अवलंबून आहे, मि. प्रेसिडेंट, हें ध्यानीं बाळगा.

लिकन :

उगींच चढवतां आहां झालं तुम्हीं मला. माझ्या स्वतःच्या नियतीचा विधाता कधींच वाटलों नाहीं मी मला. आजही नाहीं वाटत. सिटी पॉइंटबद्दल म्हणालां त्या प्रकरणीं एका गोष्टीवर कृपया विश्वास ठेवा; सिटी पॉइंटला मी चाललोंय तो ग्रॅटनं देऊं केलंय तेवढंच घेण्यासाठीं. थोडा हवापालट आणि विश्रांति. यापलीकडे, वास्तव परिस्थितीला सोडून कांहींहि मृदु वगैरे करण्याचं मनांत नाहीं माझ्या. भोंवती अंधाहून येतं तेव्हां वास्तवताच मार्ग दाखवते मला. तुमचंहि याहून वेगळं नसेल, असं मानतों मी. म्हणजे प्रश्न उरतो तो एवढाच कीं—

वेड :

गुड डे, मि. प्रेसिडेंट. (खरेंच जायला निघाला आहे.) सम्ररना मीं सांगायचं कीं—

लिकन :

त्यांना ना ? त्यांना सांगा कीं मिसेस लिकननं त्यांना दिलेल्या, आमच्या-बरोबर प्रवासाला येण्याच्या आमंत्रणाचा स्वीकार त्यांना करता आला नाही याचा खेद वाटतो मला. आणखी त्यांना असं सांगा कीं म्हणावं जमल्यास नंतर का होईना परंतु येऊन जा. (स्पीडला) सम्ररला वाटतं त्याच्यावरच माझी सगळी जिम्मेदारी आहे. तशी ती बहुधा असावीच—मेरीमार्फत पार पाडतो तो ती. माझ्याइतकाच तिचाहि लोभ आहे त्याच्यावर. विशेषतः त्याचे पोषाख, आमच्याबरोबर तो असतो तेव्हांची त्याची रीतभात तिच्या भारी मनाला येते. मी तिला म्हणालों, तो असला म्हणजे एखाद्या उमराविणीइतका भाव वाढवतो तुझा; तिनंहि नाकारलं नाहीं हें. (पुन्हां वेडला) सीनेटर—

अंक दुसरा

अंक

४००४३

स्थायित्व

५१२३१

१२५८

२५१२५५

वेड :

(दारापाशीं गेलेला) येस ?

लिकन :

मनांत कांहीं ठेवूं नका. माझ्या मनांत कांहीं नाही. कदाचित् वाटलं असेल तुम्हांला माझ्या वोलण्यानं तसं कांहीं तर तें तितकंच. राग, लोभ—कांहींहि नाही माझ्या मनांत. भोंवतालच्या निबिड अंधारांत त्याला वावच नाही. (पोहत असल्याप्रमाणें दोन्ही बाहू डोळ्यांपुढें समांतर हलवतात. वेड वाहेर जातो दरवाजा दण्दिशीं लावून घेऊन.) तर असं आहे, जोशुआ ! ऊं ?

स्पीड :

आहे खरं. पण लिकन, तुम्ही बनवलंत त्याला.

लिकन :

काय म्हणतोस ? तूं सुद्धां, जोशुआ ?

स्पीड :

माझा कयास मला सांगतो कीं तुमचा मनसुबा पक्का ठरलाय. सिटी पॉइंटला काय बोलणार आहां तें ठरवून ठेवलंय तुम्हीं मनार्शीं.

(लिकन मस्तक हलवतात नकारार्थीं; पण लक्षपूर्वक ऐकत मात्र रहातात.)

पीटर्सबर्गमध्ये ली अडकून पडलाय; त्या शहराचा फारा दिवसांपासूनचा वेढा उठवून तें शरण आणण्याचा ग्रॅटचा मनसुबा असावा हें तुम्हींहि गृहीत धरलं असणार. पीटर्सबर्ग पडलं कीं रिचमंडहि पडणार. आणि रिचमंडचा पाडाव हीच अखेर ठरणार या यादवीची—आपल्याला केव्हांपासून तीच तर हवी होती—अखेर. पण तुमच्याप्रमाणेंच आमच्याहि मनांत प्रश्न आहे लपलेला, या अखेरीच्या पोटीं काय असेल ? वेदना—ती तर असेलच—पण नंतर कोणती क्रोधाची चूड पडेल, कोणता संभाव्य भडका उडेल ! कारण जुने निखारे अद्याप विझलेले नाहीत. म्हणून जपणुकीची, अगदीं

जिव्हाळ्याच्या जपणुकीची जरूर आहे फार—ती आग पुन्हा चेतू नये, कायमची धुमसू नये म्हणून—किती तें जाणतां तुम्ही. म्हणून म्हणालों कीं तुमचे तिथले शब्द आतांच तुमच्या मनांत पक्के ठरलेले असावेत.

लिनकन :

तसे ते असते तर फार बरं झालं असतं, जोशुआ. पण खरं सांगतों, तिथं आधीं मला कोण्या मनानं जायला हवं. ग्रँटबरोवर बसून आधीं चर्चा करणार आहे मी, ती यादवी युद्ध संपलं म्हणजे पुढं काय घडतं त्याचीच. आम्ही या गोष्टींची चर्चा कधींहि केली नाही. तशी उत्तम पहेचान आहे आमची; परंतु या खेपेला तो काय म्हणतो तें ऐकल्याशिवाय; म्हणत नसेल—असं पुष्कळदां होईल, कारण तो बोलून चालून शिपाई गडी—तेव्हां त्याला न्याहाळल्याशिवाय आणि मी स्वतः काय म्हणतो तेंहि लक्षपूर्वक समजावून घेतल्याशिवाय मला कांहींच ठरवतां येत नाही. माझी कीं नाही, त्या आजीबाईसारखी अवस्था झालीय. घरांतली सगळी मंडळी एकत्र बसून कांहींतरी ठरवण्यांत गुंतली होती आणि म्हातारीला कुणीच विचारीत नव्हतं. शेवटीं कुणाला तरी झाली तिची एकदांची आठवण आणि त्यानं तिचं मत विचारलं. तेव्हां ती खदखदली, “मी काय म्हणतें तें आधीं ऐकल्याशिवाय मेल्यांनो मी मत काय देऊं कप्पाळ?” यादवीनंतर या देशानं, झाल्या जखमा आळून येण्यासाठीं कशा प्रकारें वागावं, काय करावं, याविषयींचे माझे विचार आहेतच तुला ठाऊक. तुलाहि तसंच घडावंसं वाटतं, पुष्कळांना वाटतं. परंतु या जखमांवर अगदीं प्राथमिक उपचार कोणते असावेत? यादवीनंतरचा पहिला पवित्रा काय असावा? मला वाटतं, फार साधा सरळ असेल तो; निव्वळ लष्करी स्वरूपाचा असेल; त्यांत राजकारण नसेल, नैतिक वगैरेहि कांहीं असणार नाही. राजकारण, नैतिक मूल्यं हीं तर शेवटीं आहेतच—आपल्याहून ईश्वराला नैतिक मूल्यांची जाण जास्त असणार—परंतु वेडसारख्यांच्या राजकारणापेक्षा किंवा त्यांच्या नैतिक मूल्यांपेक्षां तूर्त यांपैकीं कांहींच नसणं मी पत्करायला तयार होईन. तेव्हां पहिला पवित्रा टाकायचा तो शिपाईगड्यानं, रणमर्दानं; आणि मी तो नव्हे. म्हणून ग्रँटशीं—आणि शक्य तर शेर्मनशींहि—मला विचार-

विनीमय करायला हवा. अर्थात् शेर्मनचं जमवणं जरा कठीण आहे. कारण ज्यो जॉन्स्टन सैन्यासह त्याला हवा तसा त्याच्या कोंडींत आला आहे; आणि त्याला तसाच त्यानं कोंडींत धरणं फार महत्त्वाचं आहे, असं मला वाटतं. ली हा मोठा धूर्त कोल्हा तर जॉन्स्टन लहान कोल्हा म्हटला पाहिजे. रात्रंदिवस दोघांवर डोळ्यांत तेल घालून लक्ष ठेवलं पाहिजे. विशेषतः लीवर. कारण तो पीटर्सबर्गमधून निसटला तर पश्चिम व्हर्जिनियांतल्या जंगलांचा आश्रय घेऊं शकेल. तिथून आपलं उरलं सुरलं सैन्यबळ जॉन्स्टनच्या सैन्याशीं मेळवून तो पुन्हा शर्थीनं लढूं पाहील. दोन जखमी कोल्ह्यांचा मिळून तयार होईल एक वाघ—गलितगात्र, थकलाभागला पण आणखी वर्षभर तरी युद्ध चालू ठेवूं शकेल एवढा धोकेबाज.

स्पीड :

आतां या दालनांतून गेला तो प्राणि कुठला ?

लिकन :

(मोह होतो पण आवरून) तें आपण ठरवूं या नको, जोशुआ. कारण मग तशाच आणखी अनेक प्राण्यांची जातवारी आपल्याला ठरवावी लागेल; आणि शेवटीं आपली स्वतःचीदेखील !

स्पीड :

तुम्ही कधीं निघणार आहां ? दुपारीं निघणार म्हणालांत का ?

लिकन :

(चालत घड्याळापुढें जाऊन उभे रहातात.) बरोबर. स्टॅण्टनचं फर्मान आहे कीं आतांपासून दीड तासांत आम्हीं धक्क्यावर हजर असायला हवं. स्टॅण्टनची आज्ञा—मग ती पाळलीच पाहिजे. तो फार मातबर माणूस आहे, त्याला स्वतःलाच तो मातबर वाटत असला, तरीहि. गेलीं चार वर्षे—(उसासतात.) तो नसता तर तीं गेलीं अशीं गेलींच नसतीं. तूं आमच्याबरोबर आज आला असतास ना, तर फार बरं झालं असतं, जोशुआ. मेरीचा तर समज आहे कीं तूं येतोच आहेस. मीं म्हटलं तिला, तूं येणार नाहीस म्हणून, पण ती मानायलाच तयार नव्हती. अर्थात् ती तेव्हां फार

व्यग्रहि होती, म्हणा. त्या बाईशीं ती फार चांगली वागली, तुला नाही वाटत ? (स्पीडकडे रोखून पहाताहेत.)

स्पीड :

फार फार चांगली वागली ती. पण त्यांत अनपेक्षित कांहींच नव्हतं.

लिकन :

अपेक्षित होतं, अं ? अपेक्षितच होतं. (अंतर्मुख होतात.) खरं आहे. फारच छान वागली ती. फार प्रेमानं. (मग जरा घाई करूनच) बाकी जोगुआ, आम्हां दोघांनाहि सिटी पॉइंटला तुझी उणीव चांगलीच जाणवेल.

स्पीड :

इथं आलोंय म्हटल्यावर, तुमच्यामागून गाड्याबरोबर नळा म्हणून फिरण्यापेक्षां उजवं कांहीं करण्याजोगं नाहीच मला—तेव्हां—

लिकन :

पण मी तुला चल म्हणूं शकत नाहीं. ' रिव्हर क्वीन 'वर भरपूर गर्दी झालीय. शिवाय तुला फार कळतं; असं निदान तूं दाखवतोस. तूं आमच्याबरोबर आलास, तर वेडला काय वाटेल ? तो काय म्हणेल ? म्हणजे त्याला महत्त्व आहे—फारसं—असं नव्हे, पण मलादेखील स्वतःला फसवून नाहीं चालणार.

स्पीड :

मी एक शब्दसुद्धां उच्चारणार नाहीं, हवा तर एकहि विचार करणार नाहीं—

लिकन :

नको. नको, तूं इथंच रहा—नाहींतर घरीं फॅनीकडे जा हवा तर—आणि विचार करणारच असशील तर ते तिचे कर, तिच्या मुलांचे कर. तिचे करून संपले म्हणजे एखाद्या दक्षिणेतल्या स्त्रीचे आणि तिच्या मुलांचे. दोघांनाहि मला शापण्याला कारण आहेत तरीहि दोघांना माझ्या खऱ्या शत्रू मी तरी नाहीं मानीत. त्यांतली एक म्हणजे संबंध दक्षिण; मी तिचा मित्र

नव्हे असं समजणारी. दुसरी उत्तर आहे—संपूर्ण उत्तर नव्हे, वेड्याच भाग फक्त—परंतु ती तरी माझी शत्रू कशी? कारण तीहि आहे मी तिचा मित्र आहे हें जाणणारी. जोशुआ, गुडबाय. (जाऊन हस्तांदोलन करतात.)

स्पीड :

गुडबाय—(जरा कचरून मग) एव.

[पडदा.]

[२५ मार्च. व्हर्जिनियांतील सिटी पॉइंट येथील ग्रॅटच्या मुख्य टाण्यापुढें. खोपटासमोर शेकोटी पेटलेली. डावीउजवीकडे झाडें. मार्गें वोटींचीं शिडें नि बंब. एका झाडाचा बुंधा नि शेकोटी या दरम्यानच्या जागेंत मांजराचीं पिलें बागडत आहेत. पिलें करडीं आहेत.

पडदा उघडतो तेव्हां शेकोटीशीं लिंकन आणि अॅडमिरल पोर्टर बसले आहेत. एक सैनिक (कापॉरल) खोपटाच्या दाराशीं अटेन्शनमध्ये खडा आहे. दुसरा (प्रायव्हेट) बराच डावीकडे खडा. तिसरा (प्रायव्हेट) तितकाच उजवीकडे उभा. या भागाकडे येण्याच्या मार्गावरच तो पहारा करीत आहे.]

लिंकन :

अॅडमिरल, यांतल्या कोणाशीं मीं थोडी बातचीत केली तर ती तुमच्या शिस्तींत ढवळाढवळ तर ठरणार नाहीं ना ? (सूर उतरवण्याचा यत्किंचितहि प्रयत्न नाहीं. तिघेहि सैनिक हे शब्द ऐकतात परंतु असतात तसेच ताठ रहातात.)

पोर्टर :

त्यांचा सेनानी नसल्यानं, मि. प्रेसिडेंट—म्हणजे विल्मिंग्टनहून नुकताच बाहेर पडलेला अधिकारी असल्यानं—नाहीं म्हणतांना जीभ जरा कचरते. तरी पण खुद्द सेनापति त्यांच्या सुखभावी पत्नीच्या शोधांत केव्हांचे गेलेले

असल्यानं माझं मत बोलतों. आपण खुशाल त्यांच्याशीं बोलूं शकतां; त्यांत कांहींच बिघडणार नाहीं. (यांतील खंयचटपणा अंशतः उभ्या सैनिकांना ऐकवण्यासाठीं; त्यांना खूष करण्यासाठीं; परंतु पोर्टरचा हा स्वभावहि आहेच.)

लिकन :

अच्छा. पण ग्रॅटनीं मला शिक्षा केली तर मी तुम्हांलाच त्याबद्दल दोषी धरेन वरं. कार्पोरल— (कार्पोरल ' प्रेजेंट आर्म्स ' मध्ये उभा रहातो.) याची आवश्यकता नाहीं, पुन्हा हें नकोय. समजलं ?

पोर्टर :

(कार्पोरलला) सेनापतीसाहेबांचं म्हणणं आहे कीं ' ईझ ' मध्ये तुम्ही उभं रहायला हरकत नाहीं. (कांहींसा खडू होऊनच कार्पोरल मोकळा उभा रहातो.)

लिकन :

कार्पोरल, मांजराच्या त्या करड्या पिलांबद्दल विचार करतोय मी केव्हांचा. तीं कॉन्फेडरेट आहेत काय ?

कार्पोरल :

नाहीं, सर—म्हणजे सर—मला माहीत नाहीं, सर—

लिकन :

सांगणंहि सोपं नाहीं तें. त्यांतलं एक पोर हळूच माझ्याकडे आणून ठेवायला काय ?

कार्पोरल :

यस, सर. (जाऊन नजीकचें पिल्लू उचलतो आणि लिकनना आणून देतो. लिकन तें पिल्लू मांडीवर घेऊन त्याला थोपटतात.)

लिकन :

आतां उरलेलींहि हवींत; म्हणजे तुम्हांला फार त्रास पडणार नसेल तर. पडणार असेल तर इतरांना आणायला सांगूं.

अंक तिसरा

४००४३

कापोरल :

(दोघां उभ्या सैनिकांकडे अशा प्रकारें पहातो कीं त्यांतून त्यांना त्यांच्या जागा सोडता येणार नाहीत हें कळावें.) ओ, नो, सर. मीच आणून देतो (कीं. दोन्ही पिलें एकदम आणून देतो.)

लिकन :

वा. झकास. थॅक यू, कापोरल. (कापोरल त्याच्या मूळच्या जागीं जाऊन उभा राहिलेला.) यांची आई कुठं आसपास आहे का ?

कापोरल :

ती ठार झालीसं वाटतं, सर.

लिकन :

वाटलंच होतं. पहा ना, पोरक्यासारखीं करतायत. यांची खाण्यापिण्याची कांहीं सोय ?

कापोरल :

आहेशी वाटते, सर.

लिकन :

कुणी तरी करायला हवी—बाकी कांहीं नसलं तरी दूध तरी. यांना भरपूर दूध मिळेल याची जिम्मेदारी व्याल ?

कापोरल :

(जरा अनिश्चितच सुरांत) यस सर.

लिकन :

अॅडमिरल, माझ्या मतें नक्कीच कॉन्फेडरेट आहेत हीं. याचा अर्थ मीं यांना फांसावर लटकवायचं असा होतो काय ?

पोर्टर :

झाला असतासुद्धां. परंतु आपण तसं कुठलं करणार ?

लिकन :

कां वरं ? (पाठीवर लोळणाऱ्या एका पिलाशीं खेळत) नख्या अणकुची-
दार आहेत यांच्या.

पोर्टर :

त्या छाट्यां येतील—आणि मग कुणालाच चिंता उरणार नाही—निदान
तूर्त नाही. नख्या म्हटल्या कीं त्या पुन्हा वाढणारच म्हणा.

लिकन :

म्हणून फांसावरच द्यायचं यांना ? तुम्ही म्हणतां मी तसं करणार नाहीं.
परंतु माझ्या मागे तें करण्याला उत्सुक असलेले कुणी ना कुणी असतीलच
—मी तें करित नाहीं म्हणून मला कशी लाज आणावी याचीच चिंता
वहाणारे. या पिलांना या परिस्थितींत जगण्याची आशा केवढी आहे वरं ?
मला तर धोका मोठा दिसतो. (एकीकडे पिलांना थोपटताहेत.)

पोर्टर :

सर, तीं आहेत तशींच मनाला भरपूर आनंद देतात. मी आपल्या जागीं
असतो तर निव्वळ मांजरीचीं पिलं म्हणूनच विचार केला असता त्यांचा,
राजकारण त्यांत आणलं नसतं.

लिकन :

मग फारच छान झालं असतं कीं तें. तुम्हांला आहेच ठाऊक अँडमिरल,
आयुष्यभर राजकारणी म्हणूनच जगत आलोंय मी, कित्येकदां वाटतं कीं
याहून जास्त ज्यांना साधलं—किंवा कमी साधलं, या पिलांप्रमाणं—ते
भाग्यवान !

पोर्टर :

त्याचा केवढा ताप वाटतो आपल्याला, त्याची दखल आहे आम्हांला.

लिकन :

म्हणजे राजकारणाचा माझा पिंड नव्हे असं म्हणतां ?

पोर्टर :

छे छे, सर. राजकारण हा आपला दुसरा देहधर्म, आपल्या बुद्धिमत्तेची

जात राजकारणीच आहे. परंतु या खडतर काळांत माथीं ओझ्यांवर ओझीं लादलीं जाताय्त; असह्य होईस्तोंवर.

लिनकन :

(जणूं स्वतःशींच) देहधर्म तर मग तो असह्य नव्हेच; सह्य. (पोर्टरला) नाहीं, अॅडमिरल, असं वाटतं कीं मीं खूप कुणी तरी वेगळं व्हायला हवं होतं. आणखी कोणीं मग मी वहातों ती धुरा लीलेनं वाहिली असती. उत्तम प्रकारेंहि वाहिली असती. कांहींहि करायचं तर मला आतां केवढा खटाटोप करावा लागतो; तुम्हांला कल्पना नाहीं. कळलं तर हंसाल ! कांहीं कांहीं वेळां—दिवसां, आणि रात्रींसुद्धां—मी झोंपण्याच्या एकेक खटपटी करतों तेव्हां—त्यांतल्या त्यांत भारदस्त शब्दांत म्हणायचं म्हणजे—अस्मादि-कांची गत हास्यास्पद असते. म्हणजे केवळ चुकीची भूमिका वांट्याला आलेला नट नव्हे, तर बापजन्मीं नट नसलेला नट वाटतों मी माझा मलाच.

पोर्टर :

सर, याबद्दल ज्याचं त्याचं स्वतंत्र मत असूं शकेल. आमच्या दृष्टीनं अत्यंत श्रेष्ठ भूमिका आहे आपल्याकडे आणि फार समर्थपणें वठवतां आहां आपण ती. (लिनकन मान हलवतात; निष्कर्ष हा कीं इतका ' मस्का ' लावण्याची गरज नाहीं.) तरी पण काळज्या आणि हितशत्रूंच्या कारवाया डोईजड होण्याचा वखत कधीं ओढवलाच तर माझी बोट ' मॅल्हर्न ' आपल्यासाठीं निवारा म्हणून केव्हांहि सज्ज असेल.

लिनकन :

काळज्या आणि हितशत्रूच कां, मंत्रीमंडळांतले सहकारीसुद्धां नव्हेत का ? अॅडमिरल, त्यांना येईल का टाळतां ?

पोर्टर :

फार सोपी गोष्ट. आपली इच्छा हाच माझ्या आज्ञाधारक माणसांना माझा हुकूम ! जेम्स नदीच्या पात्रांत बोट नांगरली आणि एकाहि जिवंत माणसाला बोटीवर पाय ठेवूं दिला नाहीं कीं संपलं काम ! सर, मी ऐकतों त्याप्रमाणं

आपल्या परिवाराला परत जावं लागणार असेल आणि आपण एकटे मागं रहाणार असाल, तर माझ्या 'मॅल्हर्न'ची याद ठेवा.

लिकन :

उद्यां, परवां, किंवा नजीकच्याच आणखी कुठल्या तरी दिवशीं, मिसेस लिकनना आणि इतरांना जावंच लागेल, खरं आहे तें. तर मग अँडमिरल, बघू या कसं जमतं तें. आतांच कांहीं सांगतां येत नाहीं; पण निमंत्रणाबद्दल आभार. दरम्यान 'रिव्हर क्वीन'वर तूर्त आमची व्यवस्था उत्तम आहे. कॅप्टन बार्नेसनीं आमची चांगली सरबराई ठेवली आहे. (मांडीवर थापटी मारून) सर्वांपासून एकदोन दिवस लांब रहाणं—खरोखर, पाणी हा प्रकार मोठाच श्रेष्ठ यांत कांहीं शंका नाहीं. फक्त एकच व्यक्ति चाहेल तेव्हां येऊं शकेल.

पोर्टर :

(आपणच ते असें वाढून) कोण बरं ती व्यक्ति, मिस्टर प्रेसिडेंट ?

लिकन :

(झोपडीच्या दारावाटे प्रथम मिसेस ग्रँट आणि मागोमाग स्वतः ग्रँट प्रवेश करतात; कार्पोरल 'अटेन्शन'मध्ये उभा रहातो.) हीच ती व्यक्ति. काय जनरल, तुम्हांला सांपडल्या तर या, एकूण. अं ?

(ग्रँट वराचसा अजाणतांच एक हात वर उचलतो. मिसेस ग्रँट हात पुढें पसरून पुढें येते; घाईनें. मात्र तिची नजर मांजरीच्या पिलांवर.)

मिसेस ग्रँट :

काय सांगूं मिस्टर लिकन, माझा कीं नाहीं अगदीं चुकीचा समज झाला. मला वाटलं बाईमाणूस इथं आलेलं आवडणार नाहीं तुम्हांला. वाटलं कीं तुम्हां दोघांनाच—कांहींतरी महत्त्वाचं—

लिकन :

(पिलांसह उभें रहाण्याची खटपट; परंतु ती जमत नाहीं.) बोलायचं

होतं, बरोबर. पण या बंडखोरांच्या उपस्थितींत काय बोलणार आम्हीं ? मला तर धड उठतांसुद्धां येत नाहीं—

मिसेस ग्रॅट :

पण उठतां कशाला, बसा ना. मिसेस लिंकनची तव्येत कशी आहे आतां ? तुम्हांला बोटीवर भेटून युलिसिस आला तो सांगत होता कीं त्यांना बरं नाहीं.

लिंकन :

आम्ही दोघंही कसलं तरी पाणी प्यायलों आणि तें वाधलं. पण आतां अगदीं ठीक आहे ती. तुम्हांला शुभेच्छा पाठवल्यायत तिनं.

मिसेस ग्रॅट :

त्याच वेळीं खरं तर मीं जाऊन भेटायला हवं होतं बघा त्यांना. पण नंतर जाऊं, मग जाऊं म्हणतां राहून गेलं. मिस्टर प्रेसिडेंट, आतां केव्हां भेटायला येऊं त्यांना तेवढं विचाराल ? आज दुपारचं जमलं ना, तर फार बरं.

लिंकन :

वा ! आलांत तर फार आनंद वाटेल तिला. मला तर आतांच वाटतोय. परंतु हे माझे चिमुकले दोस्त—त्या कार्पोरलनीं हे माझ्याकडे आणून दिले, तेच मला वाटतं ते परतहि घेऊन जातील—

(ग्रॅट कार्पोरलला खुणावतो. कार्पोरल जाऊन पिलें उचलून झाडाच्या बुंध्याशीं नेऊन ठेवतो.)

अॅडमिरल पोर्टरना (पोर्टर आणि मिसेस ग्रॅट एकमेकांना उद्देशून माना हलवतात.) वाटतं कीं मी त्यांना उगींच फार जीव लावतोय; त्यांची योग्यता नाहीं तेवढी. (पोर्टर हंसून मानेनें लटक्याच ' नाहीं ' म्हणतो.) आणि तसं असण्याचा संभवहि आहे.

मिसेस ग्रॅट :

आमचे मुलगे त्यांच्याबरोबर खेळत असतात; छावणींत सर्वांचींच लाडकीं आहेत तीं. तुम्हीहि खेळतां म्हणून उलट फार आनंद वाटेल त्यांना.

लिकन

पण कसे काय आहेत बरं तुमचे ते मुलगे ? टॅडला त्यांना भेटण्याची इच्छा असेल. आज बोटीवरच ठेवून आलों त्याला.

मिसेस ग्रॅट :

भारी काव आणतात बघा. पण टॅडला मात्र काच घेऊन.

लिकन :

कां नाहीं. शक्य तितक्या लौकर आम्ही सर्व आपणा सर्वांच्या भेटीला येऊं. आणि आतां तुमची हरकत नसेल तर मिसेस ग्रॅट, तुम्ही आणि हे अॅडमिरल—जरा—

मिसेस ग्रॅट :

हो हो, कां नाहीं. (अॅडमिरल पोर्टरच्या हातीं हात देऊन निघते, वास्तविक पोर्टरला पुढलें संभाषण ऐकण्याची उघडच इच्छा दिसते.)

लिकन :

नव्हे, म्हणजे, तुम्हांला त्यांची तशी भीति वाटत नसेल तरच जा त्यांच्या-बरोबर. मला वाटते थोडी. काय आहे कीं तुम्हांला सेनानी मंडळीची संवय आहे; मलाहि आहे. परंतु हे ताज्या दमाचे अधिकारी—

पोर्टर :

बाईसाहेब, आपल्याला माझा केव्हां तरी उपद्रव होतो काय ?

(पुन्हा पुन्हा वळून लिकन आणि जनरल ग्रॅटकडे पहात रहातो.)

मिसेस ग्रॅट :

छे छे, कधींच नाहीं. नदीकडे जायला सावलींतनं वाट आहे. चला आपण तिथूनच जाऊं. मी बंदरांतल्या सगळ्या बोटींचीं नांवं सांगीन, चुकलें तर तुम्ही मला दुरुस्त करा.

पोर्टर :

नामंजूर.

(दोघें जातात. ग्रँट आणि लिंकन आसनस्थ होतात. किंचित्काल स्तब्धता. ग्रँट सिगार शिलगावतो.)

लिंकन :

अॅडमिरलची इच्छा थांबायची होती.

(ग्रँट मान हलवतो.)

पण झालं तेंच ठीक झालं, माझ्या मतें.

(ग्रँट पुन्हा मान हलवतो.)

जनरल, मला तुम्ही कां बोलावलंत तें अद्याप सांगितलं नाहीत. लढाईबद्दल कांहीं बोलायचं होतं का ?

ग्रँट :

शांततेबद्दल कांहीं ठरवावं असं मनांत होतं. मिस्टर प्रेसिडेंट, आतां ना मग ती येणार. मला तयार असायला हवं.

लिंकन :

(ग्रँटनें विषयाला एवढा तडकाफडकी हात घातला याचा आनंद वाटून उत्साहानें) मला वाटलंच होतं ! अंदाजच होता माझा ! (उत्साह ओसरतो पहाता पहाता.) म्हणजे त्यानं कांहींच सोपं होईल असं नव्हे. आपण लढाई एकत्र लढवली—तुम्हीं नि मीं—पण शांतता नाही पाळली. आपल्या संभाषणांना उग्र अवतार आला नाही अशी एकसुद्धां भेट मला स्मरत नाही. तुम्ही एकदां म्हणालांत कीं लीच्या नरडीभोंवतीं आपण आतां पक्की पकड मारली आहे; आणि मीं सल्ला दिला होता नरडं जास्तीत जास्त घोटा; फोडा पण सोडूं नका.

(ग्रँट हें आठवून ओठांत हंसतो.)

आणि वर्षांमागचीच गोष्ट—आतांपावेतो घडलंय त्यांतलं बरंचसं आपण योजीत होतो तेव्हांचे तुमचे उद्गार मला अस्पष्ट आठवतात पहा—कीं शत्रूचं एक तंगडं—हें, व्हर्जिनियाचं तंगडं—तुम्ही कैचींत पकडलं असून दुसऱ्याचे शेर्मन लचके तोडताहेत. कीं शेर्मननीं एक तंगडं पकडून तुम्ही दुसऱ्याचे लचके तोडताहांत असं म्हटलंत बरं तुम्ही ?

ग्रँट :

(हंसणें थांबलें आहे.) नाहीं नाहीं, तुम्ही प्रथम म्हटलंत तसंच होतं तें.
(स्तब्ध रहातो आणि मग खूप संथपणें) वर्ष झालं त्याला.

लिकन :

हूं. तें वर्ष आणि ही लढाई आतां जवळ जवळ संपत आलीच असं तुम्हीं म्हणतां. दोन्हींना अंत नाहीं असंच खरं म्हणजे वाटत होतं. निदान मला नक्कीच वाटत होतं.

(ग्रँट आपलीहि अवस्था वेगळी नव्हती हें सुचविण्यासाठीं एक हात उचलतो.)

पीटर्सबर्गमधला गेला उन्हाळा स्मरतो कीं नाहीं तुम्हांला ?

(ग्रँट हाताच्याच हालचालीनें विषाद व्यक्त करतो.)

खरं तर तेव्हांच मामला खतम व्हायचा, वर्षापूर्वीच—पण काय बिनसलं कांहीं कळलंच नाहीं.

ग्रँट :

कोल्ड हार्वर भोंवलं आपल्याला. त्यांतून आपण पुरते उठलेलों नव्हतो, त्यांत जेम्स ओलांडतानाची वाताहतहि ताजी होतीच.

लिकन :

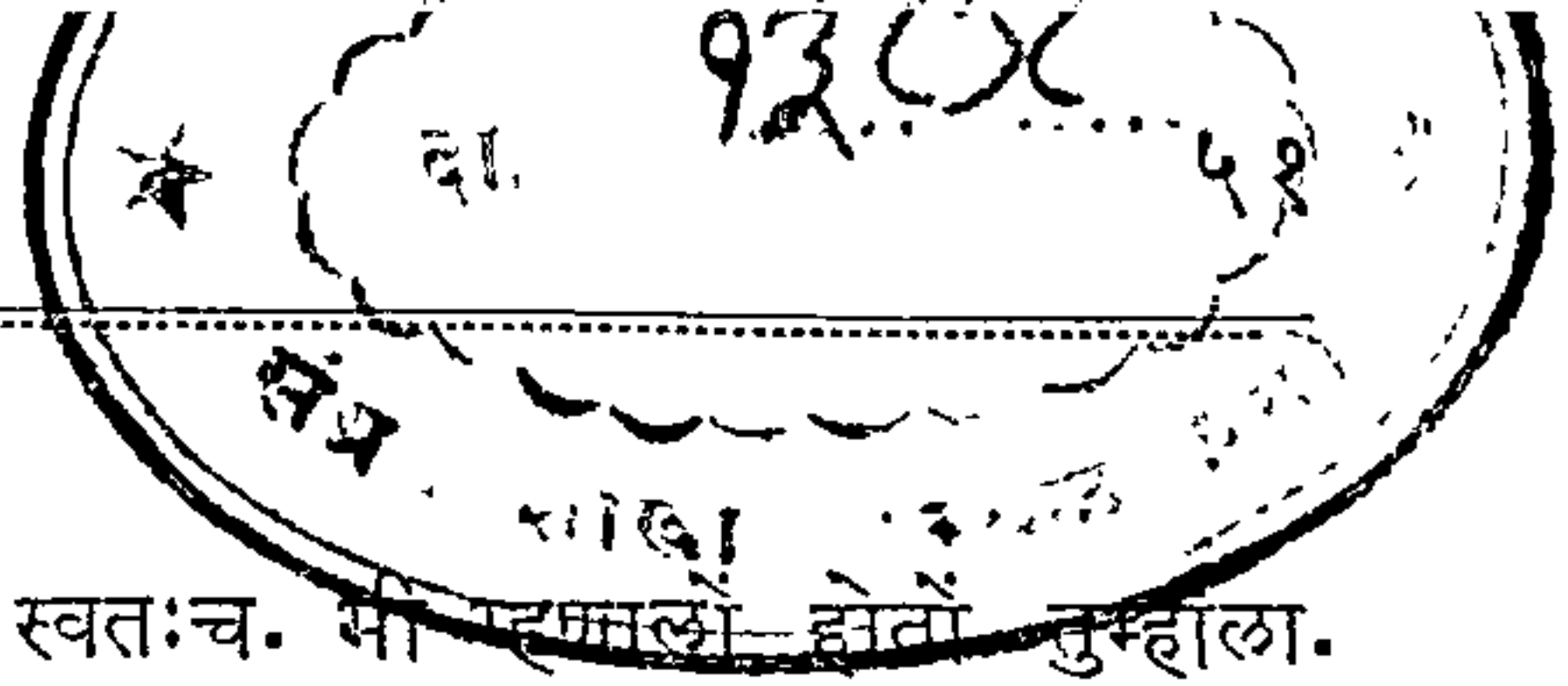
आणि त्यांत ब्यूरगार्ड हें हेरण्याइतका हुषार निघाला.

ग्रँट :

ब्यूरगार्ड हुषार होता. माझीं माणसं नव्हतीं. आम्ही कबूलच करतो हें, मिस्टर प्रेसिडेंट. हा वेढा—मनच्या मनींदेखील कुणी याची अपेक्षा केली नसेल.

लिकन :

(उसासून) जगांत कोणी केली नसेल. विल्डरनेसनंतर आपल्या नाशिवाला झालंय तरी काय, जनरल ? नंतर जवळ जवळ लगेच तुम्ही मला म्हणाला होतात कीं अगदीं तेव्हांसुद्धां लढाई संपवतां आली असती पण कोणी तरी दुसऱ्या रात्रीं लीच्या हानीचे चुकीचे अंदाज बांधले.

ग्रँट :

कोणी तरी, मिस्टर प्रेसिडेंट ? मीं स्वतःच. मीं म्हणालो होतो तुम्हांला. मी स्वतः लीच्या हानीचा अंदाज करूं शकलो नाही. पण तुम्हीं माझं हें बोलणं कानावाहेर टाकल्यासारखं केलं होतं.

लिंकन :

कारण, तुम्हांला हें समजायला हवं जनरल, कीं कशाचाहि दोष मी कुणालाच लावीत नाही. तुम्हांला तर नाहीच नाही.

(ग्रँट लांब कुठें तरी नजर लावून; तो उगींच थोडें मस्तक झुकवतो.

सिगारची राख झाडतो आणि ती पडतांना पहात रहातो.)

असं त्यापूर्वी घडत नव्हतं. अँटिएमनंतर मी मॅक्कलेलनला दोष दिला होता. गेटिसवर्गनंतर मीडच्या मार्थी खापर फोडलं—लीचा पाठलाग करून त्याला पुरता चिरडून न टाकल्याबद्दल मी त्याला त्या वेळीं केवढीं नांव ठेवलीं तें त्याला अजून कळलं नसलं म्हणजे मिळवली.

ग्रँट :

त्याला तें ठाऊक आहे. त्याचं स्वतःचं मन त्याला खातंय. परंतु तुमच्यावियरीं आतां त्याच्या मनांत कांहीं नाही, मिस्टर प्रेसिडेंट.

लिंकन :

त्यानंतर कुणाला दोष लावणं मीं सोडून दिलं. दैवालाहि नाही लावला नांवालादेखील कधीं कसला दोष. दुबळेपणा असेल माझा, पण या इथें असं कांहींतरी जाणवतं, जें इतर कोणी नसतं कधीं आवरूं शकलं, सांवरूं शकलं—भीमप्रयत्न करूनदेखील. मीं शर्थ केली नि माझं मला आवरलं. मीं शर्थ केली लढाईला फार महत्त्व येऊं नये म्हणून. कमीत कमी म्हटला तरी भरपूर अनर्थ घडला होता. या देशाच्या अर्ध्या भागानं एका शून्याचा अर्धा भाग होण्याचा निश्चय केला होता. परंतु शून्याचा अर्धा भाग म्हणजे पूर्ण शून्यच. आणि या शून्याकार झालेल्या भागाला पुन्हां साकार करूं शकली तरी ही लढाई कारणी लागली असं मी अजून म्हणेन. परंतु आणखी कुणाला त्या भागाचा, त्यांतल्या जनतेचा विनाशसुद्धां तिच्यांत प्रतीत झाला असेल. आज त्यांची अपेक्षा प्रायश्चित्त घडवण्याची असेल.

जणू नष्ट केलेल्यांना प्रायश्चित्त द्यावंच लागतं ! हें प्रायश्चित्त जें दिसतं आहे तें मात्र ठरेल विनाशाचा अखेरचा घाव. (थांबून ग्रँटकडे सरळ सरळ पाहू लागतात.) तुमच्या कयासानं ली आज कुठं असेल ?

ग्रँट :

(मूढ.) त्याच्या साऱ्या ठाण्यांचे नकाशे आमच्यापार्शीं आहेत.

लिकन :

मी त्या माणसाविषयीं विचारतो आहे. या क्षणीं तो कुठं बसलेला असेल असं तुम्हांला वाटतं ? किंवा उभा असेल ? किंवा—पहुडला असेल—तेहि समजू शकतो मी—आणि विश्रांति घेत असेल ? पहा, जास्तीत जास्त हुशारीनं काय तें ठरवा आणि त्या दिशेला बोट करा.

ग्रँट :

(उभा रहातो, संथपणें वळतो आणि निर्देश करीत) साधारणपणें तिकडे, म्हणायला हरकत नाही.

लिकन :

(सोयीनें तशी खुर्ची फिरवीत) सारं कांहीं परिचित वाटतंय. कुणीच नवखं वाटत नाही. बहुतेक वाटणारहि नाही कधींच.

ग्रँट :

लढाई आटोपल्यावर ? सगळं संपल्यावर ?—तेव्हां सुद्धां ?

लिकन :

ती आटोपलीच, तर. शेवट आला, तर !

(ग्रँट पुनश्च आसनस्थ होतो.)

मला कळतंय, शेवट हा येणारच. पण भविष्यकाळ मोठा फसवा आहे. त्यांत जेवढं खोलवर डोळे ताणून पहावं तेवढं कमी दिसतं. भविष्यांत पहातो तेव्हां रिचमंडचा पाडाव झाल्यावर मला मी तिथं दिसतो—

ग्रँट :

(स्तिमित.) रिचमंडमध्ये ? छे छे. तें फारच बिकट—

लिंकन :

ठरेल ना ? तेंच. बिकट गोष्टींची मला संवय आहे. त्यांबद्दलच्या धाकाचीदेखील पण समजा, तरीहि मी कसाबसा आंत घुसलों—तर आणखी कोण असेल तिथं ? ली तर नक्कीच नव्हे. तो कसा ना कसा पुढं जात राहील. मला फक्त त्याची पाठच दिसेल. (ग्रँटकडे पुन्हां वळून) आपण त्याला इंचा-इंचानं, बिंदूबिंदूनं नष्ट केलाय, जनरल. तरीहि तो जिवंत आहे, दक्षिणेचा पक्ष जिवंत आहे. जरा आसपास तर नजर टाका : या बोटी, हे रसदीच्या मालाचे ढिगारे, माणसांच्या अनंत पलटणी—एवढं सगळं बळ आपण त्याच्याविरुद्ध एकवटलं—ताकदीचा कण नि कण खर्ची घातला; शिकतीत तिळमात्र कसूर केली नाही. तरीहि तो आहे, शाबूत आहे, जिवंत आहे. हा मार्च आला. एप्रिलहि येईल असाच. फार जबरदस्त जिगर आहे त्याची, जनरल, फार मोठी पुण्याई आहे त्याची—त्याच्या आणि जिथं मी स्वतः जन्मलों त्या दक्षिणेच्या पुण्याईची, त्यांच्या गुणांची जाणीव मला नाही असं समजू नका.

ग्रँट :

आपल्या समतोलपणाची, न्यायनिष्ठेची आणि कोणत्याहि वखती ती सांभाळण्याच्या कटाक्षाची जाणीव सर्वांना आहे, प्रेसिडेंट.

लिंकन :

पण समतोलपणा, न्यायाची चाड—शुद्ध वैरी, जनरल ! घातकी खुनी, मारेकरी—झोंपेचे; माणसांचे आणि राष्ट्रांचे तर असतातच ते. त्यांच्या मते त्यांना एक देश होता. समतोल न्यायाच्या पायावर त्यांनी त्याची प्रतिष्ठापना केली. असा त्यांचा दावा होता आणि श्रद्धाहि होती. तरीहि त्यांनी उभारलेलं तें सारं मोडून तोडून भुईसपाट केलं पाहिजे असं आपण म्हणतो. मी असं म्हणतो आणि तुम्ही मला न्यायी, समतोल समजतां. न्यायाची व्याख्या काय ? भल्या माणसाला ठोकून काढा; त्याचं जास्त भलं करण्या-करतां. एकाद्या राष्ट्राला चिरडून टाका, त्यानं पुन्हां उठतां नये इतकं. हा न्याय ! आपण आचरीत असतो अशी आपली भावना, तो न्याय ! तो समतोल न्याय ! परंतु या न्यायाचीहि पारख एका वेगळ्या न्यायानं होतच

असते, जनरल; एका आकसानं, अढीनं. खरोखरीचा न्यायनिष्ठ माणूस, बहुधा कोणाच्याच भानगडींत चुकूनहि पडत नसावा. आपल्यापुरते आपण हेंच त्याचं ब्रीद. मीं हेंच पाळलं असतं; फक्त, मनसोक्त आळसांत राहून जिवंत कसं रहायचं, मिसेस लिकनना आणि मुलांना—म्हणजे जगलेल्या मुलांना—जिवंत कसं ठेवायचं तेवढंच कळायला हवं होतं. (स्तब्ध. मग) आता वाटतं जनरल, कीं कुणाला कांहींच न करण्याच्या कामांत मात्र मी खात्रीनं बराच लायक ठरलों असतो.

ग्रँट :

कुणाच्याच बाबतींत वाईट नाही असलं आयुष्य. (लांब पहात) उदाहरणार्थ माझ्याच व्या....

लिकन :

पण नाही—करायला हवं म्हणून, केलं तें सर्व कांहीं करीत होतो; माझ्याकडून जेवढ्या कठोरपणें, मरुखपणें करतां येत होतं तेवढ्या कठोरपणें आणि मरुखपणें करीत होतो. गेल्या महिन्यांत हॅम्प्टन रोड्सला, त्यांच्या प्रतिनिधींशीं तुम्ही आमची गांठ घालून दिलीत; तेव्हां, त्यांना त्यांचा एकादा देश असूं शकतो या त्यांच्या भावनेविरुद्ध आग्रही ठामपणानं भूमिका ठेवली मी. मी म्हणालों देश फक्त एकच आणि तो सर्वांचा—त्यांचा नि आमचा. (मामुली संभाषणाचा सूर शिकस्तीनें ठेवीत) काय जनरल, मला वाटतं तुमचंही मत असंच आहे. (उत्तराची वाट पहातात. कांहीं क्षण पूर्ण स्तब्धता.) तुमचं मत हेंच असेल तर त्यासाठींच तुम्हीं मला बोलावून घेतलंत काय ?

(ग्रँट सिगार चावीत समोर कुठें तरी पहातो आहे. लिकन वारकाईनें त्याला न्याहाळतोहेत.)

कदाचित माझी चूक होत असेल; पण तुमचं आमचं एका बाबतींत एकमत आढळेल तुम्हांला. सांपडेल त्या पहिल्या संधीला लढाई संपवलीच पाहिजे. घाव घालणं कितीहि यातनादायक वाटलं तरी तो अखेरचा राम-टोला हाणलाच पाहिजे. तुमच्या योजना तुमच्यापाशीं तयार आहेतच म्हणा.

मी त्या काय आहेत ते विचारतोंय असं मुळींच समजूं नकीं. वितुमच्या वाबतींत मी ते केव्हांहि करीत नाहीं.

ग्रॅट :

(सस्मित) ज्या एकट्याला वास्तविक तो अधिकार, तो करीत नाहीं. (गंभीर होतो.) पण आमच्या योजना तयार आहेत. आमची बाजूदेखील वरचढ आहे. एकदां का त्यांना कैचींत धरलं—

लिनकन :

धरा, कैचींत धरा ! सारं मनुष्यबळ वापरा, प्रयत्नांत कसूर करूं नका ! कैची करकचून आवळून घ्या—पण बाकी हें तुम्हांला आहेच म्हणा सर्व ठाऊक.

ग्रॅट :

होय.

लिनकन :

अंतःकरणाचा कनवाळू मी, आणि मी एका देशाचा मुडदा पाडतोंय; मुडदा पाडतोंय तरीहि तो देश जगेलच.

ग्रॅट :

असा वेगळा देश अस्तित्वांत आहे हेंच आपल्याला मान्य नाहीं असं समजत होतों मी.

लिनकन :

माझ्या म्हणण्याचा अर्थ हा कीं ते लोक ज्यासाठीं झगडले, लढले, ते मी नष्ट करतोंय. माझ्या मनांत तर ते कधींच नव्हतं. परंतु त्यांच्या मनांत, होतं. नष्ट करण्याची जिद्द बाळगली ते तुमच्या मदतीनं जवळ जवळ नष्ट केलंय—तो विचार—शून्याचा अर्धा भाग असण्याचा—म्हणजेच शून्य होण्याचा. त्यांना—तो विचार करणारांना नष्ट करण्याचं मनींहि नव्हतं माझ्या, आज कांहींच्या मनीं आहे ते. तुम्हांला आहे ना कल्पना याची—असा विचार वागवणाऱ्या कांहींची—नव्हे, कित्येकांची ? मला तर वाटतं लाखांनीं असतील असे.

ग्रॅट :

आहे. वर्तमानपत्र वाचणाऱ्या प्रत्येकाला ती आहेच.

लिनकन :

ठीक. तर मग पुढची आणखी एक गोष्ट तुमच्याशीं बोलणं सोपं झालं. त्यांचा तो विचार—तो ठार मेला. तो उराशीं कवटाळून जगूंच शकले नसते ते—आरंभापासून बालंबाल खात्री होती माझी याबद्दल. परंतु आतां त्या विचाराशिवाय आपण त्यांना जगू दिलं पाहिजे. चार वर्षांमागं, आमच्या पद्धतीनं आम्हांला जगतां आलं पाहिजे, आम्हांला एकटं सोडा, अशी मागणी होती त्यांची. ती पुरवण्याचा क्षण आतां आला आहे. माझ्या दृष्टीनं, जनरल, सारं इतकं साधं सरळ आहे. भलतंच सरळ आहे. शरण येणारं त्यांचं सैन्य यानंतर त्यांच्या कांहींच कामाचं नाहीं—म्हणजे यामागं तें कामाचं होतं असं गृहीत धरलं तर. तर, तें सैन्य त्यांच्या हातून काढून घ्या आणि होऊं द्या त्यांना स्वतंत्र. स्वतंत्र म्हणजे अगदीं खऱ्या खुऱ्या अर्थानं स्वतंत्र. (स्तब्ध रहातात.) जनरल, मी फार मऊपणानं वागतोंय का ? वागत असेन तर धोकेबाज वाटतोंय का ?

ग्रॅट :

(वुद्ध्या खुर्चीतल्या खुर्चीत वळून लिनकनकडे सरळ पहातो; रोखून.

तेवढ्यांत अॅडमिरल पोर्टर आणि मिसेस ग्रॅट परततात.)

एवढ्यांत परतलांत तुम्ही ?

(दोघेहि—लिनकन आणि तो—गोंधळून उभे रहातात.)

मिसेस ग्रॅट :

मी स्वतः तेंच म्हणालें, पण यांच्या ध्यानींच आलं नाहीं. मी एवढ्या बोटींचीं नांव घेत होतें पण यांचं लक्षच नव्हतं. त्यांचं सर्व लक्ष होतं इथं—तुमच्याकडे; त्यामुळें मध्येंच एकदम—

ग्रॅट :

हूं ! बाकी कुणी कधीं यावं जावं तो आमचा प्रश्न नाहींच. इथं आपले प्रेसिडेंट—

मिसेस ग्रॅट :

मला कल्पना आहे ना. (लिंकनना) क्षमस्व, सर. निदान माझ्यापुरतं.

लिंकन :

(हंसत आणि अशा प्रकारे एकंदर अवघड परिस्थिति हलकी करित) म्हणजे त्यांना नकोच म्हणतां क्षमा ? (पोर्टर आत्मविश्वासपूर्वक स्मित करतो.) तुम्ही दोघंही आलांत यांत कांहींदेखील बिघडलं नाही; उलट फार बरं झालं.

ग्रॅट :

(किंचित् खांदे उडवून मिसेस ग्रॅटला) हें पहा, तुमच्याबरोबर कुणी तरी देऊन आतां तुम्हांला—

लिंकन :

छे छे, जनरल. निदान त्यांना त्या छोट्या बंडखोरांशीं खेळूं द्या ना. (झाडाकडे निर्देश करतात.) साकल्यानें आणि भारदस्तपणें, नशापाणी वगैरे न करता एकंदर परिस्थितीचा विचार करतां माझं असं स्वच्छ आणि ठाम मत आहे कीं एकटी सोडण्याच्या लायकीचीं तीं तरी अद्याप झालेलीं नाहीत—तीं पिल्लं !

(मिसेस ग्रॅट तिकडे जाण्यासाठीं वळते; कार्पोरलनें आणून दिलेली खुर्ची घेऊन तिच्यांत यानंतरच्या सर्व संभाषणांत ती पाठमोरी बसते.) बरं का अॅडमिरल, आत्तां या अबोल गृहस्थांच्या तोंडून एक महत्त्वाची कबुली घेण्याच्या अगदीं ऐन तयारींत मी होतो. ते मला सांगून टाकणार होते कीं मी फार धोकेबाज माणूस आहे.

(ग्रॅट शेकोटींत टक्क लावून राहिला आहे.)

तुम्ही त्यांतलं अखेरचं थोडं ऐकलंही असेल.

(पोर्टर बांचकतो.)

ऐकलंत ?

पोर्टर :

होय, सर. ऐकलं. ' मऊपणानं ' आणि ' धोकेबाज ' हेच दोन शब्द.

लिनकन :

काय पण जोडी आहे ! तुम्हांला ते परस्परविरुद्ध वाटले असतील. परंतु कांहींच्या मते ते तसे नाहीत; नवरावायकोसारखं त्यांचं मुळीं अद्वैतच आहे.

पोर्टर :

प्रथमतः, मिस्टर प्रेसिडेंट, माझं इथं येणं अप्रशस्त झालेलं नाही याविषयी मला खातरजमा करून घ्यायची आहे. मिसेस ग्रँट म्हणाल्या तें खरं होतं—मला इथं येण्याची अनिवार इच्छा होती—आणि हा इथं मी आलोंय. परंतु मी कांहीं सैनिक नव्हे. तुम्ही दोघ आहांत—

(लिनकन मंद हंसून मस्तक हलवतात.)

आणि सैन्य हा तुमचा प्रांत आहे, मी तर केवळ—

लिनकन :

अरे अरे, अॅडमिरल, फोर्ट फिशरची तुमची मर्दुमकी अशी क्षुल्लक कां लेखतां ? तुम्ही नाकेबंदी पक्की केलीत—एकच भेग आहे—गॅल्व्हेस्टनला—आणि मला वाटतं ती राहिली तरी फारसं बिघडणार नाही. नाही, अॅडमिरल, तुम्ही हक्कानं इथं असू शकतां. (ग्रँटकडे दृष्टीक्षेप करतात. परंतु तो पसंतीची पुसटहि खूण देण्याचें सख्खपणें नाकारतो.) तर आम्ही चर्चा करीत होतो—

पोर्टर :

(उत्सुकतेनें) मांजरांची, मिस्टर प्रेसिडेंट, कीं वाघांची ? (मिसेस ग्रँटकडे निर्देश करतो.)

लिनकन :

वा वा. हें खारच चातुरीनं बोललांत तुम्ही. याहून चांगल्या शब्दांत तें मांडतां येणं कठीण गेलं असलं. तीं मांजरीचीं पिल्लं—तुम्ही म्हटलांत कीं त्यांच्या नख्या छोटल्या तरी त्या पुन्हां वाढणारच. वाघांच्या बावतींत असंच म्हणावं लागेल, नाही का ? तर अॅडमिरल, आम्ही वाघांविषयीच बोलत होतो.

पोर्टर :

वाघांविषयीं म्हणतां ? म्हणजे ली, जॉहन्स्टन या नख्या, होय ना ? परंतु आरुखा वाघ—त्याच्याबद्दल नाही बोललांत तुम्ही ? हा आरुखा वाघ स्वतःला म्हणवतो दक्षिणवाला.

लिनकन :

(ग्रँट वळून आपल्याला निरखीत आहे याची जाणीव आहे.) दक्षिणेचा पक्ष, अँडमिरल, स्वतःला आपल्या हक्काच्या नांवानंच संबोधतो. मीहि तेंच नांव वापरतो. मी दक्षिणेला दक्षिणच म्हणतो. परंतु मी तिला कधीं वाघ म्हटल्याचं मला नाहीं स्मरत—तरी पण तुमची कल्पना मला आवडली—ली आणि जॉहन्स्टन या केवळ दोन नख्या आहेत. म्हणजे तशा चांगल्या धारदार, अणकुचीदार.

पोर्टर :

परंतु आणखीहि आहेतच. आणि त्या साऱ्या छोटल्या तरी पुन्हां पिशा-सारख्या वाढणार. मुळांतलं जनावरच पिसं आहे. मुळांतलं संबंध, जिवंत जनावर लोकांच्या मते पुरेपूर पिसं आहे.

लिनकन :

लोकांच्या मते ? तुमच्या मते नव्हे ? अँडमिरल, मला सांगोवांगीं मतं नकोत. काय केलं पाहिजे असं तुमचं स्वतःचं मत आहे ? म्हणजे नख्या छोटल्यानंतर म्हणतो मी. कारण त्या लौकरच छोट्यावा लागतील. संबंध दक्षिण—तिचं काय ? कांहींच वाढूं नये अशा लोळागोळा अवस्थेंत ती कायमची रहाणं आवडेल तुम्हांला ? म्हणजे वाढलं नाहीं धान्य, तंबाखू, ख्रिया, मुलं, बाप्ये—आणि नख्यासुद्धां—तर तें चालेल तुम्हांला ? कीं फक्त नख्याच ? तिचं तिलाच कदाचित् वाटेल कीं नख्या फार झाल्या, त्यांनीं कांहींहि साधत नाहीं. परंतु तसं वाटायचं तर, अँडमिरल, प्रथम दक्षिण जिवंत राहिली पाहिजे. कांहींहि वाटायचं तर त्यासाठीं शाबूत हवा मेंदू—आणि तो वापरण्याची सोकळीक.

पोर्टर :

मिस्टर प्रेसिडेंट, तुम्ही मला खरं म्हणजे नको तें बोलायला भाग पाडतां आहां—

लिनकन :

छे छे, अगदीं नाहीं. तुम्हांला इथल्या संभाषणांत भाग घेण्याची इच्छा होती; आणि मी म्हणालों, तुम्ही हक्कानं तो घेऊं शकतां. परंतु मला आधींच जें माहीत आहे तें सांगण्यासाठीं मात्र नव्हे—लोकांचं मत सांगण्यासाठीं नव्हे—जिथं तिथं, क्षणोक्षणीं मी तें ऐकतोंच आहे, अजीर्ण होईस्तोंवर ऐकतों आहे, ऐकून मळमळूं लागण्याची पाळी आलीय. तर आम्ही पुन्हां विचारतों, अँडमिरल पोर्टर यांचा काय मानस आहे ?

पोर्टर :

(प्रथमतः बिचकत; बोललों तर कितपत पचेल त्याचा एकीकडे विचार करीत; मग व्यत्यय येत नाहीं तसें अधिकाधिक अस्खलितपणें) पण मिस्टर प्रेसिडेंट, मी कोणी मुत्सद्दी नव्हे. मी साधा राजकारणीदेखील नव्हे. मानस ? हा फार मोठा शब्द झाला, फार मोठं ओझं लादलंत शिरावर. मी फक्त एकच सांगू शकतों—रात्रीं चंद्रताप्यांना साक्ष ठेवून माझे आणि या जनरल ग्रँट यांचे देखील कित्येक अधिकारी आपापसांत काय बोलतात. म्हणजे तसे ते फार नाहीत—त्यांचे किंवा माझे सगळेच अधिकारीहि तेंच बोलतात असं नव्हे—पण बोलतात ते तसे थोडकेहि नव्हेत. अर्धेअधिक भरतील ते. ते म्हणतात कीं त्यांनीं इतक्या पराकाष्ठेनं साधलं तें सारं केवळ शरणागतीनं संपणार नाहीं. त्यांच्या दृष्टीसमोर गेलेल्या प्राणांचं आणि चेंदामेंदा झालेल्या जीवितांचं मोल सोन्याच्या लेखणीनं कागदावर केलं जाणार नाहीं. शरणागतीनंतर—मी त्यांचेच शब्द सांगतों, मिस्टर प्रेसिडेंट—वाधानं प्रत्यक्ष प्राणांचं दान दिलं पाहिजे किंवा त्यानं पुन्हां कधींहि उठूं नये असा त्याला मुईसपाट केला पाहिजे, जखडला पाहिजे. ' कधींहि ' हा त्यांचा शब्द, मिस्टर प्रेसिडेंट. ' स्वातंत्र्या 'चा ते उच्चारहि करीत नाहीत. त्यांचा त्यावर विश्वास नाहीं. त्यांच्या दृष्टीनें ही लढाई निकाली आहे, निकालानंतरच्या निकालापर्यंत चालणारी आहे—पुन्हां वाघ म्हणून नको !

लिनकन

(स्तब्ध. नंतर) अँडमिरल, तुमचं आरमार मुत्सद्यांनीं भरलेलं नाहीं—किंवा वाटलं तर राजकारणी पुरुषांनीं असं म्हणूं आपण—असं मला पुन्हां सांगूं नका. अहो तुमचे खलाशीभाई तर धुरंधर राजकारणी वाटतात !

(ग्रँटकडे निर्देश करून) आणि यांचे सैनिकदेखील. असं तर नाही कीं तुम्ही त्यांची संख्या वाढवून सांगतां आहां ? मला वाटतं नाकं मोजणंच जास्त खात्रीचं.

पोर्टर :

मी तशी मोजणी केलेली नाही, कबूल. पण आपली परवानगी असेल तर आणखीहि कांहीं सांगेन म्हणतो.

लिकन :

परवानगी दिली समजा.

पोर्टर :

(लिंकनवर भिरभिरती नजर ठेवून एकीकडे) आपल्याविषयीं ते म्हणतात तें सांगणार आहे—आजहि ते आपल्याला पूजनीय मानतात; परंतु ही भावना त्यांच्या मनीं रुजविणारं आपलं उदार हृदय, सर, त्याची आज गरज नाही, आज गरज आहे ती औदार्याची नव्हे—असं त्यांचं म्हणणं मीं आपल्याला ऐकवतो आहे—

लिकन :

(कांहींशा उतावळेपणेंच) तेंच, तेंच.

पोर्टर :

(एक पाऊल मागे होऊन छातीवर हातांची जुडी करतो.) माझं कांहीं म्हणणं नाही. आपल्या विचारांबाबत चुकूनहि माझ्या मनीं किंतु येणार नाही, अगर गहजब घडणार नाही अशी खात्री आपण ठेवावी.

लिकन :

(वळतात तेव्हां मुद्रेवर मंद स्मित आणि मग लांब नजर लावीत) गहजब तुमच्याकडून घडणार नाही—त्यांच्याकडून घडेल, असंच ना ?

पोर्टर :

वॉशिंग्टनमध्ये आपल्याविरुद्ध चालतो तितकाच. राजधानी काय किंवा रणक्षेत्र काय—फरक कांहींहि नाही. मनीं असल्यास हे जनरलहि यांच्या कानीं येणारे या प्रकारचे उद्गार आपल्याला ऐकवतील. आणि मला

कळलं आहे कीं विरुद्ध बोलण्याचा प्रयत्नहि ते करीत नाहीत. त्यामुळं बोलणारांना वाटतं कीं त्यांचंदेखील मत असंच आहे.

(ग्रँट आकस्मिकपणें उठून खडा होतो, कांहींशा कष्टानें खांदे सरळ करतो.)

मी स्वतःदेखील तसंच समजून चालत आलोंय.

ग्रँट :

(पोर्टरकडे पहाणें टाळून) मिस्टर प्रेसिडेंट, आपण मला उद्देशून कांहीं पृच्छा केलीत आणि आपल्या संभाषणांत व्यत्यय आला, नव्हे ? आपण विचारलंत, “ मी मऊपणानं वागतों असं वाटतं का ? वाटत असेल तर धोकेवाज वाटतों का ? ”

लिनकन :

(भयभीत मुद्रा करीत) परंतु मला उत्तराची विलकुल घाई नाही. जनरल, सावकाशीनं उत्तर द्या, तुमच्या सवडीनं उत्तर द्या. वाटलं तर उद्यां—

ग्रँट :

माझ्याहून आपण तिळमात्र अधिक मऊपणानं वागत नाहीं, सर. केव्हांहि विचारलंत तरी माझं हेंच उत्तर. आपला विचार मला शहाणपणाचा वाटतो. आणि शहाणीं माणसं, सूज्ञ माणसं कधींहि धोकेवाज असूं शकत नाहीत. (वसून पुन्हां शेकोटींत नजर लावतो.)

लिनकन :

(उत्साहभरांत उठून उभे रहातात.) वेडशीं बोलतांना मी वापरलेलाच शब्द ! रोकडं सत्य ! वा, वा ! जनरल, शेवटीं तुम्ही तें बोललांत.

(ग्रँट उत्तरादाखल मंद स्मित करतो.)

कीं नाहीच बोललांत ? या अॅडमिरलसारखं तुम्हीहि लोकमत नाहीं ऐकवलं मला—नाहीं ना ? का तुम्ही माझंच मत मला ऐकवताय ? तसं चालणार नाहीं.

ग्रँट :

मत पूर्वापारचं होतं. माझंच होतं. आतां आपल्याला तें कळलं, इतकंच.

लिकन :

(बसून शेकोटीच्या दिशेने मजेने पाय ताणूण) वा, वा. फारच छान. फारच उत्तम. पण जरा थांवा—काय बरं विचारणार होतो यानंतर मी तुम्हांला ? तुम्ही थकलेले नसाल तर मीहि तसा तवानाच आहे.

ग्रॅट :

छट्, मी थकलेला नाहीं. मी तर चक्क ताजातवाना झालोय, सर. नव्यानं तरतरी वाटते आहे.

लिकन :

परंतु हे अॅडमिरल थकले असतील.

(जवळपास कुठेहि नसलेल्या एकाद्या खुर्चीच्या शोधांत पोर्टर.) थकले असले तर खुशाल मिसेस ग्रॅटबरोबर जाऊं शकतात ते—अर्थात बाईंच्या यजमानांच्या संमतीनंच.

(ग्रॅट एक हात उगींच थोडा वर करून संमती दाखवितो.)

विचाऱ्या एकट्याच बसल्यायत. पण हें बघा, अॅडमिरल, (पोर्टर जाण्यासाठी वळला आहे.) तुमच्या मनाविरुद्ध जाऊं नका. मी तुम्हांला हांकलत नाहीं. (पोर्टर हंसून याविषयीचा अविश्वास प्रकट करतो.) आणि हांकलत असेन तर कृतज्ञ मनानं हांकलतोय. फोर्ट फिशरला देशाचं केलंत तेवढंच मोटं काम तुम्ही आज माझं केलं आहांत असं मी म्हणतो. तुम्ही काय केलंत तें तुम्हांला कधीं कळणारहि नाहीं. परंतु तुम्ही फार फार केलंत. थॅक यू—मिसेस ग्रॅटना तुमच्या संगतीची फार आवश्यकता आहे. साधी नव्हे, उत्तम संगत—तिची कल्पना, 'मॅल्व्हर्न' वर येईन तेव्हां येईलच मला. हें ध्यानीं असूं द्या वरं का अॅडमिरल.

पोर्टर :

(अभिवादन करून सस्मित) ध्यानीं निश्चित राहील. आणि मिस्टर प्रेसिडेंट, लोक काय म्हणतात तें आपण उदार मनानं ऐकून घेतलंत त्याबद्दल आभार. बोलणारे चुकत असतील, कल्पना आहे मला. चांगल्यांतलीं चांगलीं माणसं-देखील सर—एकच अपवाद वगळायचा त्याला—फार मोठ्या घोडचुका करूं शकतात.

(पोर्टर मिसेस ग्रॅटकडे संथपणें जातो तेव्हां लिनकन यांच्या मुद्रेवर स्मित नाही. पोर्टर मुद्दामच संथपणें जातो; हेतु हा कीं यानंतरचें थोडें वोलणें जमल्यास कानीं यावें. तें येतें आणि त्यानें त्याचें समाधान होतें. मग तो मिसेस ग्रॅटपाशीं पांचतो.)

लिनकन :

(तो जात असतां पहात) जनरल, माझ्या हातीं मोती गवसलाय—म्हणजे स्वतः शिंपला होण्याला तुमचो हरकत नसेल तर !

ग्रॅट :

याहून पुष्कळ डाव्या उपमा मला मिळाल्याय्त, मिस्टर प्रेसिडेंट.

लिनकन :

मलादेखील. याहून भलत्याच वाईट. पण एक जरा चमत्कारिक प्रश्न विचारतो तुम्हांला जनरल. मघां मी फार मऊपणानं वागलों का ? आतां विचारतो, मी पुरेसा कठोर होतोय ना ? काय जनरल ? आवश्यक तेवढा तुमचा पाठपुरावा मी करतोय ना ? आणि तुम्ही कठोर होणार कीं नाही ? लीच्या उरल्या सुरल्या सैन्याचे अवशेष शेवटीं किती कुचकामाचे आहेत त्याची प्रचिती तुम्ही त्याला देणार कीं नाही ?

ग्रॅट :

तशी इच्छा आहे एवढंच मी म्हणूं शकतो, सर.

लिनकन :

(अंग ढिलें सोडतात आणि खुर्चीत बसून) कुणी बरं उच्चारले होते हेच शब्द ? सकाळीं इथं येतांना तुमच्या एका इस्पितळांत मी जरा थांबलों.

ग्रॅट :

तशीं कित्येक आहेत इथं.

लिनकन :

पण मला भेटलेल्या त्या कॅप्टनसारखीं तरुण माणसं ? तशीं फार नसतील. त्या कॅप्टनच्या डाव्या पायावर शस्त्रक्रिया करून तो कापण्यांत आला आहे—गुढव्याच्या खालींच. रक्तस्राव खूप झाला होता त्यांतून. सर्जन म्हणाले

कीं तेवढं रक्त पुन्हा भरणं कठीण आहे. कदाचित् जिवाला धोकाही पोहोचेल. माझ्याकडे त्यानं पाहिलं तेव्हा त्याचे डोळे विस्फारलेले होते. त्याला साहजिकच खूप आश्चर्य वाटलं असावं, मला तिथं पाहून. कापलेल्या पायाचं उरलेलं थोडक पहायची इच्छा मी दाखवली. पण सर्जननीं नकार दिला. ते म्हणाले, फार भयंकर अवस्था आहे पायाची, तुमच्याच्यानं ती बघवणार नाहीं. तरीहि मी वरचं वस्त्र हट्टानं दूर केलं. अवस्था खरोखरच भयंकर होती.

(ग्रँट बेचैनपणें इतरत्र पहात रहातो.)

जनरल, मी ऐकलंय कीं तुम्हांला असलीं रक्तबंबाळ दृश्य सहन होत नाहींत. मलाहि तीं सहन नाहीं होत. मी घाईनं वस्त्र पुन्हां होतं तसं केलं; काय बोलावं त्याच्याशीं, कांहीं सुचेना. अखेर सुचलं तें म्हणालों—अगदीं कानाशीं तोंड नेऊन बोलावं लागत होतं त्याच्याशीं—म्हणालों कीं, “बेटा, तुला बरं झालंच पाहिजे, तुला बरं व्हायलाच हवं.” आणि तो असा पुटपुटत्या स्वरांत काय म्हणाला आहे ठाऊक? तो म्हणाला, “इच्छा आहे, सर.”

ग्रँट :

काय नांव त्याचं? सर्जननीं नांव सांगितलं तुम्हांला?

लिकन :

हें व्या. (हॅटमधून एक चिटोरें काढून ग्रँटला देतात.) काय करण्याचा मनसुबा आहे तुमचा त्याबद्दल?

ग्रँट :

आज रात्रीं माणूस पाठवून खबर काढीन. जगलाच—किंवा लढाई अजून पुरेसा काळ चालू राहिली—तर बढती देईन.

लिकन :

नको चालू रहायला.

(पुन्हां उठून उभे. दोघेहि मग किंचित्काळ निःशब्द.)

तर जनरल, मला इथं बोलावून घेण्याचं कारण अद्याप तुम्हीं मला सांगितलंतच नाहीत.

ग्रँट :

कशाकरतां सांगूं, सर ? तुम्ही तर सरळ सरळ उच्चार करताहांत ल्याचा.

लिकन :

(त्याला न्याहाळीत) उच्चार फक्त अध्यांच भागाचा. उद्यां तुम्ही जेव्हां लीला भेटाल—(ग्रँट हनुवटी चोळतो.) नक्की भेटाल, अगदीं निश्चित— तेव्हां एवढं पक्कं ध्यानीं असूं द्या कीं तुमचं आणि माझं म्हणणं तसं सारखं भासत असलं तरी तुमचं म्हणणं म्हणजे माझं म्हणणं नव्हे. मी काय म्हणतोय तें तुमच्या ध्यानीं येत असेलच जनरल, तुम्ही फक्त लष्करी प्रश्नां-पुरतंच बोलायचं आहे.

ग्रँट :

ध्यानीं येतंय आणि खूप हलकंहि वाटतंय.

लिकन :

राज्यांचा विषय नको.

ग्रँट :

तो नसेल.

लिकन :

मालमत्तेचाहि नको. आणि माफीचाहि.

ग्रँट :

तेहि नसतील.

लिकन :

शांततेबद्दल कांहीं असता कामा नये. तो सरकारांच्या अखत्यारांतला विषय.

ग्रँट :

मान्य.

लिकन :

मग आतां तुम्हांला बोलण्यासारखं काय उरलं ?

ग्रँट :

शरणागति गृहीत धरली तर—पॅरोलच्या अटी.

लिकन :

शरणागति गृहीत धरुं या. अटी काय असाव्यात तें मी तुमच्यावर सोपवतोंय. आनंदानं.

ग्रँट :

अटी मनाशीं योजून ठेवल्या आहेत. अशा तऱ्हेनं त्या योजल्या आहेत कीं—आपल्याच शब्दांत सांगायचं तर, मिस्टर प्रेसिडेंट—ली धरून त्याच्या सर्व सैनिकांची मुक्तता होईल; त्यांना त्यांच्या घरोघर परतून इच्छेनुसार उरलेलं आयुष्य काढतां येईल. अटी मोजक्याच आहेत आणि साध्या सरळ आहेत.

लिकन :

खात्रीनं. तर जनरल, शरणागति गृहीत धरली आपण. परंतु अद्याप ली रणांगणांत आहे. जॉन्स्टनदेखील आहे. शेर्मन जॉन्स्टनला तो आहे तिथेंच रोखून धरुं शकतील काय ?

ग्रँट :

मला त्यांच्याविषयीं कधींहि शंका नव्हती आणि आजहि नाहीं.

लिकन :

म्हणजे शेर्मनला रोखून धरून ते इथेंहि येऊं शकतील काय तें विचारतों आहे मी. तुमची भेट झाली; आतां शेर्मनशीं बोलायला हवं मला. त्यांच्या मनांत स्वतःच्या अशा कांहीं अटी असणार; तुमच्याशीं त्या जमाव्यात अशीच अपेक्षा राहिल माझी. तुम्हांला काय वाटतं, जनरल ? मी तिथं जावं काय ? गालांतल्या गालांत हंसताहांतसे ?

ग्रँट :

शेर्मनना बोलावणं धाडलय मी. ते येत आहेत.

लिकन :

(आनंदभरानें) वाहव्वा ! पण सुरक्षित आहे ना त्यांनीं येणं ?

ग्रॅट :

जॉन्स्टनच्या बाबतींत शंका वाटते आपल्याला ? पण पैजेवर सांगतों, तो कांहीं करूं शकणार नाही.

लिकन :

फार छान ! 'रिव्हर व्हीन'वर आपण सगळे एकत्र बसून बोलूं शकूं. ते आले कीं तसेच घेऊन या त्यांना. अर्थात्, शेर्मनची मला जरा धास्तीच वाटते.

ग्रॅट :

छे छे. हें काय भलतंच, मिस्टर प्रेसिडेंट ?

लिकन :

त्यांचं माझ्याविययींचं मत वाईट व्हावं अशा कांहीं वेळा आल्याय्त.

ग्रॅट :

वाईट नव्हे, सावध मत. फार तर शंकास्पद. तसा मोठा गरम रक्ताचा नि पेटलेला माणूस आहे तो; आणि दुसऱ्यामध्ये याचा प्रत्यय मिळेपर्यंत त्याविषयीं साशंकच असतो—

लिकन :

प्रत्यय ? कसला प्रत्यय ? पेटल्याचा ? म्हणजे काय धूर दिसायला हवा त्यांना ?

(ग्रॅट मान हलवतो.)

तो तर भरपूर बघितला असेल त्यांनीं !

ग्रॅट :

भरपूर बघितलाय. शेर्मन सुसंस्कृत आहेत. त्यांना वाटतं कीं सारी दक्षिण-देखील तशीच आहे. त्यांना वाटतं दक्षिणेच्या पक्षाला लढाईचा भयंकरपणा अखेरी कळून चुकलाय. दक्षिणेविषयीं त्यांच्या मनीं जिव्हाळा आहे— दक्षिणेतल्या कुणालाच तो कधींहि पटणार नाही याचा तीव्र विषाद त्यांच्या शब्दाशब्दांतून जाणवतो. आणि तो नाहींहि पटणार. कारण शेर्मननीं तेथलीं घरं, वाड्या भस्मसात केल्या, चीजवस्तू जप्त करण्याचा सपाटा लावला; खेंचरं चोरलीं, कोंबडीं हिरावलीं, रताळ्यांवर धाडी घातल्या.

दक्षिणेंतलेच कोणी म्हणतात कीं दागदागिने आणि पैसेहि सुटले. म्हणूनच त्यांना क्षमा असणार नाहीं—लीला ती मिळेल; कालांतरानें मला मिळेल; कारण आम्हीं फक्त रक्ताचे पाट वहावले. फक्त थडग्यांचा खच तेवढा या भागांत उभा केला. (अधोमुख होतो. मग लांब नजर लावतो.) माणसाच्या जीविताची किंमत त्याच्या चीजवस्तूहून हलकी—हेंच दिसतं कांहीं वेळा. हेंच ! शेर्मनला क्षमा नाहीं.

(लिनकन याचा विचार करीत मान झुकवून बसले असतां मिसेस ग्रॅट आणि पोर्टर झाडाकडून पुढें येतात.)

मिसेस ग्रॅट :

म्हणजे आपण पुन्हा फार लौकर परतलों कीं काय ? निदान मीं तरी कांहीं गुप्त ऐकलेलं नाहीं.

(लिनकन आणि ग्रॅट उभे रहातात.)

पोर्टर :

मींहि नाहीं.

ग्रॅट :

छे छे. लौकर कसले ? आमचं आटोपलंच होतं. (लिनकनकडे दृष्टिक्षेप.)

लिनकन :

खरं म्हणजे मला आतां निघायलाच हवं. (पण जागचे हलत नाहीत.) मिसेस ग्रॅट, तुम्हांला मीं एवढं सुद्धां बोलवून घेतलं, तुम्ही करीत असाल त्या तुमच्या कामांत व्यत्यय आणला, आणि त्यासारखं कांहींच बोललों नाहीं. म्हणजे जवळ जवळ नाहींच ! आम्हांला त्याबद्दल माफ करा. पुन्हा भेटू तेव्हां असं घडणार नाहीं.

मिसेस ग्रॅट :

पुनःपुन्हां, नुसतं पुन्हा कां म्हणतां ? आणि तेंहि मिसेस लिनकनना घेऊन.

लिनकन :

होय. मिसेस लिनकनना घेऊन. खरं म्हणजे आतां एवढा हा उशीर झालेला नसता तर तुम्हांला एक गंमत सांगणार होतों आम्ही.

मिसेस ग्रॅट :

मग सांगा ना. प्लीज सांगा. उशीर झाला तरी चालेल. सांगा.

लिकन :

नको, आज नको. एक म्हणजे, अद्याप मलाच त्या गंमतीची अखेर ठाऊक नाही. आरंभ मात्र आहे माहीत. तीन रक्तपिसासू एकदां एका नावेत बसले असा आरंभ आहे तिचा.

मिसेस ग्रॅट :

म्हणजे अखेर विसरलांत असं म्हणतां तुम्ही तिची ?

लिकन :

(हांसत) तसंच नव्हे. मी काय म्हणालों कीं मला ती ठाऊक नाही. काय जनरल, तुम्हांला ? तुम्हांला आहे का ठाऊक ?

ग्रॅट :

असं वाटतं. पण आतां न सांगाल तरच बरं. वाटलं तर पुढल्या आठ-ड्यांत. तेव्हां आपल्यालाहि अखेर कळलेली असेल.

मिसेस ग्रॅट :

हं हं, समजलं. तुम्ही तिघं. हंटिंग पार्टी, होय ना ?

(लिकन आणि ग्रॅट एकमेकांकडे पाहून मिष्किल हंसतात. पोर्टर मूढ होऊन पहातो आहे.)

ग्रॅट :

हो हो तर ! कां नाही ? कां नाही ? सर, गुड मॉर्निंग. जपून चला.

(पोर्टर आणि स्वतःमधोमध चलण्याला लिकनना खुणावतो.

तिघे सैनिक ' प्रेजेंट आर्म्स ' पवित्र्यांत उभे रहातात.)

[पडदा.]

[जेफर्सन डेव्हिसची रिचमंडच्या व्हाइट हाउसमधली कचेरी. प्रेक्षकांसमोरच छातीएवढ्या उंचावर खिडक्या.

वाहेरला नीग्रोंचा गलका ऐकू येऊं नये म्हणून कानांवर हात धरून अॅडमिरल पोर्टर प्रवेश करतो. खिडकीखिडकीशीं जाऊन ती कुलूपबंद असल्याची खातरजमा करून घेतो. परंतु अखेरच्या खिडकीशीं तो पांचण्याआधींच ती खिडकी भयंकर गलक्यानिशी उघडते आणि नीग्रोंचीं अनेक मुंडकीं आंत खुपसलीं जातात. ' मॅस्सा लिंकन ' ' किंगडम कम ' ' हॅल्लेलुजा, ओ, लॉर्ड ? ' इत्यादि उद्गारांनीं युक्त असा आरडाओरडा होतो. वेचैनपणें पोर्टर तोंड फिरवतो आणि खिडकींतल्या नीग्रोंकडे लक्ष न देतां, अत्यंत आदबपूर्वक एकट्याच एकीकडे उभ्या असलेल्या वयस्क नीग्रोंकडे त्याचें लक्ष जातें.]

पोर्टर :

आतां आणखी तुम्ही कोण ? त्यांच्यापैकीं नव्हेत, आहे कल्पना मला.

बटलर :

बरोबर सर. मी या घरचा बटलर. म्हणजे आजपर्यंत होतो. आतां कुठं जावं कांहींच समजत नाहीं. पण मालकीण म्हणाली, चाकरी संपली. आतां तुम्हीच पहा म्हणजे झालं.

पोर्टर :

मालकीण ? म्हणजे मिसेस डेव्हिस ?

(बटलर मान हालवतो.)

म्हणजे सुरंग बिरुंग लावून आम्हांला उडवण्याचा तर तुझा मानसुबा नाही ना ? (भोंवतीं टेहळतो.)

बटलर :

सर, मिसस असंच म्हणाल्या, चाकरी संपली. आतां काय बोलायचं सांगा तुम्हीच.

पोर्टर :

कशाबद्दल काय बोलायचं ? हें पहा, काय केलंयस तरी काय तूं ? (तपासणी आरंभतो. पेट्यांचीं झांकणें उघडतो, पडदे दूर करून नजर टाकतो.)

बटलर :

मिसस म्हणाल्या, सगळं घर नीट लाव. नवीं माणसं रहायला येतायत. तुम्ही त्यांपैकींच का काय, सर ?

पोर्टर :

मग काय वाटलं तुला ? मी आहेच त्यांपैकीं. पण आणखी कांहीं नाही म्हणाली का तुझी मालकीण ?

बटलर :

नाहीं, सर. पुरेसं आहे ना ?

पोर्टर :

आपली आणि आपल्या श्रीमंत बाईसाहेबांची कृपा ! फार छान विचार होता त्यांचा. त्यांतसुद्धां तोरा होताच, पण तो कां नसावा ? आम्ही खरोखर ऋणी आहोंत आपले. घर कसं घासून पुसून लख्ख केल्यासारखं दिसतंय. (हातमोजाच्या बोटानें महागोंनी टेबलाचा पृष्ठभाग चोळतो. धूळ नांवालाहि नाही.)

बटलर :

ज्यांच्याबद्दल नाग्रोंमध्ये खूप बोललं जातं, ते मास्टर लिनकन—ते तुम्हीच तर नव्हेत ?

अंक चौथा

१२५६
दि. १२/५/२०१५
७३३५५

पोर्टर :

असलों तर ? प्रेसिडेंटसाहेबांकरतां कांहीं खास खलिता आणलास कीं काय ?

बटलर :

प्रेसिडेंटसाहेव तर केव्हांच गेले. तुम्ही नक्कीच ते मास्टर लिंकन नव्हेत. ते केव्हां येणार बरं ?

पोर्टर :

लौकरच. पण कां ?

बटलर :

पहायचाय माणूस आहे तरी कसा तो. फक्त पहायचाय. बस्स !

पोर्टर :

तर मग त्या कोपण्यांत थांब. मात्र इथं तुला मुक्काम नाही करता येणार.

बटलर :

नकोय, सर. आपल्याला सुद्धां नाहीच करायचा. इथून कुठं जाईन ? तें तर कुणालाच नाही ठाऊक. पण एकदां दिसूं द्या तो कीं डोळे निवतील.

पोर्टर :

नांव काय रे तुझं ?

बटलर :

रॉबर्ट. (दाखविलेल्या कोपण्याकडे जातो. घोडदळाचा एक लेफ्टनंट येतो.)

पोर्टर :

हंही प्रेसिडेंट नव्हेत. लेफ्टनंट, प्रेसिडेंट कुठें आहेत ? केलंत तरी काय तुम्ही त्यांचं ?

लेफ्टनंट :

सर, दरवाजाशीं त्यांना हटकणाऱ्या एका म्हाताऱ्यापुढें माझं कांहीं चाललं नाही. हातांतली छडी उगारून तो मोठमोठ्यांदा ओरडत होता; त्याला तत्काळ लांब हुसकावा असा माझा हिशेब; पण हुकूम झाला इथं येऊन

हजर होण्याचा—प्रेसिडेंट त्याबद्दल ठाम होते—आणि शिवाय त्या विसविशीत मरतमळ्या जख्ख म्हाताऱ्यापासून कुणाला कसला धोका असणार म्हणा !

पोर्टर :

असं म्हणायला हरकत नाही. लेफ्टनंट, प्रेसिडेंटसाहेबांच्या जिभेवर सरस्वती आहे सरस्वती. गेले पांच दिवस माझ्याबरोबर 'मॅलव्हर्न' वर आहेत ते. आपली तर मनसोक्त करमणूक केली त्यांनी, अगदीं पोटभर. बोटीवर आल्यावर दुसऱ्या सकाळचीच गोष्ट. एखाद्या गोष्टीविषयीची जाणीव कशी बोलून दाखवतात ते, तें मला बघायचं होतं. बोटीवरची त्यांची खास खोली चांगली एक फुटानं निरुंद होती—माझ्या ध्यानीं तें फार उशीरां आलं—पहिल्या रात्रीं ते तिच्यांत तसेच झोंपले. विनातकार. पण मग दुसऱ्या दिवशीं ते किनाऱ्यावर आले होते तेवढ्या वेळांत मीं माणसं लावून खोली आणि तिच्यांतली बिछायत वाढवून घेतली; पुन्हा व्हार्निश वगैरे लावून अगदीं पूर्ववत् करून ठेवली. रात्रीं पुन्हा एकवार ते तिच्यांत आदल्या रात्रीसारखेच झोंपले; त्याबद्दल चकार शब्द न उच्चारतां. आणि नंतरच्या सकाळीं न्याहारीच्या वेळीं त्यांनीं माझे आभार कसे मानले आहे ठाऊक? ते म्हणाले, "अॅड्मिरल, कालपासून मी एका फुटानं आकसलों!" कसं कोण जाणे, पण नेहमींच त्यांना हें असं बोलून गार करणं जमतं बघा ! थकलेले ? थकले आहेतच ते आणि उर्गींच गांठून पिडणाऱ्या मूर्खा-पासून त्यांना कटाक्षानं बाजूला ठेवलंय मीं. मात्र मनांतून खूप आंत आंत कुठं तरी खूप जागरूक वाटतात ते. काय हो, होता तरी कोण तो जख्ख दर्यावर्दी ?

लेफ्टनंट :

मला वाटतं डफ् ग्रीन असं नांव सांगितलंय त्यानं. हातांत अशी एक छडी—मीं म्हटलं तुम्हांला. पण तसं कशाला, आलेच ते.

(दरवाजा धाड्दिशीं उघडतो आणि पाठमोरा, लांबलचक छडीचे हातवारे करणारा वृद्ध डफ् ग्रीन प्रथम आणि मागोमाग सामोरे लिनकन प्रवेश करतात.)

ग्रीन :

नाहीं, नाही, कधींच नाही ! आम्ही दक्षिणचे लोक कधींहि नाही विसरणार
हैं—तुम्ही नि तुमचा तो रिपब्लिकन म्हणवणारा अधम पक्ष—आम्ही
आमचं रक्त आंतून घडवलेलं आमचं खरंखुरं प्रजासत्ताक धुळीला मिळव-
णारा—आम्ही तुमचा तिरस्कारच करूं—तुमचा द्वेष करूं—तुमचं कधीं
नाहीं भलं चिंतणार ! गोळ्या झाडण्याआधींच्या काळांत चार वेळा
आल्या होत्या चार—तेव्हां तुम्ही आमचं म्हणणं नीट ऐकून घेऊं शकलां
असतात—एकसष्टमधले ते दिवस—तडजोडीचे मसुदे कुत्र्याच्या छत्र्यांसारखे
उगवत होते तेव्हां रातोरात—पण तुम्ही ? सकाळ उजाडली कीं तुम्ही
ते पायदळीं तुडवत होतात, त्यांचा चेंदामेंदा करीत होतात. अशा आणखी
तीन वेळा आल्या आणि गेल्या. आतां आला शेवट; आल्यासारखाच
आहे तो. पुष्कळ वर्षांमागे आणि अगदीं कालपरवां हॅम्प्टन रोड्सला
अलेक्झँडर स्टीफन्सहून कोणता जिवलग दोस्त होता तुम्हांला ? आणि तरी
तुम्हीं त्याला पार गाडून टाकलंत—कॅम्बेल नि हंटरबद्दल तेंच. भल्या दिलाचा
जस्टिस कॅम्बेल—असेल हिंमत तर आठवण करा त्याची नि थुंका
स्वतःवर !

लिनकन :

हैं पहा मिस्टर ग्रीन, जरा सबूर करा—वर्तमानपत्राचा एक जुना आणि
जाणीता वाचक म्हणून मला जें समजतं तें तुमच्यासारख्या ज्येष्ठ वृत्तपत्र-
प्रकाशकाला माहित असलंच पाहिजे—कीं एकादी गोष्ट पुनःपुन्हा
घोळघोळून सांगितली म्हणजे ती खरी असतेच असं नाही. तुम्ही मला सर्व
कांहीं दहादहादां सांगताहां. त्यावरून काय समजावं मीं ? पण मीं एकदां
सांगितलं तेंच आणखी एकदां सांगेन—तिसऱ्यांदा सांगणार नाही—तुमच्या
—आणि माझ्यासुद्धां—दक्षिणेनं कोणत्या गोष्टींच्या जपणुकीसाठीं युद्ध
पत्करलं तें इतर कुणाहिपेक्षां मला जास्त चांगलं समजतं. पण युद्ध करून
तिनं नेमक्या त्याच गोष्टी गमावल्या. हैं भारी वाईट घडलं, फार फार
वाईट घडलं. आणि स्टीफन्सला हैं ठाऊक आहे असं मला वाटतं.

ग्रीन :

हां, कोणी म्हणतात कीं मनांतून तो युनियनिस्ट आहे. पण माझ्या देशाचा

उपाध्यक्ष—तो युनियनिस्ट असणं साफ अशक्य ! जेवढा मी असणं अशक्य, तेवढा अशक्य !

लिनकन :

तुम्ही नाहीत, ठाऊक आहे मला. पण तो होता—सतत होता—एरवीं आम्ही काँग्रेसमध्ये एकत्र होतो तेव्हां—किती बरं वर्षे झाली त्या गोष्टीला ? हां, सतरा तरी झालीच; मिसेस लिनकन आणि मी मिसेस सिंग्जच्या घरी तुमच्याबरोबर तेव्हां राहिलो होतो, आठवतं तुम्हांला ?

(ग्रीन हें हातानें झटकून टाकतो, कांहींतरीच असल्याप्रमाणें.)

माझ्याकडे पहाताहां तुम्ही त्यावरून कुणाला वाटेल कीं आपली भेट पूर्वी कधीं झालीच नव्हती; बाहेर बँड वाजायचा बंद असे तेव्हां, त्या कंटाळवाण्या रात्रींत, आपण एकमेकांशीं गप्पागोष्टी केल्याच नव्हत्या. पण तें ठीक आहे. काय म्हणत होतो मी ? हां. स्टीफन्स युनियनिस्ट नसता तर मला तो तितका विलक्षण आवडलाच नसता. तो गिड्डा आहे हें मान्य होईल तुम्हांला. हॅम्प्टन रोड्सची हकिकत. फेब्रुवारींतला कोणतासा कडाक्याच्या थंडीचा दिवस. एकावर एक तीन ओव्हरकोट्स घालून स्टीफन्स बोटीवर आला. तिन्ही कोट चांगले जमिनीवर लोळत होते. हॉटकेबिनमध्ये ते तिन्ही त्यानं पाठोपाठ काढून टाकले. त्या वेळीं मी म्हणालो होतो, एवढ्या मोठ्या डोंगरांतून एवढा छोटा उंदीर बाहेर निघालेला प्रथमच पहातोय मी ! स्टीफन्स म्हणजे महा चळवळ्या प्राणि. करवंदांसारख्या डोळ्यांचा. तुम्हांला नसणार माहीत, पण मी तुमच्यासाठीं काय करूं शकतो असं मी त्याला विचारलं तेव्हां तो म्हणाला, “ तुमच्या एका तुरुंगांत माझा पुतण्या कैद भोगतोय. ” मी त्याचा पुतण्या त्याच्याकडे पाठवून दिला.

ग्रीन :

फिड्ल वाजवीत नीरो झाला कृपावंत ! (मागें जात अनवधानानें शेकोटीपुढच्या ‘ फेंडर ’ पर्यंत पोचतो.)

लिनकन :

पुन्हा झालं तुमचं सुखं ! पण सावध, मिस्टर ग्रीन, यानंतरचं पाऊल जपून उचला. नाहीतर जाल शेकोटींत, कुणी ओरडलं नाही तर ! यावरून

आठवण झाली सिंगफील्डच्या आमच्या शेकोटीची. तुम्हांला आठवतं तें टुमदार शहर ? इलिनॉइसमध्ये आहे तें. साठ सालीं मला भेटायला बाहेर आलांत तेव्हां हातांत कोळसे सारण्याचा चिमटा मग घेऊन किती निमूट बसलां होतात तुम्ही ! आतां नसेल तुम्हांला आठवण, मिस्टर ग्रीन, पण तेव्हां आपण मित्र होतों. आपल्यांत एकादं युद्ध व्हायलाच लागेल हें आपल्यापैकी कुणाच्याच स्वप्नांतदेखील नव्हतं तेव्हां.

ग्रीन :

(अधिक धीमेपणानें मार्गें सरत) व्हायलाच लागेल ! केनटकीचा म्हणून यावद्दल मी—

पोर्टर :

मिस्टर प्रेसिडेंट, हे गृहस्थ पावलोपावलीं तुमचा भलताच आदर ठेवताहेत कीं ! तुमच्या दर पावलागणिक हे एकेक पाऊल मार्गें हटताहेत—जणूं दरबारांत आहेत ते, आणि तुम्ही आहांत शहेनशाह !

(ग्रीन खवळून पोर्टरवर छडी उगारतो पण जागच्या जागीं खिळतो आणि लिंकनना उद्देशून बोलतो.)

ग्रीन :

केवळ तुम्हांला कळावं म्हणूनच, सर—कीं आमची दक्षिण—परमेश्वराची अखंड कृपा राहिल तिच्यावर—अनंत काळपर्यंत तुमचा द्वेषच करील—वस्स ! दक्षिणेची राजधानी जळतेय भडभडा एकाद्या चितेसारखी नि तुमचीं सैन्यं रस्तोरस्तीं कवाईत करीत मिरवतात ! लिंकन, तुम्ही कां आलांत इथं ? कित्येक वर्षांच्या पीटर्सबर्गची राखरांगोळी पाहून डोळे फाटले कीं काय तुमचे ? तुम्ही तिथं गेलांत तेव्हां बेचिराख झालं होतं तें. त्याचं विद्रूप पाहून आरामासाठीं आलांत कीं काय तुम्ही आमच्या या सुंदर शहरीं ? पण काय दिसलं तुम्हांला ? निखारे आणि आक्रोशतीं—

लिंकन :

मीं पाहिलीं इथं इथलींच माणसं अन्नासाठीं सरकारी गोदामांवर धोंडे फेकतांना—त्यांच्या सरकारनं त्यांना अन्न नाकारलं होतं. मीं पाहिले इथले नीग्रोज्—
(खिडक्यांकडे दृष्टिक्षेप करतात. तिथें अनेक चेहरे, नीग्रोंचे,

त्यांच्यावरच नजरा लावलेले. लिकन आल्यापासून या नजरा एकटक त्यांच्यावरच भयादरपूर्वक खिळलेल्या.)
चुकीनेच, मी सांगतो—मला प्रणिपात करतांना.

ग्रीन :

‘ चुकीने ’ म्हणतांना ढोंगानं लडबडते आहे तुमची जीभ ! बरोबर, अगदीं बरोबर—किती विनम्र तुम्ही, आणि किती अनिश्चयी, नि किती प्रमाणाबाहेर डोक्यावर घेतलेले आणि तितकेच नालायक ! बायकांना नि धर्मोपदेशकांना बेहद्द आवडणारं हें सोंग; म्हणून तुम्ही हें मोठ्या मर्दुमकीनं वठवतां. पण आम्हांला विचारा—आम्हांला आहे ना इथं, या इथं पक्कं माहीत या सोंगाआडचं काळीज केवढं फत्तराचं आहे तें—याचं तंत्र कसं कसाबाचं आहे तें. आणि ते—त्या तिकडले, वॉशिंग्टनमधले—तुम्हांला रोज बघणारे—त्यांनाहि निश्चित असेल कळलेलं—अगदीं निश्चित, उरिआ. आमच्या सत्यानाशाबद्दल तुमच्या सेनापतींना शाबासक्या देतां तुम्ही, पण सत्यानाशाला जबाबदार होतात तुम्ही—तुम्ही घडवलात तो ! तुम्ही होतात सदैव त्यासाठीच, जिद्दीशीं जिद्द बांधीत; आमच्या नामुष्कीची जिम्मेदारी तुमच्या एकट्यावर आहे !

लिकन :

मी पुन्हा म्हणतो, चुकीनेच. (उबगून डेस्कमागच्या जेफर्सन डेव्हिसच्या आसनाकडे पहातात. कसेबसे तिकडे जातात आणि त्यांत गळून बसतात. त्यांचे आजानुबाहु आसनाच्या दोन्ही गुळगुळीत हातांवर विसावलेले. मस्तक पुढें झुकलेलें; इतकें कीं तें जागचें सुटून घरंगळेल कीं काय असें वाटतें.) कुणी ग्लासभर पाणी मला आणून देईल काय ? शक्य तर थंडगार. पण शक्य नसल्यास कसंहि.

पोर्टर :

रॉबर्ट !

लिकन :

(किंचित्काळ वर पहात) अँड्मिरल, तुम्ही नि ते लेफ्टनंट दिसताहां माल; पण हा आणखी रॉबर्ट कोण ?

पोर्टर :

(निर्देश करीत) डेव्हिस मंडळीचा जुना बटलर. तो म्हणतो की त्यांनी—किंवा मिसेस डेव्हिसनीं—आपल्यासाठी—म्हणजे अर्थात् तुमच्यासाठीच—हे सगळं घर स्वच्छ आणि टापटिपीत ठेवण्याला त्याला सांगितलंय. रॉबर्ट, आलास की नाही ? प्रेसिडेंटना पाणी हवं. ऐकू येतंय की नाही तुला ?

बटलर :

(लिंकननीं प्रवेश केल्यापासून पहातो आहे तसाच बावरून पहातो त्यांच्याकडे आणि आपली गोंधळली नजर दूर वळवतो. कारण 'प्रेसिडेंट' सारखें कोणीच त्याला येथें दिसत नाही.) प्रेसिडेंट—ते गेले असतील चालत तिथं भारी तहानेले झाले असतील म्हणा कीं. पण हा माणूस—त्यालाहि फार तहान लागलीय. बघतो मिळतं का पाणी. (बाहेर निघून जातो. सर्वजण निःस्तब्ध राहून पहाताहेत. बटलर परत येतो; चांदीच्या ट्रेमध्ये पाण्याची उंच सुरई घेऊन.) आणलं, सर. पण थंड नाही करणं जमलं.

लिंकन :

(पुन्हा वर पहातात, त्यांच्याकडे आणि थकलें स्मित करीत पाणी घेतात.) थॅक यू, रॉबर्ट. (पितात.) आतां काय करणार रे तूं ? कुठं जाशील आतां ? प्रेसिडेंटना गांठणं जमेल का तुला ? कीं मिसेस प्रेसिडेंटना भेटशील ? पण त्या कुठं आहेत तें कुणालाच नसावं ठाऊक, मला वाटतं.

बटलर :

नाहीं सर, कुणालाच नाही ठाऊक. माझ्या बहिणीचं घर—तें अजून नसेल जळालंस वाटतं. तिथंच पाहीन झाली सोय तर; म्हणजे ती तिथं असली तर. खालच्या फडताळांमध्ये खायला कांहीं गावणार नाही तुम्हांला, पण सगळं स्वच्छ आहे. झाडून पुसून ठेवलंय. मीं स्वतःच सगळं केलं. (निष्काळजीपणेंच बाहेर जातो. जातांना दरवाजापाशीं मार्गें वळून पहातो.)

पोर्टर :

थॅक यू, रॉबर्ट.

लिनकन :

(मस्तक खाली झुकवण्यापूर्वी हात हलवून निरोप देत) या सुंदर शहरांतला सर्वांत भला जीव आहेस तू.

ग्रीन :

एक चिरा लथेनें डळमळला. इमारत येतेय खाली; आणि रिचमंड जळतंय. पण म्हणून लिनकन, सावधान ! इतकी हत्या घडतेय तिथं आणखीहि घडू शकेल. (निघतो रॉबर्टमागोमाग.) भुईवर लोळलं शरीर म्हणून उरांतला राग कांहीं विझत नाही. (दरवाजाशीं पांचलेला.) एक तरी ठिणगी बाकी रहाते वणवा संपला तरी. (कुणाच्याहि नकळत बाहेर जातो. खिडकीपासचे नीग्रोज वाढता गलका करूं लागतात. इतका की लिनकन जागचे उठून त्या दिशेला निर्देश करतात.)

लिनकन :

लेफ्टनंट, कृपा करा नि त्यांना जायला सांगा. तो गेला त्याच्याइतकाच त्यांचाहि माझ्यावर राग दिसतो. (ग्रीन गेला त्या दरवाजाकडे नजर.)

लेफ्टनंट :

येस, सर. (जाऊन सक्तीनें खिडक्या लावतो. नंतर पांढरे लांकडी शटर्सहि बंद करून टाकतो. आतां एक चेहरा दिसत नाही.)

लिनकन :

मला वाटतं, मी आज इथं आलों नसतों तर बरं झालं असतं. येण्यामागं माझा हेतु, माझा मला तो माहीत असेल तर, ग्रीन लावतो त्या अर्थाचा नव्हता. अर्थ, हेतु, कारणं—माझ्या आणि माझं ज्यांच्याशीं जमत नाही त्यांच्याहि बाबतींत मी यांचा विचार फार मागंच सोडून दिलाय. माणसांतली आणखी एक हाडीं मुरलेली खोड ही— मी ती माझ्यापुरती काढून टाकलीय असं मी मानतों. खरं सांगितलं असतं तर ओल्ड डफ्चा विश्वास नसता बसला; पण रिचमंडच्या पाठीराख्यांनींच तें बेचिराख करण्यासाठीं पलिते पाजळले. आमच्या सैन्यापासून त्याचा बचाव करण्याला त्याचं सैन्य त्याला नाही उरलं, म्हणून या शहरासाठीं काय करता येईल तें पहाण्यासाठीं मी आलों. ली कुठं आहे आतां ? आणि ग्रॅट कुठं आहेत ?

पोर्टर :

इथून लांब पश्चिमेला. ॲम्पोमॅटॉक्सच्या बगलेला. ली निसटून जाईल अशी भीति बाळगण्याचं आतां कारण आहेसं वाटत नाहीं.

लिनकन :

पण कुणी खात्री द्यावी, निसटेलहि. आणि दरम्यान, ॲडमिरल, आपण इथें आपलं ठाणं थाटतों आहों. जनरल वेटझेल् कुठ आहेत ? ते इथले प्रमुख रहातील. मी समजत होतों या दालनांत ते भेटतील.

पोर्टर :

इतक्यांत येतीलच ते, मिस्टर प्रेसिडेंट. आपल्या परिचयाच्या जज कॅम्बेलना घेऊन ते इकडे येताहेत.

लिनकन :

जज कॅम्बेल. गेल्या महिन्यांत हॅम्प्टन रोड्सला गांठ पडली होती आमची त्यांची—शांततेच्या फसलेल्या वाटाघाटींच्या वेळीं. बरोबर. झालंच तर चार वर्षांमागं वॉशिंग्टनमध्ये—आमच्या सर्वांच्या सामायिक देशांत भडका उडण्याचा अटळ संभव दिसत होता, तेव्हा शब्दांचा गारवा शिंपडून तो टळेल का तें पहाण्यासाठीं प्रयत्न केले त्यांनीं. कित्येकांनीं केले. कुणाला हवा होता आगीचा भडका ? “आपला सामायिक देश” म्हटलं होतं त्यांनीं तेव्हां; मीहि म्हणत होतों; आपण सगळेच मानत होतों तसं. आणि हॅम्प्टन रोड्सला मात्र त्यांनीं भूमिका बदलली. तेंच सत्य नाकारलं. कारणं कांहींहि असतील. त्यांचीं स्वतःचींच असतील किंवा ज्याचे प्रतिनिधि म्हणून ते आले होते त्या जेफर्सन डेव्हिसचीं असतील. त्यांच्याबरोबर स्टीफन्स होता तेव्हां. आज ते काय म्हणतील बरं ? डेव्हिस आज झाले आहेत परागंदा, कारणाविरणांसकट.

(बाहेर पुन्हा नीग्रोंचा गलका वाढतो. लिनकन शटर्सच्या दिशेनें पहातात. आणि त्यांतलें एक धाड्दिशी उघडलें जातें. सगळेच तिकडे जाऊं लागतात; लिनकनहि.)

लेफ्टनंट :

सर, मी बाहेर जाऊन त्यांना हुसकून लावूं ?

लिकन :

मुळींच नको. लेफ्टनंट, तुमच्या तत्परतेबद्दल धन्यवाद. परंतु याआधींच उतावीळ जास्त झाली माझी. यदृच्छेनं त्यांना जसं वागावंसं वाटतं, बोलावंसं वाटतं तसंच त्यांनीं वागलं पाहिजे, बोललं पाहिजे. माझ्या या प्रकरणींच्या भूमिकेबद्दल त्यांचे कितीहि गैरसमज असले तरी हें असंच घडलं पाहिजे. त्यांनाच कशाला, तुम्हांला देखील कळलेली नसेल माझी भूमिका काय आहे ती. आणि मला ती कळलीय असंसुद्धां खात्रीपूर्वक नाही म्हणूं शकत मी. मला एवढंच कळलंय कीं आज बाहेर त्या तिकडे मीं त्यांना सत्य सांगितलं असतं तर तें त्यांनीं ऐकून घेतलं नसतं. मला तर भीति वाटते कीं तें कधींच नाही ते ऐकून घेणार, कधींच नाही पत्करणार. लेफ्टनंट, सत्य हें कीं त्यांचं स्वातंत्र्य मीं जाहीर केलं तें लढाई जिंकण्यासाठीं, त्यांच्या धन्यांना कमजोर करण्यासाठीं. कारण एरवीं युद्ध थांबतांच आमचा जाहीरनामा निरर्थक करून टाकण्याइतके ते समर्थ होते. तीन वर्षांमागें— तितकं मागचं वाठवतं का तुम्हांला ?—गुलामागिरीचं निर्मूलन ही अशी केवळ एक लष्करी गरज होती. आज या गुलामांच्या अभागी जिण्यांमधली ती वस्तुस्थिति झालीय. एके काळीं माझी मनीषा होती—आणि स्वतःला द्रष्टा वाटत होतो मी तेव्हां—वाटलं होतं कीं १९०० च्या आसपास पूर्ण शांततेच्या वातावरणांत या देशांतून गुलाम गिरीचं संपूर्ण उच्चाटन झालेलं असेल. आज मी याविषयीं कसा आणि काय बोलूं शकलों असतो ? हजारों गौरवणीं चेहरे असे पहात होते माझ्याकडे—निःशब्दपणें—खिडक्यांवाटे, दारांवाटे, ओट्यांवरून, दिव्यांच्या खांबांना ओळकंभून—आणि ते नीग्रोज् माझा जयजयकार करीत होते, मीं कोणी उद्धारकर्ता असावा तसे—मला दुवे देत होते, माझ्यापुढें लोटांगणं घालूं बघत होते—म्हणूं नये मीं, पण तसंच होतं तें—मी कोणी देव असावा तसे. देव—त्याच्या योजनांविषयीं कुणाहिपेक्षां जास्त कळतं असं कधीं मानलेलं नाही मी, दाखवलेलं नाही. ते गात होते, नाचत होते—इतक्या मोठ्या संख्येनं त्यांनीं मला घेरून टाकलं कीं तुम्ही मदतीला न येतां लेफ्टनंट, तर वाट काढणं मला मुळींच जमलं नसतं.

लेफ्टनंट :

तें गेलं तसं अवघडच. मी जरा काळजींतच पडलों होतो आपल्या विचारानं.

लिकन :

पडला होतांत, ठाऊक आहे मला. आणि त्यांचं काय ? त्या लोकांनीं सोंसलंय फार, आणि अजून सोंसावंच लागणार त्यांना. तो म्हातारा ग्रीन एवढ्यापुरता रास्तच बोलला. पण सर्वांत वाईट हें कीं त्यांनीं चुकीचा समज करून घेतला माझ्याविषयीं. माझ्यासमोर त्यांनीं आजारी मुलं धरलीं—माझ्या दर्शनानं बरीं व्हावींत म्हणून. आणि आजारीं नव्हतीं तीं मुलंही धरलीं—जास्त बरीं रहावींत म्हणून. आणखी सारा वेळ ते मला उद्देशून हांफारत होते “ फादर अब्राहाम, ओ लॉर्ड ! ” देवा परमेश्वरा मायबापा अब्राहाम !—

पोर्टर :

मी ऐकलं तें, मिस्टर प्रेसिडेंट; आणि हर्षभरित झालों.

लिकन :

माझ्या विचारानं नवकीच नसेल. माझा विचार तुम्हांला सुचायला हवा होता, अॅडमिरल. कल्पनाहि पोंचूं नये अशा उधाणलेल्या समुद्रांत सांपडलेला दुर्दैवी माणूस म्हणून. त्या असंख्य काळजांतून उसळणाऱ्या, उचंबळणाऱ्या जोषांत वादळाची उफाळती ताकद होती. ती ताकद मीं निर्माण केली नव्हती; त्यांनींही नव्हती घडवली. ती होती, बस. ती होती. एकाद्या झंझावाताप्रमाणं अँटिएम, गेटिसबर्ग आणि विल्डरनेसपासून इथवर रॉरावत पोंचली होती. आणि त्यांना वाटलं कीं मी—मी त्या प्रचंड सामर्थ्याचा निर्माता आहे; मी त्याची स्फूर्ति आहे, प्रेरणा आहे. मी त्याचा नियंता आहे. त्यावर स्वार होऊन पोंचलों आहे मी इथं. अॅडमिरल, असल्या भ्रामक समजुतींनीं काय मिळवणार आपण ? कुठं पोंचूं ?

पोर्टर :

मिस्टर प्रेसिडेंट, अॅप्पोमॅटॉक्सच्या बगलेनं आपले जनरल ग्रँट लीच्या पाठीवर किती नजीक भिडले आहेत त्याचं स्मरण करा. उद्यां—किंवा अशाच एकाद्या अगदीं नजीकच्या दिवशीं—ली हा जिवावरचा खेळ सोडून हार देईल. आणि शेर्मन शेवटीं आपल्याला काय म्हणाले होते तें आठवा.

लिकन :

होय, अॅडमिरल, 'रिव्हर क्वीन' वरचा तो दिवस आठवणं मोठं सुखद आहे. " माझ्यामध्ये कधींहि दोष न काढणारे जनरल्स दोनच; एक तुम्ही आणि दुसरे ग्रॅट " असं मी म्हणतांच शेर्ममनी ज्या नजरेनं माझ्याकडे पाहिलं त्याचा अर्थ तुम्ही काय लावतां ?

पोर्टर :

शेर्मन वरमले—एकसष्ट सालपासून तुमच्याविषयीं ते जें जें कडवट आणि कट्टु बोलले होते त्याची याद त्यांना झाली असणार.

लिकन :

काय बोलले होते तेवढं मात्र मला सांगू नका. (स्मित करतात.)
(जनरल वेटझेल् प्रवेश करतो.)

यां, जनरल. आणि जज कुठं आहेत !

वेटझेल् :

डफ् ग्रीननं त्यांना गांठलं. पण इतक्यांत येतीलच ते.

लिकन :

येणारहि नाहीत. मॅकक्लेलनबद्दल मीं एकदां म्हटल्याचं स्मरतं मला, कीं त्याची म्हणजे ढकलगाडी. मिस्टर ग्रीन म्हणजे आणखीच वाईट; अडेलतट्टू. आपण हटून बसेल; दुसऱ्यालाहि अडवील. पण जनरल, बाहेरची हालहवाल काय ? आगी—

वेटझेल् :

त्यांतल्या बऱ्याचशा विज्ञवण्यांत आल्या. तूर्त ज्वालांपेक्षां धूर नि पाणीच जास्त दिसतं. आणि रस्तोरस्तीं शेवटीं एकदांचं सुव्यवस्थेच्या स्वरूपाचं कांहींतरी दिसूं लागलंय.

लिकन :

याचं सारं श्रेय तुम्हांलाच द्यायला हवं.

वेटझेल् :

सध्यांच्या सामसुमीचा अर्थ कदाचित् असाहि असूं शकेल, मिस्टर प्रेसिडेंट,

कीं त्यांतलीं बरीचशीं माणसं आतां विचारांत पडल्यय्त. या विचारांत आहेत तीं कीं पराभवाच्या वृक्षाचीं कोणती कडू फळं आतां आपल्या पदरीं पडणार ? म्हणजे जेव्हां— (थांबून लिंकनकडे पहातो.)

लिंकन :

जेव्हां काय, जनरल ? हा वृक्ष कोणत्या जातीचा समजावा मीं ?

वेटझेल् :

एका गीताच्या शब्दांत सांगायचं तर कडूतुरट सफरचंदांचा. त्यांच्या ऐकियांत तरी पराभवाचा वृक्ष असाच आहे; आणि म्हणून, त्यांना चिंता पडलीय, कीं त्याला कोणतीं फळं लटकतील—

लिंकन :

जनरल, तो शब्द वापरूं नका. इथं येण्याचं एक कारण हेंच होतं कीं मला त्याच्या उच्चारानंही कळमळत होतं. पराभवाच्या वृक्षाला लटकणारं मोठं फळ म्हणजे त्यांच्या दृष्टीनं जेफ डेव्हिस असणार—जणूं कांहीं, मी त्याच्या आसनावर बसण्याहून त्याच्या दृष्टीनं अधिक भयंकर असं आणखी कांहीं असूं शकतं—(बाहूवर थोपटतात विचारांत गडून.) आणि जें डेव्हिसचं तेंच इतर म्होरक्यांचं. पण ते तर केव्हांच झाले असतील परागंदा; होय ना ?

(जज कॅम्बेल प्रवेश करतो. त्या क्षणीं तरी लिंकन यांच्या नजरेला तो पडत नाही.)

असूं देत झालेले.

वेटझेल् :

हा एक तरी नक्कीच नाही. (लिंकन वर पहातात.) हा अखेरीपर्यंत असाच राहिल.

लिंकन :

(उठतात, हस्तांदोलनासाठीं कॅम्बेलकडे जातात.) जज कॅम्बेल !

कॅम्बेल :

मिस्टर लिंकन. (हात हातीं घेतो, सोडतो, औपचारिकपणें उभा रहातो— इतका औपचारिकपणें कीं क्षणभर कोणीच बोलत नाही.)

लिनकन :

दोही पक्षीं मनःस्थिति तंग असावी अशा वेळा सोडल्यास, माझ्या आठवणीप्रमाणें, आपण एरवीं कधींच भेटलेलों नाहीं. अशा बिकट काळांत जगण्याबद्दल ही आपल्याला शिक्षाच म्हणायची ! आणि या वेळीं तर तुमच्या मनावर कधीं नसेल एवढा ताण असणार. परंतु तो कमी झालेला मला आवडेल. माझ्या स्वतःच्या मनीं, जज कॅम्बेल—

(कॅम्बेल, रीत सोडून आतां लिनकनना मध्यें अडवून आपल्याला सांगायचें आहे तें सांगतो; आणि सांगतो तें पाठ केल्यासारखें सांगतो.)

कॅम्बेल :

माझ्या मनीं, मिस्टर लिनकन, फक्त एवढंच आहे. व्हर्जिनियामध्यें एकादी कायदेमंडळाच्या स्वरूपाची यंत्रणा किंवा तत्सम कांहीं आज अस्तित्वांत आहे असं समजल्यास, आणि ती यंत्रणा रणांतून तिचं सैन्य मार्गें घेण्यासाठीं एकत्र येऊन निर्णय घेण्याच्या अवस्थेंत असल्यास, मिस्टर लिनकन, या यंत्रणेची बैठक घेतां येईल काय ? आणि अशी बैठक घेऊन निर्णय घेतला गेल्यास तो आपण मान्य कराल काय ?

लिनकन :

(इतपत निश्चित अशी सलामी अपेक्षित नसल्यानें कॅम्बेलकडे गूढ नजरेनें एकीकडे पहात थोडा विचार करतात.)

बस्स ! फक्त इतकंच ? मिस्टर ग्रीन त्यांच्या मनीं असल्याचं मघां इथं गर्जून सांगत होते त्या मानानं हें फारच कमी म्हटलं पाहिजे.

कॅम्बेल :

मी काय विचारण्याला आलों तें आपण ऐकलंत. त्याहून कांहीं कमी वा जास्त नको.

लिनकन :

अच्छा. (खालीं पहात टेबलावरच्या वस्तू हालवीत) तुम्ही म्हणतां ' तिचं सैन्य '—म्हणजे व्हर्जिनियाचं असंच म्हणायचं असणार तुम्हांला. परंतु व्हर्जिनियाच्या सैन्याची अखत्यारी ली नांवाच्या एका इसमाकडे अधिकृतपणें

सुपूर्द आहे, जज्ज. (कॅम्बेल अधोमुख.) आणि या सैन्यानं अद्याप शरणा-
गति दिलेली नाही.

कॅम्बेल :

एवढी व्यवस्था होऊं शकली तर तें शरण येईल. ली तसे हुकुमाची चोख
तामिली करणारे आहेत, त्यांचं सैन्यहि आज्ञाधारक आहे—आणि अखेर
आतां लांब राहिलेली नाही.

लिनकन :

अच्छा. (अधोमुख; परंतु लगेच पुनश्च नजर कॅम्बेलवर लावतात.)
इतक्या झटपट, इतका कटाक्ष ठेवून गोष्टी करण्याबद्दल जज्ज, मला तुमचं
ऋणी राहिलं पाहिजे. परंतु याप्रकरणीं मला जरा विचार करूं द्या. हें
अपेक्षेहून जरा लौकरच घडतंय—तुम्ही म्हणतां त्या अखेरीच्याहि आंत.
त्यांत डोक्यांतल्या अनेक विचारांशीं त्यांचा गुंता झालाय. माझ्या डोक्यांत
न आलेल्या—काहीं माझ्या बाजूनें, काहीं माझ्या विरुद्ध—अशाहि
विचारांशीं याचा संबंध आहेच. हे सारे विचार अमेरिकेच्या संघराज्यांत
नवा श्रीगणेशा सुरूं करण्याबद्दलचे. तुमच्या दृष्टीनें संघराज्य या स्वरूपांत
काहीं अस्तित्वांत आहे असं मी मानूं का ? या संघराज्यांत व्हर्जिनिया
अंतर्भूत आहे, किंवा अंतर्भूत होऊं शकतं असाच तुमचाहि ग्रह मी गृहीत
धरूं का ? तुम्ही स्वतः व्हर्जिनियाचे नव्हेत.

कॅम्बेल :

मी तसा अलाबामाचाच. परंतु मिस्टर लिनकन, मी व्हर्जिनियाच्या वतीनें
तूर्त बोलतो आहे.

लिनकन :

मीं मानलंय तें. जसा माझा तुमच्यावर विश्वास आहे तसा त्यांचाहि असेल.
परंतु आपणा दोघांचाहि विश्वास हवा शब्दांवर—मी वकील आणि
तुम्हीहि वकील हें गृहीत धरून बोलतोय मी—आणि कोणत्या शब्दांवर
आपला नक्की विश्वास आहे त्याची खातरजमा करून घेणं आवश्यक आहे
आपण. गैरसमज करून घेणं, देणं फारच सोपं आहे; आजच्याहून उद्यां
जास्त; त्याहून पुढल्या आठवड्यांत—पुढल्या महिन्यांत.

कॅम्बेल :

आपण आपल्यापुरते मुखत्यार आहां. कोणाला जबाबदार म्हणून बांधलेले नाहीत आपण.

लिकन :

आहें. निश्चित आहे. माझ्या मनांत, म्हणतोंय मी. तुम्हांला जास्तीत जास्त चांगला जबाब देण्याला मी बांधलेला आहे. आणि तरी तुमची विनंति किती विचित्र आहे—कदाचित् धोक्याचीहि ठरणारी आहे—याची कल्पना येणार नाही तुम्हांला.

(कॅम्बेल स्तब्ध उभा; जणू त्याला सर्व कल्पना आहेच.)

व्हर्जिनिया पुन्हा एक राज्य म्हणून कदापि नांदणार नाही अशी अपेक्षा बाळगणारे किती आहेत त्याची तुम्हांला माहिती नाही.

(कॅम्बेल जाणवावा एवढा ताठरतो.)

आणि असं असेल तर तुम्ही म्हणतां त्या सूचनेंत किती थोडा अर्थ आहे हेहि तुम्हांला अजून समजलेलं नाही. तुम्हांला हें बहुशः ठाऊक असेल कीं तशी अपेक्षा बाळगणारांपैकीं मी नव्हे.

(कॅम्बेल किंचित् ढिला सुटतो.)

परंतु ते जे कुणी आहेत ते तसे ताकदवाले आहेत; आणि तुम्हांला मी कोणता जबाब देतो तो त्यांना मी दिल्या दिल्याच कळेल. त्यांच्या नापसंतीचा, नामंजुरीचा तुम्हांलाहि त्रास होईल. तरी पण मला जरा अंदाज घेऊं द्या. तुम्ही म्हणतां त्याशिवाय एकाद्या निमित्तानें ही तुम्ही म्हणतां अशी यंत्रणा एकत्र भेटूं शकते काय? आणि भेटल्यास पुन्हा विसर्जित होईल कीं नाही?

कॅम्बेल :

अमेरिकन संघराज्याच्या नव्या जीवनांत आपल्याइतकाच मलाहि अतीव रस आहे. मी म्हणतो ती यंत्रणा त्याचाच भाग आहे असं मी मानतो. ही यंत्रणा एकत्र येईल किंवा न येईल. अर्थात् माझ्या दृष्टीनं तिनं कराव्यात अशा आणखीहि गोष्टी होत्या—म्हणजे तिनं किंवा तिच्याभागून निर्माण होणाऱ्या तशाच नव्या यंत्रणेनं—

लिनकन :

तेंच, तेंच. तशाच नव्या यंत्रणेनं. म्हणजे व्हर्जिनियामध्ये, इतर सर्व राज्यांप्रमाणें, कायदे करणारी एकादी यंत्रणा असावीच लागेल; मग ती नवी असो कीं पुनर्घटित असो. पण या यंत्रणेंत असतील कोण ? आणि आपल्या या सामायिक देशाच्या भल्याचं काय आणि वाईटाचं काय हें ठरवणं त्यांच्यावर सोंपवणं कितपत योग्य होईल ? हॅम्प्टन रोड्सला तुम्ही याबद्दल चर्चा करण्याचं हि नाकारलं होतं. जज, आठवणींत आहे ना, त्या वेळीं मिस्टर डेव्हिसची तुम्हांला सूचना होती, 'दोन देशां'ना शांतता मिळवून देतां येत असल्यास तसा प्रयत्न करण्याची. 'दोन देश' हा मिस्टर डेव्हिस यांचाच शब्दप्रयोग, त्यांचा त्याविषयीं विशेष आग्रह. तो सोडण्याला तुम्ही तयार नव्हतात. आणि मग चर्चेंत रामच उरला नाहीं. ती निष्प्राण झाली. 'रिव्हर क्वीन'वर चार तास आपण चर्चा केली— तुम्ही, स्टीफन्स आणि हंटर, आणि सेवर्ड आणि मी स्वतः—आणि त्यांतून कांहींहि निष्पन्न झालं नाहीं.

कॅम्बेल :

तें तेव्हां. ही आपल्याला सांगायला नकोच कीं, आत्तां आहे.

लिनकन

मला माहीत आहे तें. पण मीं म्हटलं त्याप्रमाणें, याबद्दल मला जरा विचार करायला हवा. मी कांहीं स्वतः (हातानें एक इतस्ततः निर्देश करीत) संबंध सरकार नव्हे. म्हणजे दोन्ही बाजूंनीं माझ्यावर, मी तसं मानतां असा आरोप आहे. तरीहि मी सरकार नव्हे. मला सरकारांत कांहीं स्थान आहे, पण तसंच तें सीनेटलाहि आहे; माझ्या मंत्रीमंडळालाहि आहे; आणि तसंच निवडून न आलेल्या लक्षावधि सर्वसामान्य माणसांनाहि तें आहे. माझ्या वकूबाप्रमाणें मला त्यांचं हि म्हणणं अजमावावं लागेल. असा एक गट आहे कीं ज्याच्या सदस्यांना माझ्याविषयीं संतपणाचा संशय आहे. मी हा आरोप साफ नाकारतां. संतपणा—त्याहून अर्थहीन आणखी काय असेल ? पण तसंच दीर्घद्वेषी वृत्ति—तिच्याहून नीच दुसरं काय असेल ? महत्त्व असलं पाहिजे तें भविष्यकाळाला. भविष्यकाळ जेव्हां

वर्तमानकाळ झालेला असेल, तेव्हां त्या वेळीं काय सत्य त्याचा—आणि आज काय सत्य त्याचाहि— निवाडा होईल. त्या वेळीं काय सत्य ठरेल तें आज आपल्याला कळतं तर तर काय बहार झाली असती ! आपल्याला शोधायला हवं फक्त एकच : सत्य. (अनावर विचारांत बुद्धन क्षणभर स्तब्ध. मग) पण मी तुम्हांला एवढंच सांगू शकतो. तुमच्या मनांत असलेल्या यंत्रणेतले सद्गृहस्थ आपणा दोघांच्याहि मनांतल्या साध्या सरळ हेतूसाठीं एकत्र येऊं इच्छित असतील, आणि तेवढा साध्य होतांच तात्काळ घरोघर जाण्याची हमी ते देणार असतील, तर जज्ज, त्या बैठकीला जाण्यासाठीं आणि बैठक संपल्यावर जागोजाग परतण्यासाठीं त्यांच्या सुरक्षिततेची हमी देण्याला मी तयार आहे. भविष्यापुरतं बोलायचं तर त्याच्याशीं आपणा दोघांना—उत्तरेला आणि दक्षिणेला—एकनिष्ठ रहावंच लागेल.

कॅम्बेल :

तर मग आपण एवढं अभिवचन देतां—म्हणजे एवढं थोडकं. तुटपुंजं. तरीहि तें ठीकच आहे. लेखी मिळूं शकेल तें ?

लिनकन :

असं वाटतं—आज संध्याकाळींच जनरल वेटझेल् लेखी हमी पांचवी करतील. (वेटझेल्कडे दृष्टि टाकतात. तो संमति दर्शवतो.) बाकी मग त्या प्रकरणीं काय शक्य आहे तें आपण यथाकाल पाहूंच. तुम्हांला गेलंच पाहिजे का आतां ?

(कॅम्बेल वळलेला, जाण्याकरितां.)

कॅम्बेल :

एवढंच विचारण्याला मी आलों होतो. माझं उत्तर मला मिळालं.

लिनकन :

मित्र मित्र म्हणून, तसंच वकील वकील म्हणून, आपण यापेक्षां जास्त सोप्या नि सुखद गोष्टी बोलूं शकलों असतो. पण मीहि आतां थकलोंय. मी तुमचा जास्त वेळ घेत नाहीं.

(कॅम्बेल बाहेर जातो आणि लिनकन यांचें मस्तक डेस्कवर विसावतें.)

आतापर्यंत, वाटलें त्याहून अधिक प्रयासांनीं ते संभाषणांत भाग घेत होते.)

वेटझेल् :

मिस्टर प्रेसिडेंट, पलीकडेच डेव्हिस यांचा ते कधींमधीं डुलकी घेण्यासाठीं वापरीत तो कोच आहे. बटलर रॉबर्टनं मला सांगून ठेवलं होतं.

लिनकन :

थॅक यू जनरल. (स्वतःला प्रयासांनींच बसतें करतात आणि दिलगिरी-पूर्वक उजळतात; थकव्यापोटीं कांहीं रीतीला सोडून घडल्याची अपराधी भावना मनांत असावी तिची भरपाई करण्याकरतां.) कल्पना रम्य आहे; आणि कोचहि नक्कीच रम्य असणार—शिवाय पुरेसा लांब, होय ना अँड-मिरल ? (पोर्टर लेफ्टनंटकडे पाहून अर्थपूर्णपणें हंसतो.) कारण डेव्हिस-देखील चांगला लांब गडी होता. पण त्याच्या बिचाऱ्या पिशाच्चाबरोबर मी झोंपलोंच तर कदाचित् आमच्यापैकीं कोणीच कधींहि पुन्हा उठणार नाहीं.

वेटझेल् :

आपली मर्जी. आपल्याला तूर्त विसांवून चालणार नाहीं, कळतं मला. आपल्याला चालत राहिलं पाहिजे.

लिनकन :

होय. आमच्या सोबत हे अँडमिरल (पोर्टर नम्र होतो.) आणि हे लेफ्टनंट (तोहि नम्र होतो.) असतील. आम्हां उभयतांना चालत येतां येईल एवढी वाट करण्यासाठीं ! लग्नाचं वऱ्हाड, जनरल परत निघतंय—नांव नसलेल्या एका तराफ्यावरून. बारा माणसं तो वल्हवतील. त्यांना तरी पुरेशी विश्र्वांति मिळाली असूं दे म्हणजे झालं. आज सकाळीं मोठ्या इतमामानं निघालों आम्ही बघा—अगदीं अँडमिरल पोर्टर यांच्या फ्लॅगशिपमधून. सोबतीला ' रिव्हर क्वीन ' होती बाजूला. तिनंच मी नि मिसिस लिनकन वॉशिंग्टनहून आलों. त्याशिवाय कॅप्टन बार्नेसची ' बॅट '—मी एकटाच यायचं ठरलं असतं तर मला पुरली असती एवढीच मोठी. (निमिषभर दूर कुठें तरी पहातात.) परंतु यांतल्या एकाहि इष्मीच्या बोटीला अडचणींवर आणि

ओहोटीवर कांहीं कडी करतां आली नाही. तेव्हां, आतां तराफा ! यावरून एका माणसाची आठवण झाली. आमची परिस्थिति डिट्टो त्याच्यासारखीच आहे. माझ्याकडे तो आला, म्हणाला परदेशांत कुठें वकील नेमा. तें जमत नाही असं दिसलं तेव्हां एकाद्या आपल्याच बंदरांत कलेक्टर करा अशी गळ त्यानं मला घातली. तेंहि जमेना तेव्हां तो जरा निराश दिसला. पण धीर न सोडतां लग्नेच त्यानं मागणी केली, “ मग निदान तुमच्या एक दोन जुन्या तुमानी तरी असल्या तर द्या, झालं. ” नम्रता नेहमींच चांगली, (अधोमुख होत) मग डफ् ग्रीन कांहीं का म्हणेना.

वेटझेल् :

जरूर तेव्हांच, सर. जरूर तेव्हांच ती चांगली असं आपलं धोरण काय असावं त्याच्या एकेक चर्चा ऐकून मी शिकलोंय.

लिकन :

(झटक्याने त्याच्याकडे पाहून) धोरण ? याचा अर्थ, जनरल ?

वेटझेल् :

म्हणजे संतपणा हा कांहीं केवळ शब्द नव्हे.

लिकन :

पण एक चांगली गोष्ट नक्कीच.

वेटझेल् :

दातृत्व नव्हे.

लिकन :

दातृत्व. (चालूं लागतात.) जनरल, शब्दांच्या जंजाळांत आपण न पडावं हेंच बरं. परिस्थिती महत्त्वाची. आणि ती समजून घेण्याची जबाबदारी तुमच्यावर सोंपवून मला निघायला हवं. कारण इथं तुम्ही असणार आहां, मी नव्हे. दातृत्व—(फार मंदपणे पावलें टाकताहेत.) ही एकादी गोष्ट असल्यास, ती नेमकी काय ? देण्याविषयी जागरूक असणं ? काळजीपूर्वक वागणं ? अंशतः बरोबर. (अचानक थांबून वेटझेल्वर नजर रोखतात.) जनरल, माझ्या मतें ती नेमकी काय तें जाणून घ्यायची इच्छा आहे तुमची ?

वेटझेल :

(आश्चर्यभरित. पावलें जुळवून उभा रहात) आहे तर, सर, प्रत्येक जित्या जागत्या माणसाची असेल.

लिकन :

(सस्मित) पहा, मग म्हणाल अपेक्षाभंग झाला म्हणून ! दातृत्व म्हणजे जनरल, साध्या शब्दांत सांगायचं तर, इतर माणसांना मनं असतात, भावना असतात, जीव असतात याची जाणीव. (दरवाजाकडे निघतात.) बरंय, जनरल, गुड लक्.

(वेटझेल सॅल्यूट करतो. सर्व बाहेर जातात.)

[पडदा]

अनुसंध
संमति

१९५३
१२५८
वि: चरि:
मो: वि: २८

[दुसऱ्या प्रवेशाचेंच स्थळ. १० एप्रिलची सकाळ.

कचेरींत जोशुआ स्पीड प्रतीक्षेंत आहे; खिडकीबाहेर पहातो आहे. खिडकीवाटे घोषणा, गलका, गाणीं आणि सलामीचे बार ऐकूं येतात.

स्टॅण्टन प्रवेश करतो. प्रथम स्पीडला तो दिसत नाहीं. तो बोलतो तेव्हांच स्पीडला त्याचें येणें जाणवतें; तो वळतो आणि मरगळलेल्या सुरांत उत्तरतो.]

स्टॅण्टन :

हेल्लो, स्पीड. प्रेसिडेंटचं काय केलंत तुम्ही ?

स्पीड :

मिस्टर स्टॅण्टन, भलताच हरभय्याच्या झाडावर नका चढवूं मला. जनरल लीनं लढाई सोडली याचा आनंद आणि पुढें काय घडणार याचा घोर अशा कात्रींत सांपडलेल्या माणसाचं मी आणखी काय करणार ?

स्टॅण्टन :

एकदां तरी त्यांचं भाकित बरोबर आलं. पण आहेत तरी कुठं असे ते ?

स्पीड :

मला वाटतं, मिस्टर सेवर्डची खबर मिळवण्यासाठीं ते गेले. काल रात्री बोट धक्क्याला लागतांच प्रथम ते त्यांना जाऊन भेटले. त्यामुळेंच मुळीं ते इतक्या तांतडीनें आले. सेक्रेटरींची तब्बेत सुधारली असल्याचं त्यांना

आढळलं—सुधारणेंत भर म्हणजे लढाईहि संपल्यासारखी होती. प्रेसिडेंटनीं हें सांगितल्यानीं तेव्हां सेवर्ड हंसले—तशा जखमी अवस्थेंत जड जात होतं, वेदना होत होत्या, तरी हंसले.

स्टॅण्टन :

इतक्या महत्त्वाच्या माणसानं बर्गीतून बाहेर फेकलं जाण्याला वेळसुद्धां काय नामी निवडली ! आपण सर्वांनीं तेंच केलं असतं तर ? मीं—मींच तसं केलं असतं तर ?

स्पीड :

तुम्हांला नसतं तें जमलं कधींच, ठाऊक आहे आम्हांला. पण हे काय, आलेच ते.

(लिनकन प्रवेश करतात. कचेरींत फक्त स्पीड असेल अशी त्यांची अपेक्षा असावी. पण स्टॅण्टन दिसतांच त्याच्याकडे रोख वळवतात.)

लिनकन :

काय, मार्स, गुड मॉर्निंग—आजच्या दिवसांत दुसऱ्यांदा अं ? आम्ही सांगतो त्या बातमीनं तुम्हांला आनंदच होईल; सेवर्डच्या प्रकृतींत सुधारणा आहे. आपले सेक्रेटरी ऑफ स्टेट नुसत्या बातम्यांनींच सुधारतायत. काल रात्रीसुद्धां, व्हर्जिनियांतली परिस्थिति मी वर्णन केली तशी जुन्या डॉलरच्या नाण्यासारखे उजळले ते. पण तेंदेखील शरणागतीआधींच झालं. प्रत्यक्ष शरणागतीची वार्ता कळेल त्यांना तेव्हां काय अवस्था होईल त्यांची ती दिसते आहे मला आतांच. मानेची हालचाल होऊन पुन्हा सांधा निखळून ये म्हणून डॉक्टरनीं गळ्याला घालून ठेवलेल्या खोड्यांतहि गडी विहिरींत दिवा लागावा तसा छान उजळून निघेल ! आज सकाळीं खूप संयमानं मी त्याच्याकडे जाणं टाळलं. पण तोफांचे आवाज आणि रस्त्यांवरचा जल्लोष आपल्याप्रमाणं ऐकूं जाणारच त्याला. शरणागतीबद्दलचे त्यांचे विचार ऐकायला आवडले असते मला. सेवर्डची उणीव जाणवते आहे.

स्टॅण्टन :

आम्हां सर्वांनाच ती जाणवते आहे. पण मी इथं आलों तो आपल्याला सांगण्याकरतां कीं—

लिनकन :

त्याच्या विचारांचं एक वैशिष्ट्य असतं, बोलण्यांत मेख असते. तिची उणीव जाणवते आहे आज. तसा माणूस दुष्ट नष्ट, अश्रद्ध—म्हणजे सगळे तसं म्हणतात; आणि वेगळा प्रत्यक्ष पुरावा माझ्यापाशीं नाही—परंतु गेलीं चार वर्षे त्याच्या संगतींत फार चांगलीं गेलीं माझीं. त्रेसष्टच्या नव-वर्ष दिनाचा त्यांचा एक प्रसंग स्मरतो. फारसा बुद्धिमान् म्हणून कधीं कुणाला माहीत नसलेला ऑर्विल ब्राउनिंग भेटून गुलामगिरी—निर्मूलनाचा जाहीरनामा अनावश्यक म्हणून चुकीचा असल्याचं सांगूं लागला; तेव्हां सेवर्डनीं त्याला मोठं समर्पक उत्तर देऊन त्याचं तोंड परस्पर बंद केलं. त्यांनीं त्याला सांगितलं कीं एक न्यू इंग्लंडर होता. गांवांत स्वातंत्र्यस्तंभ उभा करायचा होता; त्याचा खर्च गांव वर्गणीच्या रूपानं सोंसणार होतं. त्या वर्गणींत या महाभागालाहि तोशिस पडणार होतीच. तेव्हां त्यानं मोठा थयथयाट केला. त्याचं म्हणणं असं कीं स्वातंत्र्य तर आपल्याला आहेच; मग आणखी हा स्तंभ कशाला ? तो ऐकेच ना. त्यावर दुसऱ्या एक गांववाल्यानं त्याला दिलेलं उत्तर संस्मरणीय आहे. तो म्हणाला, “ स्तंभ उभारण्याची आम्हांला चोरी असेल तर तें स्वातंत्र्य तरी कसलं हो ? ” हें ऐकवून सेवर्डनं ब्राउनिंगला विचारलं, “ तसंच, जाहीरनामा नको तर युद्ध कशाला केलं ? ”

स्टॅण्टन :

मी होतों तेव्हां. पण मिस्टर लिनकन, मी आपल्याला हें सांगण्याकरतां आलों कीं—

लिनकन :

त्यानं अर्थात् असंच विचारायला हवं होतं कीं जाहीरनामा नको तर गुलामगिरीच्या निर्मूलनाला तरी अर्थ काय राहिला ? पण त्यामुळं काँग्रेसच्या मंजुरीअगोदरच गुलामगिरी-निर्मूलन मीं केलं—किंवा तें झाल्याचं गुलामांना सांगितलं—असा काँग्रेसमध्ये ग्रह झाला असता; परंतु गुलाम तर अजून स्वतंत्र झालेले नव्हते, आणि फक्त एका जाहीरनामा तेवढाच निघाला होता. मीं केलं होतं तें सर्व अर्थात् माझ्या स्वतंत्र कारणांकरतां केलं होतं; आणि तीं,—त्याच वेळीं मी मान्य केलं होतं त्याप्रमाणें—नैतिक होतीं

त्याहून अधिक लष्करी होती. सीनेट, माय डिअर स्टॅण्टन, कमालीची नीतिवादी आहे. निदान तसं ती सांगते. पण तुम्ही मला काय सांगण्याकरतां आलांत असं म्हणालांत ?

स्टॅण्टन :

दोन गोष्टी, मिस्टर लिंगन. आणि मी सांगणार आहे त्याच्याशीं कांहीं सीनेटर्स देखील सहमत आहेत.

लिंगन :

दोन्ही गोष्टींशीं ?

स्टॅण्टन :

निश्चित. आणि अॅप्पोमॅटॉक्सला कोण कुणाला शरण आलं याविषयीं, उद्यां सारं जगजाहीर झाल्यावर जे थोडके लोक संभ्रमांत पडतील, त्यांत आम्ही असूं.

लिंगन :

म्हणजे तुम्हांला माहीतच नाही ? मीं तर तुम्हांला तारा वाचतांना पाहिलं. तोफांच्या दुमदुमत्या आवाजांनीं तुमच्याहि खिडक्यांचीं तावदानं हादरलीं, खडखडलीं असतील, निश्चित. आणि रस्तोरस्तीं जळोष चालले आहेत ते कसले वाटले तुम्हांला ? आपण रिचमंडमध्ये आहों अशी तर समजूत नाही ना तुमची ?

स्टॅण्टन :

मला काय म्हणायचंय तें आपल्या चांगलं ध्यानीं येतंय असं समजतों मी.

लिंगन :

तुम्ही नि कांहीं सीनेटर्स. कोण हे ? पाहूं या. सम्र यांत असतील काय ? वेड नि चांडलर ? ज्युलिअन ? आणि माझे मित्र ट्रम्बुल ? ते नसतील. हे सगळे इथं येऊन कोसळले नाहीत हें नवलच म्हणायचं. अजूनहि येतील ते. मी फार कामांत न राहण्याचा प्रयत्न करीन.

स्टॅण्टन :

मी त्यांच्यापैकीं नव्हे. म्हणजे जरी एवढ्या एका मुद्यापुरता—

लिकन :

वा, स्टॅण्टन, तुम्ही तर मुळीं सीनेटरच नाहीं.

स्टॅण्टन :

माझी नव्हे त्या जागेवर कदापि हक्क सांगणार नाहीं मी.

लिकन :

बरोबर, बरोबर. (वक्रोक्ति टाकतात.) दुसऱ्या कुणाला जमत नव्हतं त्या वेळीं तुम्ही येऊन लढाईत फक्ते मिळवलीत ती याच बाणेदारपणानं. याची जाणीव, मिस्टर सेक्रेटरी, मला आहे. तसंच मी तुमची मोट इतरांशीं बांधतोंय असंहि नव्हे. तुमची मोट बांधलीच जाणं अशक्य. आतां हा वखत, ही परिस्थिति त्या दृष्टीनं जरा विचित्र आहे, पण तुमच्याबरोबर अनेकदां मी सहमत झालोंय. केव्हां तरी कुणाकडे तुम्ही मी महामूर्ख असल्याचं म्हणाला होतांत. त्यानं तेंच तुमचं मत मला ऐकवलं. त्याला वाटलं होतं याउप्पर आपलं मोठं वितुष्ट येणार. पण वितुष्ट कांहीं आलं नाहीं. कसलाच धडाका उडाला नाहीं. मी त्या मध्यस्थाला म्हणालों, “ स्टॅण्टन म्हणाले ना असं ? मग त्यांचं बरोबरच असेल. तसा उर्गीच कांहींतरी बिनबुडाचं बोलणारा गडी नव्हे तो. ”

स्टॅण्टन :

(जरा वरमून) त्या दिवशीं फार त्रासलें होतों मी. मी आपली क्षमा मागतों.

लिकन :

छे छे. नको. आणखी कुणाला माझ्या शर्तींवर पत्करण्यापेक्षां तुम्हांला, तुम्ही आहांत तसेच पत्करीन मी. यावर विश्वास बसावा असा नेहमींच वाटणार नाहीं मी; पण हें खरं आहे.

स्टॅण्टन :

थॅंक यू. (क्रमशः आवाज चढत मूळच्या पट्टीला जातो.) तें कांहीं असलं तरी ते सगळे फारच खवळलेले आहेत आणि त्यांना शांत करणं मला तरी साऱ्या सदसद्विवेकबुद्धीनिशी शक्य नाहीं. ते म्हणतात कीं संत ठरण्यासाठीं

ग्रॅटनं अॅप्पोमॅटॉक्सला अक्षरशः लोटांगण घातलं; कीं आमच्या अगदीं जिवाशीं भिडेपर्यंत आतां लीचा विचार आम्ही दयाबुद्धीनें नि हळूवारपणेंच करणार; कीं विजय आमचा झाला पण राज्य वॉशिंग्टनवर रिचमंडच करणार. ते म्हणतात—

लिनकन :

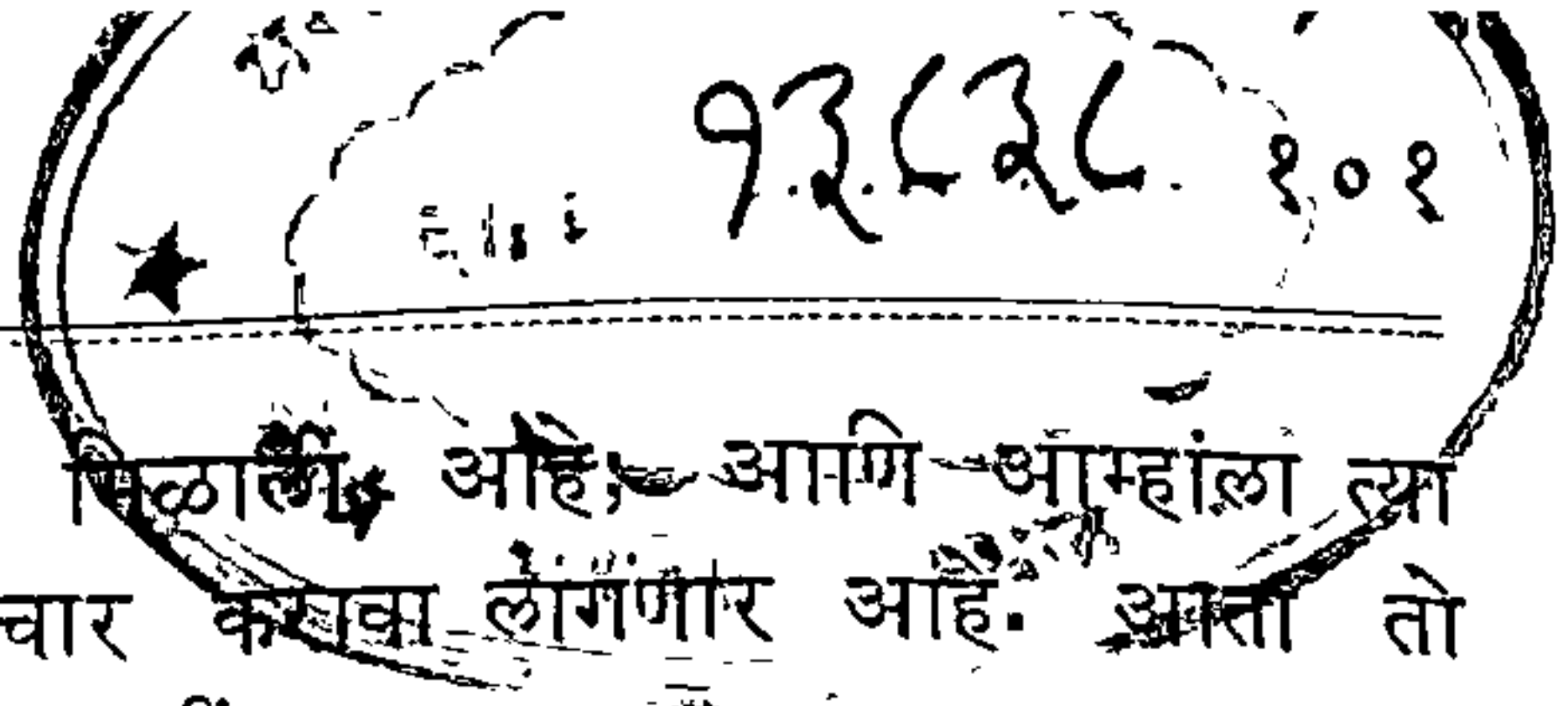
(वक्रोक्ति पुन्हा येते.) काय ? ते आणखीहि म्हणतात ? म्हणजे पार रामप्रहरापासून नुसते बोलतच राहिले असले पाहिजेत ते—आळीपाळीनें— एक झाला कीं दुसरा—इलिनाॅइसमधून प्रवास करतांना आम्ही करीत असूं तसं—एकानं घोड्यावरून मैलभर जायचं; कीं घोडं बांधायचं झाडाला नि पुढं चालत रहायचं; मागचा येईल चालत त्यानं मग घोड्यावर बसून पुढचा मैलभर जायचं कीं घोडं झाडाला—

स्टॅण्टन :

होय, ते आणखीहि बोलतात. ते बोलतात कीं लीला दे माय धरणी ठाय करणाऱ्याला जसा तो, तसा जस्टिस कॅम्बेल तुम्हांला असला पाहिजे. सहा दिवसांमागं तुम्ही मान्य केलात तसला मेळावा व्हर्जिनियाला कधींहि घेऊं देता कामा नये होता असं संतापानं म्हणताहेत ते. त्यांना वाटतं कीं जनरल ग्रॅट आणि तुम्ही यांच्यामध्ये अचानक एक निराळाच सलोखा वाटतोय— जणूं सिटी पॉइंटला तुम्ही दोघं भागीच केलीयत—आणि त्यांत पागल शेर्मन तिसरा येऊन पडलाय. असंच असेल तर तिकडे कॅरोलिनांत जॉन्स्टन आणि तो मिळून कशावर सहा करतील—म्हणजे अर्थात् एकमेकांच्या हातांचीं चुंबनं वगैरे घेऊनच—तें एक परमेश्वरच जाणे !

लिनकन :

(पुन्हा सौजन्यपूर्वक) आतां, जस्टिस कॅम्बेल यांच्याबद्दल बोलायचं तर— मी त्यांना आपलं साधं ' जज ' असंच संबोधत आलों आणि मला वाटतं यांत तसा अगदींच रीतीला सोडून किंवा गैर वागलों नाहीं मी. लीच्या कालच्या शरणागतीनंतर जजनं सुचवलेल्या आणि मीं—तात्पुरत्याच, ध्यानांत व्या—मान्य केलेल्या मेळाव्याच्या सुचनेचं स्वरूपच अगदीं वेगळं झालंय. म्हणजे मेळाव्याचा मुळीं उद्देशच शरणागतीची मागणी करणं हा

असणार होता. आतां ती तर ~~बिळाळी~~ आहे, आणि आम्हांला त्या मेळाव्याचा पुन्हा नव्याने विचार करावा लागणार आहे. आता तो भरण्यांत मला फारसा अर्थ दिसत नाही.

स्टॅण्टन :

पण त्यांच्यापाशीं त्यासाठीं हजार कारणं तयार असतीलच.

लिनकन :

कुणापाशीं, कॅम्बेलपाशीं ? त्याचं असं आहे पहा, जें मिळेल असं मानण्याला कांहीं कारण नाही तें मागण्याला कुणाकडे काय कारण असतील त्याचा विचार आपण न केलेलाच बरा. आतां ग्रॅट आणि ली यांच्याविषयीं. ग्रॅट यांच्याशीं मी बोललों होतो, आणि तेदेखील माझ्याशीं बोलले होते. आणि एकमेकांचं म्हणणं समजावून घेण्याला आम्हांला बिलकुल अडचण पडली नाही. शेर्मनदेखील तिथं होते, नि अॅडमिरल पोर्टरदेखील होते. माझ्या दृष्टीनं कांहींशी आश्चर्याची गोष्ट अशी कीं मला वाटत होतं नि ग्रॅटना वाटत होतं तेंच नेमकं शेर्मन यांच्याहि मनांत होतं. थोडक्यांत म्हणजे, सरसेनापति आणि त्यांचे दोघे सर्वोत्तम सेनानी यांच्यांत शरणगतीच्या शर्तीबाबत चर्चा झाली. आज सकाळीं तारेनें तुम्हांला पोंचल्या त्या शर्ती याच होत्या—ग्रॅट यांच्यापुरत्या त्या होत्या. तुम्ही म्हणता तशा, उद्यां सकाळीं त्या सर्वांना कळतील. या शर्ती सेक्रेटरी ऑफ वॉर यांना मानाव्याच लागतील. (स्टॅण्टन तीव्रपणें एक कटाक्ष टाकतो; लिनकनना जणूं याची दखल नाही.) त्यांचा सारांश हा कीं लीचं सैन्य यानंतर सैन्य म्हणून न रहातां बरखास्त होऊन घरोघर जाईल; आणि त्यांतले सैनिक आणि अधिकारी यांपैकीं कुणीहि जोंवर त्यांच्यावरचीं बंधनं कटाक्षानं पाळतील तोंवर तुम्हांला, मला वा कुणालाहि त्यांना कसलाहि त्रास देतां येणार नाही. या शर्ती तुम्हांला बरोबर समजल्या आहेत ना मिस्टर सेक्रेटरी ?

स्टॅण्टन :

आपण म्हणालांतच कीं मला त्या मानाव्याच लागतील—या अशा. (चुटकी वाजवतो.)

लिकन :

(निमिषभर घुटमळून) मी म्हणालों कीं सेक्रेटरी ऑफ वॉरना मानाव्या लागतील.

स्टॅण्टन :

ही धमकी आहे काय ? माझा राजीनामा मागतां आहां काय आपण ?

लिकन :

त्याहून यातनादायक माझ्या दृष्टीनं कांहीं नसेल, स्टॅण्टन. ही तुमची धमकी मानूं काय ?

स्टॅण्टन :

तर मग एकेक निर्णय घेतांना खात्याचा सेक्रेटरी म्हणून मला विचारलेलं नाहीं आपण.

लिकन :

(पुन्हा जरा घुटमळून) नाहीं, मीं विचारलेलं नाहीं.

स्टॅण्टन :

तासाभरापूर्वीच चौघा सीनटर्सनीं ज्याचा अधिकाराची शुद्ध पायमल्ली असा उल्लेख केला त्याचा मान राखण्याची आज्ञा करतां आहां आपण मला. आपण माझ्या रास्त इच्छेची—नैसर्गिक इच्छेची—मुस्कटदाबी करण्याची सक्ति करतां आहां माझ्यावर. ही इच्छा हीच कीं, ज्यांनीं आपल्याला दुखवलं, छळलं—थोडंथोडकं नव्हे, अतोनात—त्यांना स्वतःलाहि हें दुःख, हा छळ सोसावा लागलाच पाहिजे—आम्हीं सोसला तितका, नव्हे, त्याहूनहि जास्त. आतांच—हीच वेळ आहे त्यांचीं हाडं मोडून काढण्याची, हीच वेळ आहे त्यांची खोड मोडण्याची. त्यांना शतखंड करून टाकण्याची—आणि आपण त्यांना सुटे सोडून देतां आहां.

लिकन :

स्टॅण्टन, तुम्ही पहाताहां तेव्हांपासून मीहि त्यांना पहातो आहे. त्यांचीं हाडं आधींच मोडून चूर झालींयत, मी सांगतो तुम्हांला. आणि खंड सगळेच नष्ट करणार तुम्ही कीं त्यांतले कांहींच ? म्हणजे उदाहरणार्थ त्यांतले अति-

शय गुणी असतील कोणी, सूत्र असतील, त्यांनाहि नष्ट करणार ? हीच तुमची नैसर्गिक इच्छा काय ? मला नाही वाटत ती तशी असेल असं. आणि सीनेटर्सबद्दल बोलायचं तर—

स्टॅण्टन :

कांहीं असलं तरी आपण मला आणि त्यांना आज्ञा करताहांत—

लिकन :

नाहीं, मी आज्ञा तुम्हांला करतोय. सीनेटर्स चार असोत कीं चाळीस, मी त्यांना आज्ञा नाही करूं शकत. आणि सेक्रेटरी ऑफ वॉरनाहि ती करता कामा नये. तुम्ही तेच आहां ना ? माझे सेक्रेटरी ऑफ वॉर ? का माझी कांहीं चूक होते आहे ?

(स्टॅण्टन डेस्कपुढें पाय आपटतो. नंतर वळून)

स्टॅण्टन :

नाहीं, मिस्टर प्रेसिडेंट. आपली चूक होत नाही.

लिकन :

ठीक ! (खोल श्वास घेऊन ताठ होत) ठीक.

स्टॅण्टन :

माझ्याबद्दल चूक नाही होत. पण लीच्या प्रकरणीं—

लिकन :

(थकल्या सुरांत) ली आणि देश, मिस्टर स्टॅण्टन, जरा बरोबरीने विचारं करा त्याचा. लढाई खरोखर आतां संपली पाहिजे. तिनें आपणा सर्वांचा सत्यानाश होतोय आणि ती थांबलीच पाहिजे—न थांबून चालणार नाही—म्हणजे होता होईतो थांबायलाच हवी ती—जणूं कोणती लढाई कधीं थांबलीच नाही—

स्टॅण्टन :

सम्ररना वाटतं कीं लढाई काय वाटेल तें करून थांबवण्याचा हा मार्गच ती हरण्याचाहि ठरतो आहे.

लिकन :

पण आपण जिकलीय ती, स्टॅण्टन. आणि आतां अशा प्रकारें ती आपण जिकलेली रहायला हवीय मला कीं ज्यामुळें तिचा आपल्याला विसर पडेल. त्याचा मार्ग हा आहे. सम्र चुकतायत.

स्टॅण्टन :

आणि समजा संबंध मंत्रीमंडळानं म्हटलं कीं चूक आपली—

लिकन :

अर्थात् त्याचा निर्णय जुमानणार नाहीं मी.

स्टॅण्टन :

आम्हांला आपण जाहीरनामा वाचून दाखवलात तेव्हां म्हणाला होतात कीं आपल्या मनाचा निश्चय ठाम ठरलाय. मला तें आतां आठवतंय. केवळ मसुद्याबाबत आमच्या सूचना आपल्याला हव्या होत्या; त्या कल्पने-बद्दल मुळींच नको होत्या.

लिकन :

परंतु तेव्हां ती कल्पना तुमची होती. आणि म्हणून तुम्हांला कांहीं वाटलं नाहीं.

स्टॅण्टन :

होय, खरं आहे तें. पण जबाबदारी—

लिकन :

मी घेतोंय ती संपूर्णपणें. (स्पीडला) जोशुआ, हेल्थो. यांतलं कांहीं ऐकलं नसशीलच तूं. नाहीं ना ऐकलंस ? मिस्टर स्टॅण्टनना तूं ऐकल्याचं समजलं तर त्यांना तें आवडणार नाहीं.

(स्टॅण्टन हातानें याविषयांचा उद्वेग व्यक्त करतो आणि पुन्हा फेऱ्या घालूं लागतो.)

जोशुआ, केव्हांपासून तुला एक गोष्ट सांगायचीय बघ. माझ्या मुलानं—
रॉबर्टनं—सिटी पॉइंटला मला एक चित्र दाखवलं. लीचं होतं तें. 'मॅल-
व्हर्न' वर एकदां सकाळींच न्याहारीच्या वेळीं घेऊन आला तो तें. मीं तें

पाहिलं, म्हणालों कीं हा चेहरा भल्या माणसाचा आहे. साधा नव्हे, आमच्यांतला एक उत्तम माणूस आहे हा—मला ली नेहमींच असा वाटत आलाय आणि आतांही वाटतो. मार्ग चुकलेला आहे—मार्ग फार फार चुकलेला आहे त्याचा—पण तो भला आहे. भलीं माणसं चुकतात त्यासारखी विषादाची गोष्ट नाही. तो चुकला याविषयीं लवमात्र संदेह माझ्या मनांत कधीं नव्हता; त्याच्याहि नसेल उरला. एवढंच कीं त्याच्या पद्धतीनं त्याची चूक त्याला उमगली असेल; जसं त्याच्या पद्धतीनं त्याला हेंहि वाटलं असेल कीं मी चुकलोंय असं मलाहि वाटत असेल. मला वाटणं अगदीं शक्य होतं. वाटलंहि आहे.

स्पीड :

वाटलंय खरंच—सुखाची चव जावी इतक्या वेळां—कितीतरीदां. हाडीं मुरलेली व्याधि ती !

(मेरी लिंकन आंत येते. फक्त स्टॅण्टनच्या नजरला ती पडते. तो फेऱ्या घालीतच असतो.)

लिंकन :

(स्पीडप्रमाणेंच, दारापासच्या मेरी लिंकनची जाणीव नाही.) तुलाच ती व्याधि कुणाहिपेक्षां जास्त माहीत; आणि एकदां तर तूंहि पडला होतास तिला बळी. एरवीं, एकाच जागीं चावणाऱ्या जुन्या जोड्यांप्रमाणं आपली अशी छान जोडी जमलीच नसती. पण लीच्या चेहऱ्याबद्दलची सर्वांत गंमतीची गोष्ट मीं तुला अद्याप सांगितलीच नाही. त्याच्या मनांतल्या संभ्रमांनीं त्याच्या मुद्रेवर तिळमात्र कुरूपता आलेली नाही. आणि माझ्या मनांतल्या—हूं, निदान त्यांनीं मी सुंदर तरी नक्कीच नाही झालेला. फक्त एकदांच मला सुंदर म्हणण्यांत आलं होतं. (मस्तक झुकवून चेहरा वांकुली दाखवावी तसा करतात आणि मग त्या चेहऱ्यावर स्मित पसरतें.) गेल्या वर्षीं, विस्कॉन्सिनच्या गव्हर्नरची बायको मिसेस हार्वे इस्पितळ बांधण्याच्या तिच्या कांहीं योजनेसंबंधांत आली होती भेटायला. तिचा पति शिलोहच्या लढाईनंतर आपल्या जांया सैनिकांसाठीं पुरवठ्याच्या वस्तू आणायला म्हणून गेला आणि बापडा बुडून मरण पावला. मग ती स्वतः

दक्षिणेंत गेली. तिथल्या इस्पितळांमधले जखमी, रोगी सैनिक जखमांपेक्षां आणि रोगांपेक्षां ऊष्णतेनेच मरत होते असं तिला आढळलं. म्हणून तिने ईशान्य टापूंत इस्पितळ पाहिजेत—त्यांतहि अर्थात प्रामुख्याने विस्कॉन्सिन-मध्ये ती हवीत—अशी मागणी केली. मीं तिला नकार दिला. परंतु ती पुन्हा दुसऱ्या दिवशीं आली—दर दिवशीं येत राहिली, शेवटीं आपली दांडी गेली. मोठी विलक्षण बाई ती. इथं असली म्हणजे वरं वाटायचं. (हाताच्या हालचालीनें ती खोली दर्शवतात.) मोठी देखणी होती बाई. तिच्या जिद्दीचा तर मी भोक्ताच होतो. अखेरी अखेरी मीं तिला बनवलं हें कबूल करायलाच हवं मला. हुकूम लेखी तयार होता—आठवतंय ना स्टॅण्टन ? माझं शंकासमाधान तिनें केल्यावर मला तुमचं शंकासमाधान करावं लागलं होतं—हुकूम तयार होता किमान तीन इस्पितळ बांधण्याचा पण आम्ही आपलं तिला रोज नाहीं म्हणत राहिलों—(स्टॅण्टनचें इकडे लक्ष नाहीं.) अखेर एकदांचं मला ' हो ' म्हणावं लागलं. मीं तिला तो हुकूम दाखवला—त्या तीन इस्पितळांतल्या एकाला तिच्या पतीचंच नांव देण्यांत यायचं होतं—आणि इतक्या भेटींत प्रथमच बाई शब्द विसरली, अगदीं मूकस्तंभ बनली. मलाहि भरून आलं, पण एवढंच कीं मी तिच्या-सारखा रडलों नाहीं. आणि मग अकस्मात् कसला तरी संचार झाला जणूं माझ्यांत—कसला कुणास ठाऊक—आणि मी म्हणालों, “ तुम्हांला जवळ जवळ देखणाच वाटत असलों पाहिजे मी, नाहीं काय ? ” आणि ती उद्गारली, “ काय सांगूं मिस्टर प्रेसिडेंट, मला तुम्हीं सुंदर वाटतां ! ” अर्थात् असल्या गोष्टींवर निःपक्षपाती मत देण्याची अवस्था नव्हती तेव्हां तिची.

(स्पीड हंसतो—आणि मेरी लिनकन संतप्त होऊन पुढें येते तसा अचानक हंसावयाचा बंद होऊन पहातो.)

मेरी लिनकन :

कोण होती ती बाई ! मला सांगा, कोण होती ?

(लिनकन वळतात, मेरीला पहातात, तिच्याकडे येतात. मुद्रेवर खूप

विप्राद. दोन्ही हात जणूं तिला आधार देण्याकरितां पुढें केलेले.
परंतु मेरी मागें, त्यांच्यापासून लांब होते.)

सुंदर होती काय ! आणि तुम्हांला आवडत होती ती ! आणि तुम्ही तिला सुंदर वाटत होतांत ! खबरदार कोणी जिवंत नाहीतर अगदीं मेलेली ट्वळी-सुद्धां तुमच्याबद्दल असं बोलेल तर ! सिटी पॉइंटला त्या जनरल ऑर्डच्या बायकोचे थेर सहन केले तेवढे पुष्कळ झाले. जनरल ग्रॅटच्या बायकोचं तेंच ! तिला बहुतेक इथली मालकीण व्हायचं असेल !

(लिंकन सुन्न होऊन स्पीड आणि स्टॅण्टनकडे पहातात. त्यांचे खांदे पडले आहेत. परंतु यानंतर ते बोलूं लागतात तेव्हां आवाजांत संकोच वा शरमिंदेपणा नाही.)

लिंकन :

हैं पहा, आजचा दिवस माझा फार कामाचा आहे असं मीं तुम्हांला सकाळीं न्यहारीच्या वेळीं सांगितल्याचं स्मरतं.

मेरी :

जोशुआ ऐकतायत किंवा हे स्टॅण्टन इथं आहेत म्हणून मी गप्प राहिन असं समजूं नका. या स्टॅण्टननीं चवचाल बायका असलेल्या जनरल्सना ताबडतोब कामावरून दूर केलं पाहिजे. उदाहरणार्थ ती जनरल ऑर्डची बायको. प्रथम इथं आली तेव्हां नाकावरची माशी नव्हती उडत. आणि परवां—माझ्यापेक्षां लगटत होती मेली तुम्हांला—पिंगा घालीत होती—त्या घोड्यावर का गाढवावर बसून मारे अगदीं प्रेसिडेंटच्या शेजार-शेजारून शेजार-शेजारून जात होती. आणि आहे कोण ? तर जळ्ळ्या एका फडतूस जनरलची बायको ! पहाणी संपली तरी काय नखरत होती, काय मुरडत होती ! मला पाहून खूप आनंद वाटला म्हणे तिला. आणि एकसारखे डोळे काय गरगरवीत होती—तुमच्याभोंवतीच, आणखी कुणी नको होतं तिला भोंवतीं—आणि ती मिसेस ग्रॅटदेखील तिलाच सामील. मला आहे ठाऊक, मी आहे ना आज इथं तें तिला नाही पहावत. तिला यायचंय इथं. मी सरळ म्हणालें तिला—तरी नाही नाही म्हणत राहिली—पण किती गोड सुरांत. मी म्हणाले, मला ना, मी आहे इथंच फार छान वाटतंय.

डोक्यांत बसते ती बया आतां माझ्या—नकोशी होते नजरेसमोरसुद्धां ! आणि आतां ही आणखी कोण मिसिस हार्वे उपटली ! कोण ही मिसिस हार्वे ? आणि तसलं भलतं सलतं बोलायला जीभ धजली तरी कशी तिची, मी म्हणतें ! धजली तरी कशी ?

(तिचें बोलून संपलें अशी खात्री होईपर्यंत लिकन गप्प रहातात. मग पुन्हा स्पीड आणि स्टॅण्टनकडे मोहरा वळवतात.)

लिकन :

मंडळी, थोडा वेळ मी आपल्यापासून दूर गेलों तर आपण मला क्षमा कराल अशी खात्री आहे माझी. (ते मेरीच्या अंगावरून पलीकडे दरवाजा-कडे जातात. दरवाजा उघडून धरतात. आणि अचानक मेरी रडू लागते.)

मेरी लिकन :

मी चुकलें हो. मी अगदीं चुकलें. मीं म्हटलं तें म्हणायचं नव्हतं मला. खरंच नव्हतं म्हणायचं—जाऊं नये तें गेलं तोंडून; तुम्हांला फार त्रास होत असेल त्याचा. फार त्रास दिला मीं तुम्हांला, फार त्रास देतें—सहन होऊं नये, इतका. माझं होतंय तरी काय हें असं ? कांहींतरी—फार विचित्र होतंय माझं. मला—मला भीति वाटते बघा भारी—

(लिकन तिच्या पाठीवर थोपटतात, मग आपल्या बाहूखादून तिला बाहेर जाऊं देतात. मागोमाग ते जातात, जातांना दार बंद करून घेतात.)

स्पीड :

(किंचित् स्तब्धतेनंतर) विलक्षण बदल झालाय त्यांच्यांत. आतांची ही अवस्था—ही तर फारच वाईट.

स्टॅण्टन :

खरंच वाईट. प्रेसिडेंटसाहेबांविषयीं फार वाटतं मला. चोवीस तास पुरणारा व्याप आहे बाईची ही अवस्था म्हणजे. आणि जणू बाहेरचं आहे तें थोडं झालं म्हणून रोज हें घरचं सांभाळीत रहावं लागत असेल. फार वाईट.

स्पीड :

(स्टॅण्टनकडे रोखून पहात) दाखवल्या सहानुभूतीबद्दल आभार. माझा क्यास होता की तुम्हांला—

स्टॅण्टन :

कांहींच नसेल वाटत ! मग आतां तरी कळलं ना ? मला काय वाटत असेल नि काय वाटत नसेल त्याच्याबद्दल ज्याची त्याची स्वतःची कांहींतरी गैरसमजूत आहेच. लोकांना वाटतं की मख्ख आहे मी—मला मुळीं कांहीं कशाचं वाटणंच शक्य नाही. वाटत नाही हें तसं सत्यहि आहे—वाटणं शक्य नाही हें मात्र असत्य. कशाचं कांहीं वाटून घेण्याला वेळच असतो कुठें, म्हणतो मी. आणि सर्वसाधारणपणें वाटून घेतहि नाही. पण त्यांच्या बाबतींत गोष्ट वेगळी आहे. कारण तेच वेगळे आहेत. तें प्रकरणच कांहीं आगळं आहे. स्पीड, तुम्हांला नसेल ठाऊक—फार थोड्यांना माहीत असलं तर असेल हें—पण वाटेल तेवढ्या घोडचुका केल्या त्यांनीं तरी आपला लोभ आहे त्या माणसावर—कोणावर कधीं जडला नाही इतका आहे—माझा माझ्यावर देखील नाही इतका आहे त्यांच्यावर—यावरून आठवण झाली, त्या ' जिवंत नाहीतर अगदीं मेलेली ' असं कां म्हणाल्या ? मेलेलीसुद्धां ! जिवंतबद्दल तर बोलायलाच नको. सिटी पॉइंटला मिसिस ऑर्डचे कसे बोलबोलून लचके तोडले त्यांनीं ते ऐकायला मिळायला हवे होते तुम्हांला ! आणि दोष काय मिसिस ऑर्डचा, तर सैन्याची पहाणी करतांना त्या प्रेसिडेंटपुढें होत्या ! नंतर बिचाऱ्या मिसिस ग्रॅटनीं बाईची समजूत घालूं पाहिल्यांनीं कीं मिसिस ऑर्ड कांहीं स्वेच्छेनें नव्हत्या गेल्या, त्यांना प्रेसिडेंटबरोबर रहायला सांगण्यांत आलं होतं; कारण मिसिस लिंकन आलेल्या नव्हत्या आणि कुणी तरी त्यांच्या पुढें असणं ही पद्धत होती. त्या दिवशीं ऐकून खरं वाटूं नये एवढ्या कमालीच्या संयमानं नि समजुतीनं वागले प्रेसिडेंट बाईशीं, असं सांगतात. जिवंत बायांचं समजलें; पण मेलेल्या बाईलासुद्धा प्रेसिडेंटबद्दल बरं बोलण्याची मनाई कां ? का बाईच्या डोक्यावर कांहीं परिणाम झालाय ?

स्पीड :

मला माहीत नाही, मिस्टर स्टॅण्टन. इतकीं वर्षं संसार करूनहि बाईंना

खात्री नसावी आपला पति आपल्यावर प्रेम करतो याविषयी— म्हणजे प्रेम साधं नको असणार त्यांना. परिपूर्ण हवं असणार. अगदीं निरपवाद. त्यांच्या हेहि लक्षांत असायला हवं—आणि आहेच—कीं मुळांत तसे सहजा-सहजीं लक्षांत गुंतलेले नाहीत प्रेसिडेंट. त्यांना निर्णयाला आणून बोहल्यावर उभं करतांना भरपूर कष्ट पडले आहेत. त्याचाहि त्रास त्यांना नंतर भोगावा लागला आहेच. आपल्या अनिश्चयीपणानें कांहीं वेळां इतकी शरम आली आहे त्यांना कीं मला तर वाटे हा माणूस वेडा होणार. आणि दुसऱ्या कुणाला उपद्रव नसेल तर नेमकं स्वतःच्या या अनिश्चयाच्या वैशिष्ट्याचंच जवळ जवळ सुख असायचं त्यांना. पण त्यानं बाईना त्रास होतो म्हटलं कीं ते कळवळलेच. माझी कल्पना आहे कीं ज्यांच्यावर आपल्या पतीनं निश्चयानं आणि संपूर्णपणें प्रेम केलं असेल अशा आतांच्या नि पूर्वींच्या—जुन्या, नव्या—स्त्रिया बाईंच्या कल्पनेंत वावरतात. त्यांत कोणी मृत स्त्री असावी. आणि त्यांना वाटतं कीं तिच्यावर अद्याप मनांतून प्रेम करताहेत प्रेसिडेंट. ही आपली माझी एक कल्पना बरं का? खरं खोटं ईश्वराला माहित—आणि त्यांना—तुमच्या आमच्या प्रेसिडेंटना. त्यांच्या तोंडून यांतल्या कशाचाहि उल्लेख कधीं माझ्याकडे झालेला नाही. त्यामुळें कल्पनाच करीत रहायचं. पण एवढं खरं कीं बाईंच्या बाबतींत हें असंभाव्य नाही.

स्टॅण्टन :

असं. असं असेल तर चक्क खुळेपणा आहे हा. दुसरं काय? बायकांच्या बाबतींत वागणं धुतल्या तांदळासारखं आहे प्रेसिडेंटसाहेबांचं. त्या विषयांत त्यांना कधींच फारसा रस वाटत नाही.

स्पीड :

छे छे. तुम्ही चुकताहां.

स्टॅण्टन :

म्हणजे? रस आहे म्हणतां?

स्पीड :

त्याहि बाबतींत त्यांची झेंप मोठी आहे. ते पहातात आणि त्यांत मनापासून

रसहि घेतात—पण भावनात्मक आणि लांबून. आणि तितकाच. त्यांच्या प्रकरणीं बाईनीं असूया बाळगण्याचं खरं म्हणजे कांहीं एक कारण नाही. पण कांहीं सीनेटर्स नाहीं का प्रेसिडेंटसाहेबांच्या निष्ठेविषयीं संशय घेत ? केवळ स्वतःच्याच संबंधांतल्या नव्हे, आपणा सर्वांच्या संबंधांतल्या.

स्टॅण्टन :

(आपल्या मूडमधून तत्काळ बाहेर येऊन) म्हणजे आपणा सर्व केनट-कियन्सच्या संबंधांतल्या, म्हणतां ?

स्पीड :

तुम्हांला गंभीरपणें विचारच नाहीं करतां येत. मी म्हणतोय तुम्हां आम्हां आणि सर्वांच्या संबंधांतल्या; कालच्या, आजच्या आणि भविष्य काळांतल्या सर्वांविषयींच्या निष्ठेबद्दल. त्यांच्या दृष्टीसमोर सतत असतं तें असं विशाल क्षेत्र. आणि हें त्यांना किती सहजपणें जमतं.

स्टॅण्टन :

किंवा हें आपल्याला जमतं असं ते केवढ्या हट्टाग्रहानें आपल्याला बजावीत असतात ! म्हणजे त्यांच्या तळमळीबद्दल संशय नाहीं मला—

स्पीड :

कुणाला आहे ?

स्टॅण्टन :

कां. प्रत्येक बंडखोराला आहे. त्यांच्या दृष्टीनें लिंकन म्हणजे नीच प्रतीची धूर्तबुद्धि आणि उच्च प्रकारची शब्दसंपत्ति यांची अवघड सांगड. मात्र त्यांचा डाव आहे तो उच्च प्रकारच्या शब्दसंपत्तीचा होईल तेवढा फायदा उठवण्याचा. (वळतो.) मला जायलाच हवं.

स्पीड :

जाऊं नका. एरवीं त्यांना वाटेल, त्यांच्या कुटुंबाविषयीं अविश्वास प्रकट करण्याकरतां तुम्ही चालते झालांत !

स्टॅण्टन :

थांबून त्यांच्या संशयाचं निराकरण करित बसण्याची चैन मला मुळींच जमण्यासारखी नाही.

(दरवाजा उघडतो आणि त्यावाटे लिनकन आणि जज्ज डेव्हिड डेव्हिस येतात. डेव्हिस खूप स्थूल आहे. नजीकच्या भूतकाळांत संकोचण्यासारखें तसें कांहींच घडलेलें नाहीं असा आविर्भाव लिनकन यांनीं मुद्रेवर बऱ्याच यशस्वीपणें आणला आहे.)

मिस्टर प्रेसिडेंट, मी जायलाच निघत होतो. समनरना भेटलोच तर त्यांनीं विचारल्यास आपलीं मतं आतां मला कळलेलीं आहेत असं समजतो मी.

लिनकन :

हे जज्ज डेव्हिस. (आणि जणूं आतांच स्टॅण्टनचें बोलणें ऐकल्याप्रमाणें) वा, ते विचारतीलच. पण प्रश्न तसा प्रश्नार्थक नसेल तो. समनर आपल्याला एकाद्या गोष्टीबद्दल विचारतात तेव्हां त्यांचा हेतु त्यांना त्या गोष्टीविषयीं काय वाटतं तें सांगण्याचाच असतो. आणि सर्वच बाबतींत तूर्त मला त्यांच्या म्हणण्याची कल्पना आहे. त्यांनाहि माझीं मतं अवगत आहेत; आणि नसतील तर ते कल्पना करूं शकतात. मला तर वाटतं जरा कल्पनाच लढवूं द्यावी त्यांना. समनरना माझे स्नेही मानतो मी, लक्षांत ठेवा. त्यांच्या गटांतला सर्वांत तळमळीचा माणूस आहे तो. इतरांपैकीं कुणाबद्दल संशय घेऊं शकतो मी—आमचे उत्तरेतले डेमॉक्रेट्स घेतात तसा—कीं आज आहे त्याहून उत्तरेकडला भाग—विशेषतः ईशान्य भाग—श्रीमंत व्हावा म्हणून दक्षिणेला लुटण्याची, बुचाडण्याची इच्छा आहे त्यांची. मुळांत हा भाग श्रीमंत होताच; एरवीं लढाई कधींच जिंकतां आली नसती. पण लढाईनं हा आणखीच गबर झालाय आणि तसंच गबर रहाण्याची खटपट आहे त्याची; मग त्यासाठीं गुलामगिरी होती तिथं झाडांवरचा रोग चालू राहिला तरी चालेल. त्या रोगाचं खापरहि ते गुलामगिरीवरच फोडतील आणि गुलामगिरीच्या पापाची ही शिक्षा म्हणून तीन पिढ्यांपर्यंत बजावीत रहातील. पण त्यांच्या प्रत्येक कृतीच्या बुडाशीं असेल लोभी वृत्ति, हपापलेपणा—असं डेमॉक्रेट्स म्हणतात आणि ते मानतात त्याहून जास्त लक्ष पुरवतो मी ते काय म्हणतात तिकडे.

स्टॅण्टन :

त्यांना कळवावं काय मीं तसं ? (वक्रोक्तीपूर्वक) फार आनंद होईल त्यांना.

लिकन :

(याकडे दुर्लक्ष करीत) परंतु सम्नरबद्दलहि ते हेंच म्हणत असतील तर त्यांची चूक होतेय. सम्नरची तळमळ एखाद्या अतिरेकी माणसाची आहे—फार भयावहहि आहे, तशीच ती फार शुद्ध नि साधी आहे. रात्री मला झोंप न येऊं देणारी एक गोष्ट तुम्हांला सांगतो, मंडळी. (सर्वांना त्यांत अंतर्भूत करतात.) या लढाईतल्या हिंसेनं एक हिंसक राष्ट्र—एक राष्ट्र—या अर्थानं कीं पूर्वी तें असं नव्हतं—पण तें राष्ट्र मनानं उग्र—निर्माण केलंय ही भीति मला झोंप लागूं देत नाही. या राष्ट्राचं भवितव्य काय तें कल्पनेनं देखील आज आपण सांगूं शकत नाहीं; आणि त्याच्या सामर्थ्याचा फार गंभीरपणें एकदां विचार होणं आवश्यक आहे. मला आशा एवढीच वाटते कीं गमावलेला सारासार विवेक तें पुन्हां मिळवील. मला भीति वाटते ती ही कीं हें इतकं दुष्कर ठरेल कीं बहुतेक जाणते देखील अशक्य म्हणून याचा नाद सोडतील आणि जें वाईट म्हणून होईल तेंच पत्करतील. (तंद्रीतून बाहेर यावें तसे येत) आतां हे जज डेव्हिस घ्या—मीं त्यांना जस्टिस डेव्हिस असंच खरं म्हणजे म्हणायला पाहिजे, कारण आतां ते सुप्रीम कोर्टाचे न्यायमूर्ति झाले आहेत—पण इलिनॉइसमध्ये, म्हणजे आठव्या ज्युडिशियल डिस्ट्रिक्टमध्ये—आम्हीं एकत्र घालवलेले दिवस मला विसरणं केवळ अशक्य आहे.

डेव्हिस :

किंवा, मिस्टर प्रेसिडेंट, रात्री. (इतरांना) रात्री आम्ही एखाद्या बारक्या गांवीं—म्हणजे अरबाना, डॅनविल्, चार्ल्स्टन, किंवा डिक्टरसारख्या—थंडीच्या कडाक्यांत शेकोटीसमोर ऑर्गॅमॅथोरियल कोर्ट भरवीत असूं. आणि या वकीलसाहेबांना त्यांच्या भारीच फी-आकारणबिद्दल वारंवार दंड होत असे—भारीच म्हणजे, भारीच कमी फी. आमच्यापैकीं कांहींच्या दृष्टीनं या त्यांच्या कृत्यानं वकिली धंद्याचं अस्तित्वच धोक्यांत येत होतं. (ओठांतल्या ओठांत हंसतो. स्टॅण्टनला याचें हंसूं आलेलें नाहीं हें त्याला दिसत नाहीं.)

स्टॅण्टन :

चला. हजार गोष्टी पडल्यायत करायच्या नि सकाळ टळत येईल. (जाऊं लागतो.)

डेव्हिस :

पण मिस्टर सेक्रेटरी, आपण इथं आहांत हें माझं सद्भाग्य म्हटलं पाहिजे. मी हें विचारायला आलों होतो,—आणि आतां तुम्हांला विचारायला हरकतहि नाही—म्हणजे न्यायाधीश म्हणून नव्हे, बरं का; (लिनकनकडे पाहून स्मित करतो.) एका हिंसक राष्ट्राचा केवळ एक प्रजाजन म्हणूनच— (स्मित भावळतें.) कीं, सध्यांचा लष्करी अंमल आपल्या इथें दीर्घ काळ चालणार आहे कीं थोडाच काळ. हें जरा लौकर विचारणं होत असेल कदाचित; कुणास ठाऊक.

स्टॅण्टन :

(शब्दांना धार आणीत) हा प्रश्न, प्रेसिडेंटच्या अखत्याराखालीं मीं निर्णय घेण्याचा आहे. तुमच्या प्रश्नाचं उत्तर : जेवढा काळ जरूर पडेल तेवढा काळ तो, निश्चितच, चालू राहील.

डेव्हिस :

निःसंशय. अगदीं निःसंशय. फक्त, जिथं सैन्य धोक्यांत असण्याचा प्रश्न नव्हता तिथंहि त्याची जरूर मुळांत होती काय ?

स्टॅण्टन :

म्हणजे इंडिआना आणि ओहिओमध्ये म्हणतां.

(लिनकन बारकाईनें ऐकत आहेत.)

डेव्हिस :

मी तुम्हांला केवळ एवढंच—आणखी लाखों माणसांच्या मनांत असेल तेंच—विचारतों आहे कीं न्यायाधीशांऐवजीं सेनापतींनीं कायदा हातीं घेण्याचा प्रकार नजीकच्या काळांत संपण्याचा संभव आहे कीं नाही.

स्टॅण्टन :

आणि मी तुम्हांला एवढंच सांगतोंय कीं त्याचा निर्णय इथं घेतला जाणार आहे. (जमिनीवर पाय आपटतो. दोघेहि लिनकनकडे पहातात. ते खिडकीशीं फेण्या घालूं लागले आहेत.)

लिंकन :

(जणूं आत्मगत) ज्यांचा तुरुंगाशीं वस्तुतः कांहीं संबंध नाहीं—म्हणजे त्यांचा महाभयंकर गुन्हा हाच कीं त्यांनीं आमच्या चुका आम्हांला दाखवल्या—अशा हजारों माणसांनीं आम्ही फेडरल तुरुंग भरीत राहिलों तर इतिहासांत आमची नोंद दुष्ट म्हणूनच होईल. सध्यांच्या या पद्धतींत सौम्यता आणण्यासाठीं, केलं त्याहून अधिक कांहीं मीं करायला हवं होतं. एका वंशाच्या लोकांना नवे हक्क देतांनाच दुसऱ्या एका वंशाच्या लोकांचे जुने हक्क मी हिरावून घेतले असं म्हटलं जातं तेव्हां तें ऐकतांना यातना होतात. सवाल अर्थात् असा आहे कीं, फार दुबळं राहून सत्ता सपशेल गमावून बसलों असतों तर मी अधिक दुष्ट वाटलों असतों किंवा काय. प्रश्न मोठा बिकट आहे आणि समर्थ माणसांमध्ये नेहमींच मतभेद होत असतात.

स्टॅण्टन :

दुसरी चूक आणखीच वाईट ठरली असती.

लिंकन :

होय, होय, मलाहि खरोखर तसंच वाटतं. आणि तरी मिस्टर सेक्रेटरी, कांहीं उत्तरेचेच डेमॉन्स्ट्रस मला जीं दूषणं देतात तीं फारशीं बरीं नाहींत. तुमच्यापेक्षां मी त्या बाबतींत जास्त हळवा आहे. (चालायचे थांबले आहेत. खिडकीवाटे खालीं पहाताहेत.) माझ्या मख्खपणाची ही नवी कसोटी येते आहे. मंडळी, आतां मिनिटभरांतच शेंडूच, मेशाच आणि अंबेडेंगो इथं येतील त्यांच्याशीं मला जरा एकांतांत बोलूं द्याल तर बरं होईल. (दाराकडे जाऊन हांकारतात.) जॉन, सीनेटर्सना सरळ आंत येऊं दे. पण जोशुआ, तूं मात्र नंतर परत यायचंस. मिस्टर सेक्रेटरी, तुम्ही फार कामांत आहां याची कल्पना आहे मला. जज, तुमच्या मनांत कांहीं विशेष बोलायचं होतं का ? म्हणजे आत्तां झालं त्याव्यतिरिक्त—

(स्पीड आज्ञा प्रमाण मानून बाहेर जातो स्टॅण्टनच्या पाठोपाठ.)

डेविहस :

नाहीं, मिस्टर प्रेसिडेंट. मी बोलणार होतो तें तसं अगदीं ढोबळ आणि सर्वसाधारण स्वरूपाचंच होतं.

(लिकन रिमत करून डेव्हिसच्या पोटाच्या आंसाभोंवती माप घ्यावे तसे हात धरतात. आतां डेव्हिसलाहि हंसूं फुटतें.)

म्हणजे तुम्हांला हवंच असेल तर, वर्षभरांत तुम्ही किती वयस्क झाला आहांत आणि एकूण व्यापानं थकलाहांत किती तें स्वतःच्या डोळ्यांनीं पहावं म्हणूनच मी आलों. ऐकलं पुष्कळ, पण खरं काय तें समजून घ्यायचं होतं.

लिकन :

मग ?

डेव्हिस :

माझं अनुमान : तुम्ही पुन्हा छान सुधाराल.

लिकन :

माझा जिगरजान दोस्त !

(बाहेर जात्या डेव्हिसचा हात धरून जोरजोरानें हलवतात. डेव्हिस जातो तो वेड, चांडलर आणि सन्नर या नुकत्या प्रवेशलेल्या सीनेटर्सच्याच अंगावरून. पैकीं वेड शोधकपणें आणि कांहींशा नवलानें वळून डेव्हिसकडे पहातो.)

हूं, सभ्य हो, तुमची वाटच पहात होतो. खरं म्हणजे हातांत हात गुंफून अँव्हन्यू ओलांडतानांच मी तुम्हांला पाहिलं.

सन्नर :

(ब्राऊन रंगाचा कोट; मरून रंगाची व्हेस्ट; आणि लव्हेंडर रंगाची तुमान. सोनेरी मुठीची काठी हातीं झळकते आहे.) पण तसं नव्हतं, मिस्टर प्रेसिडेंट.

लिकन :

तसं नसेल तर मनांत मनं गुंफून. कसंही असो, तुम्ही मोठ्या एकोप्यानें आलांत. तुमच्यापैकीं कोण एकटा सर्वांच्या वतीनें बोलेल ? मिस्टर वेड ? मिस्टर चांडलर ? तें असो पण तुम्हांला मिस्टर स्टॅण्टन भेटले कीं नाहीं वाटत ?

सगळे :

स्टॅण्टन ?

लिनकन :

म्हणजे मुळांत त्यांचा बेत होता त्याहून जास्त थांबले ते इथं; म्हणून तुम्हीच त्यांना पाठवलं असेल तर—

सम्रर :

पण आम्ही कुणालाच पाठवलं नव्हतं, मिस्टर प्रेसिडेंट. आम्ही एकोप्यानं आलों आहोंत—आपलं म्हणणं एवढ्यापुरतं खरंच आहे—ते, उद्यां रात्रीं आपण काय भाषण करणार आहां तें विचारण्यासाठीं.

लिनकन :

उद्यां रात्रीं म्हणतां ! म्हणजे अजून बराच अवकाश नाही का त्याला ? आणि तें कांहीं असलं तरी, तुम्हांला तें मला विचारतां येईल असं तुम्हांला कां वाटलं तें मला नीटसं समजत नाहीं.

(आपण तें समजावून सांगूं शकूं असें दर्शविणारा वेडचा आंतल्या आंत उद्गार. परंतु चांडलर त्याला रोखतो. अर्थ हा कीं सम्रर आपला म्होरक्या आहे. सम्रर तें सोत्साह सिद्धहि करतो.)

सम्रर :

दिवस तर फार कठीण आहेत हें आपण जाणतांच. अपरिमित धोक्याच्या कालखंडांतून आपण चाललों आहोंत. आणि या कालखंडांत अशा बऱ्याच गोष्टी आहेत कीं ज्या आपोआप मिटण्याजोग्या नाहीत. त्यासाठीं अनेक मनांनीं एकोप्यानं वागायला हवं.

लिनकन :

माझ्यादेखील मनानं ?

सम्रर :

निश्चित, मि. प्रेसिडेंट. आपल्या मनाला तर फार महत्त्व आहे.

लिनकन :

थॅक यू, सीनेटर. एरवीं, उद्यां रात्रीं या घराच्या सजामधून करायच्य

भाषणांत मी व्यर्थ कालापव्यय करतोय असंच म्हणावं लागलं असतं. साधारणपणे अशा प्रकारच्या सजाखालच्या प्रियाराधनांच्या दृष्टीनं कमी स्वयंस्फूर्त आणि विचारपूर्वक असं कांहीं बोलण्याचं मी ठरवलंय हें तुमच्या कांनीं आलेलं दिसतं. आणि जें म्हणायचं तें अभ्यासपूर्वक म्हणावं हा माझा विचारहि तुम्ही मान्य कराल.

सम्नर :

जरूर. म्हणून तर आम्ही तिघे इथं आलों आहों.

लिकन :

ऐकून नाराज व्हाल तुम्ही माझ्यावर, पण अद्याप मीं कांहींच ठरवलेलं नाहीं. भाषण अजून तयार व्हायचंय.

सम्नर :

हें तर फारच उत्तम, मिस्टर प्रेसिडेंट. ठरवण्याजोगं पुष्कळच आहे. विजय तर झालाच आहे. आणि समाधानाची गोष्ट म्हणजे शरणागति—

वेड :

कुणाची शरणागति ?

सम्नर :

तो आपला प्रश्न नाहीं.

वेड :

पण माझा आहे.

सम्नर :

नाहीं. शरणागतीचं सत्य आम्हीं मान्य केलंच पाहिजे; आणि मग त्यानंतर काय, त्याविषयीं आपल्याशीं विनीमय केला पाहिजे. आधीं नीग्रोज् आणि मग राज्यं असाच क्रम लागणं इष्ट आहे.

लिकन :

आधीं राज्यांचा प्रश्न आणि मग नीग्रोजचा कां नको ? निग्रोजना देखील— देव त्यांचं भलं करो—शेवटीं राज्यांमध्येच रहावं लागणार आहे ना ? का

राज्यं अद्याप निर्माणच व्हायचींयत, मंडळी ! माझ्या भाषणांत मी हें गृहीत धरणार आहे; इतकंच नव्हे तर मी असंहि समजून चालणार आहे कीं कांहीं थोडीं राज्य आधींपासून अस्तित्वांत आहेतच—नांवापुरतींच असतील, मान्य, पण—

चांडलर :

नांवापुरतीं हा शब्द बरा वापरलांत. म्हणजे आपल्याला गृहीत आहेत तीं. कुणाला दखल नाही असं पाहून तुम्ही मोठ्या खुबीनं निर्माण केलींत तीं इडुकलीं सरकारं.

वेड :

झेंच, गप्प रहा.

लिकन :

(वेडला) असूं द्या, सीनेटर. त्यांच्या मनांत आहे लुइजिआना, उदाहरणार्थ. लुइजिआनाचं राज्य ते मान्य करतात याचा मला आनंद वाटतो.

चांडलर :

मान्य !

(सीनेटर्स एकमेकांकडे पहातात. 'क्षणभर बावचळून स्तब्ध होतात.)

सम्नर :

होय, पण आणखीहि आहेत !

लिकन :

(एक नाजूक प्रश्न निघाला आहे याची जणूं जाणीव नाही असे) आतां, माझ्या भाषणांत मी लुइजिआनाविषयीं कांहीं विचार मांडणार आहे आणि त्या राज्याच्या उल्लेखाला तुम्ही सर्व अनुकूल आहांत यानं मला फार आनंद झालाय.

वेड :

उल्लेख ! ही वक्रोक्ति म्हणायची. आणि ही नुसतीच नसते असं माझ्या लक्षांत आलंय. मिस्टर प्रेसिडेंट, जगाला आपल्याविषयीं असलेल्या आदराची मला दखल आहे आणि मी त्यांत सहभागी देखील आहे.

(लिकन त्याच्याकडे संशयानें पहातात.)

परंतु कित्येक वर्षांच्या परिचयानंतर मला उमगलंय तें जगाला कुठं आहे ठाऊक ? आपला दुर्दम्य अहंकार !

(लिकन जरा ताठरतात.)

सगळे मला म्हणतात फाटक्या तोंडाचा, खोंड म्हणतात, खेंचर म्हणतात. माझ्या हेकेखोर वृत्तीमुळे; आणि आपणहि तेंच म्हणतां; उघड उघड. ऐकलंय मीं. आणि आपण मात्र ओळखले जातां विनम्र म्हणून.

(लिकन लक्षपूर्वक ऐकताहेत.)

पण मला दिसतं तें त्यांना कुठं दिसतं ? मला आपण दिसतां ते, हड्डी, लहरी, आंतल्या गांठीचे नि फक्त आपला वरचढपणा तेवढा मानणारे गृहस्थ म्हणून. (समनरकडे दुजोन्यासाठीं पहातो. परंतु समनर अस्वस्थपणें लिकनकडे पहातो आहे. आणि लिकन भुईकडे पहाताहेत.) शब्द आपणांला कदाचित मानवणार नाहीं, पण आम्हांला ज्याला तोंड द्यावं लागतं त्याचा खुलासा ह्या शब्दानंच होतो.

चांडलर :

(गुरगुरत) बेन, चूप रहा.

लिकन :

(कांहीं स्तब्धतेनंतर बोलतात ते मस्तक मागें झुकवून, आवाज चढवून. याचा अर्थ हा कीं संभाव्य अशा अनेकांतला एक निर्णय त्यांनीं घेतला आहे.) बोलूं दे त्यांना. पण माझ्याशीं नसेल तें इतउप्पर. रिचमंडमध्ये नुकत्या मला भेटलेल्या एकासारखाच आहे त्यांचाहि सूर; आणि गाणंहि तेंच. खरं असो कीं खोटं, माझ्यापुरतं तें पुष्कळ ऐकलं. मंडळी, मी चलतो—(दरवाजाकडे निघतात.) आपण एकमेकांशीं यानंतर कांहींहि बोलूं शकतां. भिंतींना कान नसतात. दरम्यान मला बरींच कामं आहेत— एक भाषण आहे लिहायचं, कांहीं मामुली माणसांना भेटायचंय आणि सुमारें साठ एक कागदपत्रांवर सह्या ठोक्याच्यायत. तेव्हां, आपण रजा द्या मला. (प्रत्येकाला उद्देशून खुर्च्या निर्देशतात आणि दरवाजाकडे आणखी जातात. मागोमाग ते तिघे येताहेत हें जणू त्यांना ठाऊक नाहीं.)

सम्नर :

पण मिस्टर प्रेसिडेंट, आम्ही सद्दा देण्याला आलोंय.

लिकन :

छान. तो स्वतःलाच द्या तूर्त. एकमेकांकडे देत रहा आणि गुळगुळीत होऊं द्या चांगला तो. सध्यां खडबडीत असेल.

चांडलर :

खडबडीत तर आहेच; असायलाहि हवा. म्हणजे हें लक्षांत घेतलं तर, कीं—

लिकन :

मंडळी गुड मॉर्निंग ! उद्यांचा दिवस उलटला कीं कदाचित् आपण कांहीं उपयुक्त असं बोलूं शकूं. कारण बोलतं तर रहायलाच हवं आपल्याला. आपण शत्रू नव्हेत माझे, मी जाणतो. हा रामराम नव्हे.

सम्नर :

(त्यांच्याबरोबरच दरवाजापर्यंत गेलेला. मागोमाग वेड आणि चांडलर.)
मिस्टर प्रेसिडेंट, या सर्वांत मी आपला एकुलता एक निस्सीम चाहता आहे. आणि म्हणून खऱ्याखऱ्या कळकळीनं एकच सांगतो, आपण करताहां त्याचे परिणाम बरे होणार नाहीत.

लिकन :

नाहींहि होणार. पण सीनेटर, बोलण्याचा मोह होतोय तें मनांतलं सारं मी बोललों तर तें जास्त वाईट होईल माझ्या दृष्टीनं. (एकाएकीं मोकळे होतात.) मग पुन्हा कधींहि तुम्ही माझ्या बरोबर नाटकाला येणार नाही. कारण नाटक—मग तें चांगलं, वाईट कसंहि असो—तुमच्याबरोबर पाहण्यांत गंमत येते.

सम्नर :

मलाहि वाटते ती. (झग्याच्या घड्या काळजीपूर्वक व्यवस्थित करून लिकनच्या दिशेने पाऊल टाकतो. आणि स्मितपूर्वक, आवाज जरा खाली

आणून) पुढल्याच आठवड्यांत एक नाटक आहे ऐकतों. आपण दोघांही आपापल्या परीनं वरचढ राहून पाहूं शकूं तें.

(चांडलर वेडला डिवचतो.)

लिकन :

फार छान ! (किंचित स्मित करतात आणि पुन्हा पूर्ववत् तिघांना मिळून ऐकवतात.) पण अर्थात् सध्यां नाटकंबिटकं मला विचारांत घेऊन चालणार नाहीं. कारण हें दुसरं प्रकरण फारच महत्वाचं आहे. म्हणजे उद्यां रात्रीं—आणि तेव्हां न जमल्यास नंतर लौकरच—दक्षिणेंतल्या लोकांना उद्देशून मला कांहीं गोष्टी सांगायच्यायत; म्हणजे ते ऐकून घेतील तरच अर्थात्. त्यांचं लक्ष कसं वेधून घेता येईल याचाच अभ्यास चाललाय माझा. किंवा निदान तोच मीं करायला हवाय. तुमच्या मनांत एकच विचार आहे, पुन्हा आमच्याबरोबर नांदायला त्यांनीं कसं शिकलंच पाहिजे हा. आम्हींही त्यांच्याबरोबर नांदलं पाहिजे हें सुचतंस दिसत नाहीं तुम्हांला. आम्हांलाहि हें शिकायलाच हवं ना ! माझ्या बाजूनं मी या दोन्ही गोष्टी ध्यानांत राखण्याचा प्रयत्न करतोय. काडीमोडीचे दोन्ही पक्ष—काडीमोड; झालीच तर अर्थहीन काडीमोड—कारण कुणीच दूर जाऊं शकणार नाहीं. तर, दरम्यानच्या काळांत, मंडळी, आपल्या शब्दांत—म्हणजे तुमच्या असेल किंवा माझ्या असेल—येऊं बघणारा एक प्रकारचा हुकूमशाही सूर आपण काढून टाकण्याची कोशिस करूं या. अशा आणीबाणीच्या परिस्थितींत तो येऊन बिलकुल चालणार नाहीं. किंबहुना, त्या सुरामुळेंच परिस्थिति आणीबाणीची होते. या बिकट परिस्थितींतून मीं काढलेलं तात्पर्य हेंच. (प्रथमच त्यांना संशय येतो कीं हे लोक जाण्याच्या वेतांत आहेत. दरवाज्याशीं ते घोळक्यानें उभे आहेत. चांडलरचा हात कडीवर आहे.) म्हणजे आपण थांबत नाहीं ? आपण आनंदानं थांबूं शकतां इथं. (ते एकमेकांकडे पहातात. घुटमळतात. पण कोणीच वोलत नाहीं.) अच्छा तर मग, मंडळी—(त्यांच्याकरतां दरवाजा सताड उघडा धरतात. ते सर्व बाहेर जातात. शेवटीं समर. मूदेवर मूढ भाव. लिकन त्यांच्या-मागून जात नाहींत कारण स्पीड प्रवेश करतो.)

स्पीड :

मला परत बोलावलं होतंत ना तुम्ही. तसा फार लांब गेलोंच नव्हतों मी.

लिनकन :

जोशुआ, लांब कसला, बहुशः दाराआडच एकाद्या किलकिल्या फटीशीं असशील तूं ! (थकून बसते होतात.) कांहीं ऐकलंस तूं ?

स्पीड :

छट्, पण तुमच्या कल्पनेपेक्षां तुम्हांला तापवलं असलं पाहिजे त्यांनीं.

लिनकन :

कोण जाणे. अधूनमधून थोडा राग आत्म्याला बरा पडत असावा—म्हणजे आत्मा वगैरे असेलच तर. आणि न्यू सालेममधल्या, तत्त्वज्ञानाची आवड असलेल्या त्या लिनकन नामक तरुणापेक्षां आज मला रागाचा अधिक अर्थ कळतोय. तेव्हां माझा मला मी इतरांपेक्षां श्रेष्ठ वाटे; त्यामुळे वक्रोक्ति जमत असे. आज फक्त समान तेवढा वाटतो आणि वक्रोक्ति जमत नाही. ती सुचतच नाही. पण जोशुआ, उद्यां रात्रींच माझं भाषण फार मोजकं नि आटोपशीर असायला हवं नि मी तर फार फार थकलोंय. भाषण लांबणार अशी भीति वाटते. लांबणार आणि कायद्याच्या भाषेत होणार. पण मी म्हणतो कायद्याच्या भाषेत कां म्हणून नको? हद्दपार झालेलं कायद्याचं राज्य येतंय इथं पुन्हा, त्याच्या स्वागतार्थ कायदेशीर भाषाच कां नको? अर्थात हेंहि खरं कीं कदाचित् कुणीच ऐकणार नाही असलं भाषण.

स्पीड :

नेहमींप्रमाणं, त्यांच्यांतले फार महत्वाचे ते आपलं भाषण फार मनापासून ऐकतील.

लिनकन :

पण असं हि शक्य आहे कीं मला पुष्कळ म्हणायचं असेल; आणि कांहींच्या मते सांगण्यासारखं माझ्यापाशीं फारच थोडं असेल. तसं नाही होऊन चालणार. मला स्वच्छपणें हें सांगितलं पाहिजे कीं—हें अर्थात तुझ्या-माझ्यांतच ठेवायचं, समजलं ना ?—(स्पीड मानेनें होकार भरतो.) हें मी

स्पष्ट करीन कीं फुटून निघालेलीं राज्य संघराज्यांतून कधीं रीतसर फुटून निघालीं किंवा काय—म्हणजे केवळ आम्ही वेगळे झालों असं म्हणण्या-पलीकडे त्यांनीं कांहीं अधिक त्या दृष्टीनं केलं काय—याचा निर्णय करण्याला मुळींच महत्त्व नाही. गेलीं चार वर्षे मी या बाबतींत शंका प्रदर्शित करीत आलों आणि त्यांना त्याचा राग यायचा. आतां त्याच शंका आवडतील बहुधा त्यांना. तें कांहीं का असेना, हीं राज्य आहेत असत आलीं तिथंच. आणि आतां माझ्या दृष्टीनं खरा प्रश्न आहे तो त्यांच्या आमच्या यानंतरच्या प्रत्यक्ष आणि व्यवहारांतल्या संबंधांचा. हे संबंध व्यवहाराधिष्ठितच असले पाहिजेत. मी खरोखर विटलों असेन जोशुआ, तर तो सद्भावनेच्या भाषेला आणि बाष्कळ बडबडीला. आतां यानंतर अगदीं मुकाट बसून सगळ्या गोष्टी ठरवायच्या आहेत मला. त्याचप्रमाणं समनर आणि त्याच्या साथीदारापासून नीग्रोजना वांचवण्याचा प्रयत्नहि करायला हवा. हें हास्या-स्पद वाटेल, पण त्याला वाटतं कीं उद्यांच त्या सर्वांनीं मतदान करावं. आणि मला आधीं त्यांना शिक्षित झालेलं पहायचंय; मग त्याला कितीहि काळ लागो. मान्य कीं त्यांतले कांहीं थोडे आजहि शिक्षित आहेत. मग त्यांना जरूर मतदान करूं दे नि उरलेल्यांना शाळेला पाठवूं या. तर, मला माझ्या उद्यांच्या भाषणाचं कांहीं पहायला हवं नि तें तर केवढं तरी वाढूं बघतंय. जोशुआ, बाबा, तें भाषण आटोपशीर व्हावं नि चांगलं व्हावं आणि तें त्यांनीं ऐकून व्यावं म्हणून माझ्या वतीनें देवाची प्रार्थना कर.

स्पीड :

यापूर्वीं कधींच आपण ही इच्छा केली नव्हतीत—प्रार्थनेची.

लिकन :

कबूल. पण तेव्हां थोडंच मला स्वप्न पडलं होतं, आज काय असेल त्याचं ? आज मी झोंपत नाहीं आणि तरी स्वप्न पडतात. असं घडेल असं तुला तरी वाटलं होतं ? पण घडतं. स्वप्नांत मी बोटी नि समुद्रकिनारे बघतो. आरशांत स्वतःला न्याहाळणारे लक्ष्मीपुत्र दिसतात मला; त्यांना त्या आरशांत भणंग दिसतात. न्याहाळणारे—आणि जें दिसतं त्याला हंसणारे भणंग. आणि जोशुआ, माझ्या स्वप्नांत मी मेल्याचंसुद्धां मला दिसतं.

स्पीड :

आपण खरंच फार थकलाहांत. कुणास ठाऊक किती.

लिनकन :

कुणी शोधण्याचं हि कारण नाही. म्हणजे जे खरोखर मेलेच त्यांचा विचार करतां माझ्या थकण्याचं महत्त्व किती ? मेले त्यांना नसतील स्वप्न पडत. जोशुआ, मला कळतंय त्याप्रमाणे पांच एक लाख तरी मेले.

स्पीड :

स्टॅण्टनचा अंदाज जास्तच धांवतो. पण तरी दहा लाखांपेक्षा पुष्कळच कमी म्हणतो तो.

लिनकन :

हें बरंच म्हणायचं, मला वाटतं. (भेदक स्मित करतात.) जोशुआ, मला वाटतं तुला आतां कळलं असेल की इतरांपेक्षा आपण कुणी मातबर आहोत असं मला इतउप्पर बिलकुल वाटत नाही.

स्पीड :

आपल्याला तसं कधीं वाटत होतं—अगदीं त्या काळांतदेखील—असं मला कधीं हि वाटलं नाही.

लिनकन :

तर मग तुझा 'मामा' केला मीं; कारण मला तसंच वाटत असे—आणि तुला कल्पना नसेल इतक्या अलीकडल्या काळांत तसंच वाटत आलंय मला. वेडचं तर असं म्हणणं आहे की माझ्यांत अजून दर्प आहे.

स्पीड :

कुणाचं, वेडचं म्हणणं ! पण मांड्याला प्रत्येक किटली काळीच दिसायची.

लिनकन

(खिडकीबाहेर पहात) जज्ज डग्लस आज असायला हवे होते.

स्पीड :

डग्लस ?

लिनकन :

कां बरं ? काय झालं ? (स्वतःच्याच तंद्रीत) मोठा जिद्दी माणूस तो—
पण मीसुद्धां होतोच जिद्दी. फक्त मेरीला माहिताय किती तो. (स्पीड
मेरीविषयीं कांहीं बोलेल, विचारील म्हणून वाट पहातात; आणि तो तसें
कांहीं करीत नाहीं असें पाहून पुढें बोलतात.) प्रत्येक बाबतींत आमचा
उभा दावा असायचा; अगदीं अखेरचं भांडण या जागेबद्दलचं. कुणी
म्हणतात त्याच्या जिवावर मी घडलों आणि मलाहि वाटतं कीं तें योग्यच
आहे. त्याच्या समर्थ बाहूंचं बळ माझ्या कारणीं आलं—नुसतेच समर्थ
नव्हते ते, हाडाचा सच्चेपणा होता त्यांच्यांत. हें सर्व त्याला सांगितलं
असतं तर केवढं बरं झालं असतं; पण नाहींच सांगितलं; अखेरपर्यंत नाहीं
सांगितलं. अगदीं युद्ध नुकतं सुरू झालं होतं नि तो दक्षिणेतल्या
डेमॉक्रॅट्सना त्यांनीं मला पाठिंबा द्यावा म्हणून सांगण्याकरतां गेला तेव्हांहि
नाहीं सांगितलं. ती यातायात आणि हवेंतला गारठा यांनीं बळी घेतला
त्याचा. आणि आतां स्वप्नांत मी त्याच्या जवळच मरून पडलेला मला
दिसतो.

स्पीड :

नको—तो शब्द पुन्हा उच्चारूं नका बरं. खरंच नको !

लिनकन :

कोणता ? स्वप्न ?

स्पीड :

नव्हे. मरण.

लिनकन :

ठीक आहे जोशुआ. यानंतर नाहीं निघणार तो तोंडून. (उठतात.)
निदान तुझ्यापुढें तर नाहींच. हं ? (बाहेर गलबला.) ती पहा नवी पार्टी
आलीय त्या हिरवळीवर. त्यांनाहि माझ्याकडून कांहीं हवं असणार. कांहीं
सुगावा ! बाहेर जाऊन उद्यां रात्रीपर्यंत दम धरायला मला त्यांना
सांगायलाच हवं. आणि तेव्हां ? उद्यां रात्रीं काय, जोशुआ ? प्रार्थना कर

देवाची कीं माझ्या त्या भाषणांत योग्य तेंच म्हटलेलं असूं दे. योग्य तें—
म्हणजे नेमकं काय, जोशुआ ?

स्पीड :

आपण म्हणाल तें योग्यच असेल. मला अगदीं संशय नाही.

लिनकन :

उत्तम ! फार छान, जोशुआ. तुला कधींच नव्हता तो—आपल्या दोघांच्या
वतीनं मी एकटाच घेत आलों तो.

स्पीड :

आतां आपल्यापैकीं कुणाच्याच वतीनं तो ठेवूं नका, मिस्टर प्रेसिडेंट.

लिनकन :

ठीक आहे. तूं म्हणतोस तसं करूं. (बाहेर जाण्यासाठीं निघतात आणि
थबकतात.) आतां कुठं माझ्या कामाला आरंभ होतोय, ठाऊक आहे तुला ?
(एकाएकीं ताठ उभे रहातात आणि स्मित करतात.)

स्पीड :

म्हणजे त्या तिकडे बाहेर, होय ना ? उद्यां रात्रीं, असंच ना ?

लिनकन :

छे रे. मी म्हणतोय, अखेर शेवटीं अमेरिकेच्या संघराज्याचा प्रेसिडेंट
होण्याला आतां मोकळा झालों मी. जोशुआ, आजवर सगळं मिळालं
पण तेंच बाकी होतं, आणि किती धीर धरावा लागला ! कल्पना कर,
जोशुआ ! द युनायटेड स्टेट्स ! संघराज्य ! (बाहेर जातात. तसा बाहेरचा
गलका वाढतो. त्यांतच बँडचा आवाज आणि फटाके—)

[पडदा]

[पहिल्या प्रवेशाप्रमाणेंच. जणूं मध्यंतरीं खळला नाहीच अशा पद्धतीनेच तोच प्रवेश पुढें चालूं होतो.

स्पीड दूर जातो तेव्हां मेरी लिंकन पुन्हा रडूं लागते. भोंवतालचें कसलेंहि भान तिला उरत नाही. अधून मधून ती नफरतीनेच स्टॅण्टनकडे दृष्टी टाकते. स्टॅण्टन डॅनाशीं बोलण्यासाठीं उभा.

तिच्यावरचा प्रकाश मंद होत जातो. स्पीडबरोबर प्रकाशाचा झोत जातो. स्पीड समोर आणि डेव्हिसकडे जातो. रस्त्यावरच्या स्त्री-पुरुषांचा ओरडा ऐकूं येतो आहे.

“ नट होता म्हणे...” “ बूथ नांवाच्या नटानं मेंदूंत गोळ्या झाडल्या . ” “ त्याहि मागून—भेकड लेकाचा ! ” “ त्याला पकडला म्हणे...” “ छे छे, नाही—कुणालाच पत्ता नाही...” “ सरकार काय झोंपलय ? ” “ कुठलं सरकार ? ” “ म्हणजे अजून आपल्या इथं सरकार आहे म्हणतां ? ”]

अनामिक १ :

गर्दीचा हा गलका असाच चालणार—असाच. तो नाही थांबणार; किंवा पूर्वकाळच्या स्मृती उगाळीत या स्थळाला सोडून ही गर्दीहि नाही हटणार.

अनामिक २ :

या स्थळाचा इतिहास केवळ त्यांचं निर्वाण; जगाच्या अंतापर्यंत हा एवढाच.
(तिघांवर प्रकाश स्थिर होतो.)

स्पीड :

आपलं संभाषण लांबून कानीं आलं माझ्या, मंडळी. जस्टिस डेव्हिस, आपण त्यांना ओळखत होतां त्यापेक्षां दहा वर्षे आधीं—तेव्हांपासून होतों ओळखत त्यांना—कधीं नसतील एवढे भणंग अवस्थेंत जगत होते ते तेव्हां—पण मनाचं औदासीन्य मात्र कणभरदेखील अधिक नव्हतं. तरी पण व्यथा होती शिगोशिग भरलेली नि नेहमींचा विनोद देखील; तितकाच. लोकोत्तर प्रतिभेची साक्ष देतील एवढ्या या दोन गोष्टी. मला आठवतं ना, 'जीनिअस' बद्दल कसे ते बोलायचे—जणूं त्यांच्यांत नांवालाहि नाही तो—आणि फक्त त्यांच्यांतच खराखुरा होता तो. आणि मला आठवतं त्यांचं सामर्थ्य. सात्त्विक माणसांना लागतं त्याहून कितीतरी मोठं; आणि काय सांगूं, त्यांचा प्रत्येक विचार सात्त्विक असे, औदार्यानं जणूं त्यांच्या पोटीच असा जन्म घेतला होता. पण आपलं बोलणं ऐकलंय मीं आणि जजनीं सांगितलेल्या एका गोष्टीबद्दल मला प्रत्यक्ष साक्षीदार म्हणून बोललंच पाहिजे. दोन गोष्टींना ते कुणीहि नसेल एवढे नाखूष असत. एक, प्रत्यक्ष वार्डट त्यांच्या समोर उभं राहिल्याशिवाय त्यांनीं वार्डटाची अपेक्षा कधीं केली नाही; किंवा फक्त परिणामाची प्रचिती आली असतां त्याला स्वतःच कारण त्यांनीं जोडलं नाही.

समनर :

हूं. (दारावाटें निर्देश करीत) तो तिथं परिणाम आहे.

स्पीड :

आणि आहे एक माणूसहि—आतां धीम्या गतीनें तो कारणांचा शोध घेत निघाला असता. जगांतलीं द्वेषानं भरलेलीं किती मनं आपल्यावर थेट रोखलेलीं आहेत ह्याची जाणीव त्याला होती; कितींना आपलं मरण हवं आहे तें ठाऊक होतं त्याला—कल्पना होती त्याला त्याची. त्याच्याच कांहीं सैनिकांच्या निपुत्रा झालेल्या आया—आणि रिचमंडमधला तो शेकाटा डफ् ग्रीन—त्याच्या अखंड शिव्याशापांबद्दल पुष्कळ ऐकलंय मीं—आणि इथलेच एक दोन सीनेटर्सदेखील.

समनर :

स्पीड !

स्पीड :

किंवा तीन-चार. तुम्हांला आहेत ठाऊक नावं त्यांची आणि त्यांतलं एक-देखील तुमचं नाहीं.

डेव्हिस :

जोशुआ, पुरे—

स्पीड :

पण कां, डेव्हिस—

समनर :

उघड्यावर या गोष्टी नकोत.

(जमावाचा गलका पुन्हा वाढला आहे.)

स्पीड :

नकोत तर नकोत; पण कोण राहिलंय आतां अज्ञानांत ? कुणाला नाहीं ठाऊक काँग्रेसबरोबर त्यांना द्यावी लागली ती दीर्घ पण मुकी लढत ? थोडीथोडकीं नव्हेत, चार वर्षे. आणि अलीकडे—अलीकडे त्या मुके-पणाचाहि घडा आला होता फुटायला. पण मीं आरंभली यादी—त्या भल्या दिलाच्या माणसाचं वाईट कुणी कुणी चिंतिलं होतं त्याची—भल्या दिलाचा तितकाच धोकेबाज—भला नसेल तर धोकेबाज, कारण तो तितकाच ताकदवान होता. कदाचित शब्द बरोबर नसेल हा. कारण तो जसा नुसताच दुबळा नव्हता तसा केवळ ताकदवानहि नव्हता. यांतल्या कोणत्याहि एका चष्म्यांतून त्याच्याकडे पहाण्याची शहामत करीत त्यांच्या बाबतींत तो ठरे प्रोटिस; तितका बदलता; वेध घेऊं पहावा तितका फसवा. धरुं पहावा तेवढा निसटता; आणि वाढता; डोंगराएवढा. परंतु कुणाच्या लेखी त्याचा भलेपणा हेंच होतं कडवट द्वेषाचं मूळ; तसंच आणखी कुणी—याहून उजवे—त्यांना दुखावलं होतं त्यानं अनिच्छेनेंच; त्याच्या नांवे, त्याच्या अधिकाराखालीं बंदिखान्यांत फेकले गेलेले हे हजारों; कारण ते एकनिष्ठ नव्हते—निदान असा आरोप झाला होता त्यांच्यावर—कधीं हेव्यादाव्यापोटीं तर केव्हां केवळ उत्साहांत, हलकट खबऱ्यांकडून—त्याच्या लेखीं हे सारे होते 'उनाड पक्षी नाहींतर गलिच्छ साप.' अगदीं रास्तपणें

या साऱ्यांच्या घृणेचा नि प्रेमाचा विषय झाला होता तो; आणि या दरम्यानचं तिसरं कांहींच कधीं त्याच्या बाबतींत अस्तित्वांत नव्हतं. दिवसच असे होते. पण या अशा दिवसांनींच त्याला धोक्याच्या प्रत्येक प्रकारांत तरबेज बनवलं. धोकेबाज विवरांतून नि कुहरांतूनच अखंडपणें आंत बाहेर करीत राहिलं होतं त्याचं मन; असं कधीं कुणाला अनुभवावं लागलं नसेल. धोका एक नसून दशदिशांनीं दहा आहेत एकवटलेले असं आम्हांला पटवून देई तो; आणि त्यांतल्या पहिल्या सहाजिक दिशेला—दक्षिणेला—आम्ही त्वेषानं आंधळी झडप घेण्यापूर्वींच तो विवेकाची, डोळस विवेकाची शिकवण द्यायचा.

समनर :

दिशा सहाजिक तर मग झडप काय म्हणून नको ? तेंच नाकारलंत तर मग मेजर आम्हीं पाऊल तरी कुठें आणि कसं टाकायचं ? दरम्यान हा कट तर चांगला शिजलाच असता—

स्पीड :

म्हणजे कट आहे असं तुम्हीं मानतां.

समनर :

मानतां. स्टॅण्टनदेखील मानतात.

स्पीड :

कट माथेफिरुंचा, पडक्या, अंधाऱ्या तळधरांत भेटून चालतो तसला ?

समनर :

नव्हे, जिथं कुठं जेफर्सन डेव्हिस आणि ज्युडाह बेन्जामिन आणि त्यांच्या-सारखे आणखी कोणी असतील तिथं भेटून चालत असेल तो—आणि हीं माणसं माथेफिरुदेखील नव्हेत. हीं खुनशी माणसं. आणि हीं भेटत असतील तींदेखील चांगल्या फुलझाडांनीं वेढलेल्या शानदार बंगल्यांमध्ये.

स्पीड :

हें विसरतां कामां नये आपण कीं प्रेसिडेंटना मरणाविषयीं विलक्षण बेफिकिरी वाटे. म्हणजे तसं भासत तरी असे.

(जॉन हे आतां एका घोळक्यापासून निघून या तिघांकडे येतो.)
जॉन, आपल्या एकेक धास्त्या ऐकून ते हंसत आपल्याला, नव्हे ?

हे :

होय, ते हंसत असत पण त्यांनाहि स्वप्न पडत.

स्पीड :

(प्रयासांनीं बोलत) त्यांना स्वप्न पडत मरणार्चीं. सोमवारीं ते मला असं म्हणाले होते; आणि शुक्रवारीं—गुड फ्रायडे होता तो—पुन्हा तें स्वप्न पडलं. मग मात्र स्वप्नांविषयीं पुन्हा ते बोलले नाहीत.

हे :

आणि या समयीं लेमॉन इथं नसावा हें केवढं दुर्दैव ! त्याचं अर्ध आयुष्य तर या त्याच्या दैवताचं रक्षण करण्यांतच गेलं. एकाद्या इमानी म्हाताच्या कुत्र्याच्या जागरूकतेनं करायचा तें तो. कान सदैव उभारून, गुरगुरत. गेल्या मंगळवारीं तर प्रेसिडेंटनीं त्याला रिचमंडला पाठवलं—कशाकरतां कोण जाणे. पण तो गेला तेव्हां एक वचन घेतलं होतं त्यानं त्यांच्याकडून, कीं सहसा घोड्यावरून बाहेर पडणार नाहीं; तसंच नाटकाला जाणार नाहीं. जणूं अभद्र अदृष्टाचा आगाऊ वास लागला होता त्याला.

(सर्व मूक उभे; पुतळ्यांसारखे. आतां स्टॅण्टन डॅनाला सूचना देतो आहे त्या ऐकू येऊं लागतात.)

स्टॅण्टन :

आणि न्युयॉर्कच्या मेयरना हा आदेश पाठवा : “ अहवाल पडताळण्यासाठीं चीफ केनडीच्या डिटेक्टिव्हजना बोलावून घ्या; विसंगति आढळतात. ” आणि हें लौकर करा. तसंच ग्रॅट यायला निघालेयत कीं नाहीं तें बेट्सकडून विचारून घ्या. त्यानंतर कर्नल लफायट सी. बेकरना हा खलिता पाठवा. “ तुम्ही कळविलेल्या तीनांपैकीं एकाहि मार्गानें नगरांत येऊं नका. आणि आलांत कीं गुप्त संदेशानें वर्दी घ्या. ” तसंच हें अँड्र्यू जॉन्सनना खास दूत पाठवून कळवा : “ प्रेसिडेंट निवर्तले—” (डॅना सुन्न होतो. त्याच्या हातची पेन्सिल गळून पडते.) डॅना, हें प्रथम व्हायला हवं; असं काय

करतां ?—“ प्रेसिडेंट निवर्तले; शपथविधीसाठीं चीफ जस्टिस तुमच्या प्रतीक्षेत आहेत. ”

(एक डॉक्टर दारावाटें येतो, पावलांचा आवाज न करतां चोरट्यासारखा मिसिस लिनकनच्या बाजूनें पुढें होतो आणि स्टॅण्टनच्या खांद्यावर ओझरता स्पर्श करतो.)

डॉक्टर :

मिस्टर स्टॅण्टन, एक मिनिट.

(स्टॅण्टन दचकून वळून त्याच्यासमवेत बाहेर निघून जातो. मिसिस लिनकन चाळवते. पहाते; पुन्हा पहाते; आणि लटपटत उभी रहातां रहातांच चीत्कारते. त्या दोघांमागून धांवते—पाठोपाठ स्पीड धांवतो.)

मेरी लिनकन :

माझं सौभाग्य ! अरे देवा ! त्या सर्वांबरोबर माझं सौभाग्य बळी दिलं मीं !
माझं सौभाग्य !

(ती दारावाटें नाहींशी होते तोंवर उपस्थित बहुतेक सारे हातपाय पांगळे झाल्याप्रमाणें उभे राहिलेले. परंतु समोर, डेव्हिस आणि हे, हे मात्र स्पीडमागोमाग घाईनें जातात. दरम्यान रस्त्यावरचा गलका अचानक आणि पूर्णपणें बंद पडलेला.)

अनामिक १ :

ते स्तब्ध झाले; मध्येच ते सारे स्तब्ध झाले—राणी माशी गेली म्हणजे मधमाशांचं पोळं होतं स्तब्ध, मूक, तसे.

अनामिक २ :

जादूनं जणू कळलय त्यांना—

(पुन्हा गलका, आवाज—मागल्याहून मोठे, अधिक क्रुद्ध, शोकानें अधिक जडावलेले.)

पण ऐका ! पुन्हा वाचा सांपडली त्यांच्या जिभांना. ऐका, कसे दहा हजार पोरक्या अर्भकांसारखे वाटतात ते—

अनामिक १ :

दहा हजार पोरकीं अर्भकं—काळीं, गोरीं—एकाच व्यथित बापापोटचीं. एका सुरांत चाललाय शोक; पण बारकाईनं एका—काळ्या अर्भकांचा मोठा.

(आरोळ्या : ओ लॉर्ड, मॅस्सा गॉन. ” “ मॅस्सा लिंकन, गॉन डु ग्लोरी. ” “ ओ लॉर्ड, मर्सी ऑन अस, मर्सी ऑन अस....मर्सी ऑन अस—” विरत जातात. हे आणि समनर प्रवेशतात.)

हे :

चेहऱ्यावरची ती अथांग शांति—तशी पाहिली नाही आपण जन्मांत—कुठल्याच चेहऱ्यावर. विश्रांतीचा, निद्रेचा ध्यास घेतला होता त्यांनीं—ती आली एकदांची—अपार विश्रांति. कायमची. गाढ.

समनर :

तुम्ही तरुण आहांत. मीं पुष्कळदां पाह्यलीय तसली शांति. पण इथं शोभते आहे तशी कुठंच नाही शोभतांना पाहिली—आणि कुणाच्या निद्रेचाहि कधीं एवढा राग केला नसेल मीं !

(डेव्हिस आणि स्पीड येतात.)

स्पीड :

भेटूं या आपण—तुम्हांला दुसरं कांहीं नसेल तर रात्रींच आज—जरा जुन्या दिवसांबद्दल बोलूं.

डेव्हिस :

कांहीं नाही आतां—वेळ आहे—त्यांना असे तसाच—नेहमीं. आणि तरी हीं अलीकडचीं वर्ष; फार दगदगीचीं गेलीं त्यांना.

स्पीड :

तींच फार महत्त्वाचीं ठरलीं. एरवीं सामर्थ्याचा अंदाज कसा आणि कुणाला लालता ? पहिल्या दडपणासरशी तें त्यांच्यांत वाढूं लागलं; आणि वाढतां वाढतां दडपणं इतकीं वाढलीं कीं कधीं वाटे, साऱ्या जगाचं ओझं दिलंय या एका शिरावर—पण ते म्हणत होते, आणखी—वाढू द्या. त्या रक्ताची

तहान लागलेल्या जमावाला उद्देशून तिथं त्या हिरवळीवर ते बोलले, त्यांत तर सामर्थ्याची पराकोटि झाली. एकादा जोषीला संदेश मिळेल या अपेक्षेंत थांबायला लावलं त्यांना आणि संदेश वाचला, वकिलानं ब्रीफ वाचावं तसा. त्यांत नजर होतां पुढें, ती मार्गें नव्हती. राज्याराज्यांत योग्य परस्परसंबंध—उत्तम मशागतीच्या मार्तींत वाढतात झाडं तसे—वाढल्यावर सुव्यवस्थेचे जे नेटके मळे डुलतील त्यांच्याकडे होती नजर. तिच्यांत विजयाचा उन्माद नव्हता नांवाला कीं नव्हतं रक्त.

डेव्हिस :

आणि नव्हती वेडीविद्री पिसाट बरळ—राजद्रोहाची. गर्दीपुढं साफ पडलं तें भाषण. एकेक करीत सर्वांनीं काढता पाय घेतला. ऐकलं आणि कीं व केली होती त्यांची.

स्पीड :

पण असं होणार हें आधीं पासून ठाऊक होतं त्यांना. मी म्हणतो, हेंच तर सामर्थ्य होतं त्यांचं—त्यांच्याप्रमाणं लोकांनीं हि विचार करायचा ठरवला असता मनापासून तर त्यांचं त्यांनींच म्हटलं असतं, तेंच त्यांना ऐकवलं त्यांनीं—तेंच—त्यांची निराशा होणार हें समजून उमजून, आग्रहानं—याला सामर्थ्य लागतं.

डेव्हिस :

लोकांना वाटलं कीं हा माणूस फारच लौकर विचार करूं लागला.

स्पीड :

सदैव विचारानं वागत आले ते. तोच तर चमत्कार म्हटला पाहिजे. पण आतां तसं आणखी कुणी वागेल याचा संभवच संपला.

डेव्हिस :

असं आहे, आशा करीत रहायचं. करायचं कांहीं त्या दृष्टीनं करण्यासारखं असलं तर.

(समोर, हे, डेव्हिस आणि स्पीड, सारे संथपणें बाहेर निघून जातात. याच वेळीं दालनांतले उपस्थित सारे जागा सोडून इकडे

तिकडे येऊं जाऊं लागतात. कमींत कमी आवाज होऊं देत ही ये जा चालू असतांना प्रकाश दोघां अनामिकांवर स्थिर होतो. त्यांचे ओठ हलताहेत बोलत असल्याप्रमाणें. मग शब्द ऐकूं येऊं लागतात.)

अनामिक १ :

इथं त्यांनीं केलं त्याचा जगाला कधींहि नाही विसर पडणार.

अनामिक २ :

त्यांचा भलेपणा तसाच राहिल अबाधित मार्गें—तो पुसला जायचा नाही.

[पडदा.]

REFBK-0013838

नव्या 'क्लासिक' कादंबऱ्या

दि. बा. मोकाशी

घणघणता घंटानाद

अर्नेस्ट हेमिंग्वे यांच्या 'फॉर हूम द वेल टोल्स'चे भाषांतर.

सौ. मालती ब्रेडेकर

डॉक्टर

सिंक्लेअर लुईस यांच्या 'अॅरोस्मिथ'चे भाषांतर.

शंकर पाटील

शापित वास्तु

नॅथिनिल हॉथॉर्न यांच्या 'हाउस ऑफ सेवन गेबल्स'चे भाषांतर.

मंगेश पाडगांवकर

वाटाड्या

जेन्स फेनिमोर कूपर यांच्या 'पाथफाइंडर'चे भाषांतर.

रघुवीर सामंत

राक्षस

हर्मन मेलविल यांच्या 'मॉबी डिक्'चे भाषांतर

• १०००३३ १ ४ ठाणे. स्थळपत.

अनुक्रम १०००३३ वि: चारि/.....

१२५८ नोंद वि: २८११५५